SİNAN

PIERRE DURAND

KARL MARX'ın Aşk Hayatı

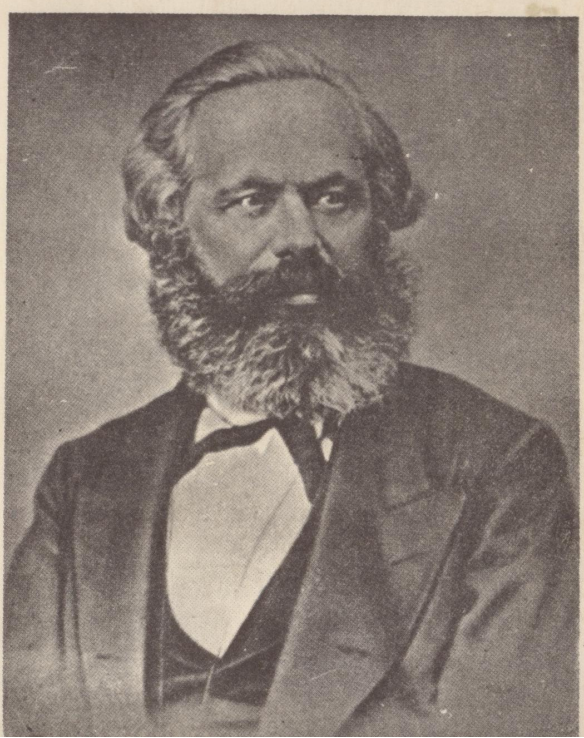

KARL MARX'ın Aşk Hayatı

PİERRE DURAND

□

TÜRKÇESİ

FAHRİ YAZICI

□

BİRİNCİ BASILIŞ
OCAK 1974

□

KİTAP NO. 44
Araştırma : 2

□

DİZGİ - BASKI - KAPAK :
SÜMER MATBAASI

□

CİLT : Alibaba Ciltevi

□

KAPAK DÜZENİ
OKTAY CUMA

□

COPYRIGHT :
SİNAN YAYINLARI 1974

□

YÖNETEN :
HAYATİ ASILYAZICI

□

HİMAYE-İ ETFAL SOK.
KREDİ HAN 8/3 - CAĞALOĞLU
P.K. 740 — İSTANBUL
TELEFON : 27 40 60

Pierre Durand

KARL MARX'ın
AŞK HAYATI

Biyoğrafik Araştırma

«Jacqueline»e

ÖNSÖZ

Aşk hayatının ebedî ve yapmacıklı bir lisanla dile gelmesi gerektiğini zanneden kişiye bu küçük kitabın başlığı garip gelecektir. Ve burada «Kapital»ın sayfaları arasında kızları soyan tanınmamış bir Don Juan bulmayı ümid eden de hayal kırıklığına uğrıyacaktır.

Zira, iyice anlamak gerekir ki, aşk hayatı muhakkak fırtınalı hayat demek değildir, ve mutabık kalmak güç bile olsa, aşk, evlilik içi olabilir. Hiç şüphesiz en büyük aşk, bütün ömür boyunca süren ve zamanın yıpratıcılığına karşı mukavemet edebilendir.

Zaman zaman Marx'a atıf yapan bazıları; bugün artık monogaminin (tek kişiyle evlenmenin) son günlerinin geldiğinden bahsediyorlar; bir çeşit cinsel «sosyalizm» -hattâ homoseksüellik- muazzam bir şekilde moda oldu. Yirmi kişilik evlilikler Hamlet'in ülkesinde ilerlemenin varılacak en son mertebesi gibi gözüküyor ve kulaklarımıza sıkıcı surette tekrar edilen «deneyler»in baş amacının da, bu işleri tahrik eden, idare eden ve bunlar hakkında nutuk verenlerin ceplerini iyice doldurmak olduğu anlaşılıyor.

Aslında, teşebbüs yeni değildi ve Marx da, daha o zamanlar, evlilik müessesesine karşı kadınların ortaklığını ileri süren «kaba», «ham», «mürteci» komünizmle alay etmişti. Gelecek hakkında yorum yapar-

ken, göçebelik devrinin müphem verilerine dayanan ve bu verilere dayanaraktan poligami (çok kişiyle evlenebilme) üzerine ilmî tartışmalara girenlere karşı, bunlarda, yalnızca ilkel bir komünizmin gecikmiş yankılarını görür ve acı bir istihzayla dolu hücumlara geçerdi.

Öte yandan, evliliğin, aşkla hiç mi hiç ılgisi olmıyan, servete ve karşılıklı menfaat ilişkilerine dayandığı ve bu iğrençliklerin kanunla geçerli kılındığı rejimlerdeki ikiyüzlü burjuva evlilik müessesesi için de Marx aynı derecede sert davranıyordu. Ve zaten ünlü **Komünist Manifesto** evliliğin ve ailenin kapitalistçe telâkkisini en şiddetli biçimde eleştirmektedir.

Bunlar söylendikten sonra amacımız burada aşk üzerine teoriler ileri sürmek ya da Marx'ın özel hayatını model olarak ortaya çıkarmak değildir. Hatta başlangıçta bu deneme pek Marksist bile sayılamıyacaktır.

Bize göre, aşkın anlamının, ne yalnızca bir çiftleşme seviyesine indirgenmesi, ne de belli bir devirde ve geleneklerde mevcut olan münasebetlere göre dondurulup hayalîleştirilmesi doğru bir tutum olarak gözükmemektedir.

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni'nde Engels'e göre, çıkarın bencilliğin, kazanç hırsının ortadan kalktığı yeni bir toplum, monogaminin (tek kişiyle evlenme) en üstün şekliyle doğuşuna şahit olacaktır. Fakat falcılık yapmak niyetinde de değildir

Kapitalist üretimin kesinlikle temizlenmesinden sonra, cinsel ilişkiler hakkında öngörebildiklerimiz özellikle olumsuz yönde olmaktadır. Ve esas olarak ta ortadan kaldırılacaklarla sınırlanmaktadır. Fakat sonra ne olacaktır? Buna, yeni bir nesil yetiştiği za-

man kendiliğinden karar verilecektir :o yeni erkek nesli ki, hayatlarında hiç bir zaman parayla satın alarak, veya sosyal yapının oynaklığından yararlanarak bir kadının terkini sağlamanın olanağını bulamıyacaktır; o kadın nesli ki, gerçek aşk varolmadan ne bir erkeğe teslim olma zorunda kalacak, ne de sevdiğini, herhangi bir ayrılığın sonunda ortaya çıkacak ekonomik sıkıntıların endişesiyle reddetme durumuna düşecektir. Bu insanlar varoldukları zaman, bugün, onların ilerde ne yapacaklarına dair düşündüklerimizi hiç mi hiç merak etmiyeceklerdir; kendi âdetlerini ve herbirinin hareket tarzını yargılamak için kendilerine özgü kamu oylarını yaratacaklardır. Hepsi bu kadar.

Biz henüz o aşamada değiliz.

Stendhal'ın yazdığı gibi, gurur-aşkı, şehvet-aşkı yahut zerafet-aşkı olup olmadığına bakmaksızın mümkün olan en büyük soğukkanlılıkla Marx'ın aşk hayatını anlatmaya niyet etmiştik: mutluluğu ve sefaletleriyle, coşkuları ve umutsuzluklarıyla, yücelikleri ve küçüklükleriyle büyük bir aşk keşfettik.

Hasımları içinde dahi, hiç kimse Karl Marx'ın, buluşları yaşlı dünyamızı sarsmış bir bilim dehası olduğundan şüphe etmez. Fakat birçokları onun bir insan olarak yaşamış bulunduğunu bilmez görünüyorlar.

Karl Marx'ın duygu dünyasının monografisiyle sınırlanmış olan bu yazı boyunca, onun insan yanını tanıtmayı diliyoruz: Bir insan ki, en zor yaşama şartlarında dahi Jenny'ye karşı duyduğu ve Jenny'nin de muhteşem bir şekilde karşılık verdiği aşkı sayesinde varlığının en derin anlamını buldu.

Paris, Ocak 1970

Seni o kadar çok tahayyül ettim ki,
O kadar çok yürüdüm,
O kadar çok konuştum
O kadar çok sevdim ki hayalini
Senden bana hiç bir şey kalmadı.
Robert DESNOS

I

AŞK VE ÖLÜM

Der Morh ist auch gestorben...

«Le Maure» (1) (Mağripli) artık yaşayamaz... «Le Maure», Karl Marx'dır. Karısı Jenny, ondan hemen önce öldü. Son nefesinde, «Karl...» dedi. Büyük bir aceleyle Londra'ya koşan sadık dost Friedrich Engels, yanılmıyordu. Jenny'nin ölümü Karl'ın sonu demekti. Onsuz, o mahvolmuştu. Onun aşkı olmadan hayatın artık anlamı yoktu.

Jenny'nin Nisan 1880'de kaybından bir yıl önce, karısının hastalığının -kanserden mustaripti- kendisini mânen yıktığını dostu Sorge'ye yazmıştı. İki yıldan fazla bir zamandır onu kurtarmak için her şeyi yaptı. 1877'de, onu Kara Orman'da Bad-Neuenahr'a götürdü. Orada hekimlerin yapılmasını istedikleri tedavi de hiç bir şeyi düzeltmedi. Marx'ın büyük güve-

(1) Yağız (esmer) tenli olduğu için dostları tarafından Le Maure (Mağripli) diye adlandırılırdı.

nine sahip olan Dr. Gumpert «karaciğer hastalığı» teşhisini koydu. Karl sonra Carisbad'ta ünlü bir uzman olan Dr. Flecles'e başvurdu. O da, durumu seyahate elverişli olmıyan Jenny'ye açık ve kesin bir soru kâğıdı yolladı. Jenny'nin cevabı olağandışı bir açıklıktaydı: «... ömür sonu yaklaştıkça, bu yalancı dünyaya, bu gözyaşı vâdisine daha çok bağlanılıyor.»

1880 sonbaharında, artık yatağını hiç terkedemez durumdaydı. Ciğerlerinden kan gelen, kendisi de ölmek üzere olan Marx, Jenny'ninkine bitişik küçük bir odaya yerleşmişti. Rahatsızlığını atlattı. İlerde, kızları Eléonor şöyle yazacaktı : **Kendisini, annemin odasına gidecek kadar güçlü hissettiği sabahı hiç bir zaman unutamam. Yeniden beraberdiler, gençtiler, hayata birlikte atılan âşık bir genç kızla, aşık bir genç gibi -fakat asla bütün bir ömür boyu bir daha birleşmemek üzere birbirinden ayrılan, hastalıktan güç kurtulmuş bir ihtiyarla, ölmek üzere olan yaşlı bir kadın gibi değildiler.**

Son ayrılık anı henüz gelmemişti. Jenny, Fransa'da yaşayan iki büyük kızını her ne pahasına olursa olsun tekrar görmek istiyordu. Korkunç hastalığının geçici bir süre hafiflemesi, ona odasını terketme fırsatını verdi. Karl'ın ona refakat ettiği seyahatleri, mümkün olabildiği kadar iyi geçti. Paris'te gördüğü fransız doktoru onun ıstırabını hafifleten afyonlu bir ilâç verdi.

Marx, onu açık bir arabayla geniş bulvarlarda gezdirdi. Yaz mevsimi içindeydiler ve hava son derece güzeldi. Bir sedde durdular; bütün gençlik anıları tekrar tekrar hâfızalarında canlandı.

Ölümün az sonra onları yakalamasıyla aşkları sona erecekti. Fakat bu, gerçekten, büyük bir aşktı.

Nihayet hüzünlü ruhum
Sonunda yorgun olmaktan hüzünlü
Sonunda boşu boşuna olmaktan
yorgun
Nihayet hüzünlü ve yorgun
Ve ellerinizi yüzümün üzerine
bekliyorum.

Maurice MAETERLİNCK

II

ÇILGIN AŞK

Karl Marx, 5 Mayıs 1818'de doğduğu Trèves şehrine, 1863'ün Aralığında annesinin cenaze töreni için gitmişti. Oradan, Londra'da bulunan karısına şunları yazdı **Bütün günlerimi, beni bütün eski Roma harabelerinden daha fazla ilgilendiren Römerstrasse' (Romalılar caddesi) deki Westphalen'lerin eski evi önünde geçiriyorum, çünkü, bir zamanlar benim en değerli hazinemi içinde barındıran bu ev, bana gençliğimin en mutlu yıllarını hatırlatmakta. Öte yandan, hergün, bana sağdan soldan sâbık «Trèves'in en güzel kızı» ve «Balo kraliçesi» hakkında haberler soruluyor. Bir erkek için, karısının bütün bir şehrin hâfızasında yaşaması kutsallık derecesinde yüce bir şey; hele bu kadın benim «büyüleyici prensesim» olursa.**

Karl'ın Jenny'ye olan aşkını açığa vurmasından o zamana, otuz yıldan fazla geçmişti. Onu hep sevmekteydi ve «Balo Kraliçesi»ne dair anlatılan anılar onu gururla doldurmaktaydı. Doğrusu, amaca ulaşma pek kolay gerçekleşmemişti.

O zamanlar, Treves onikibin nüfuslu, şirin ve hayatın neş'eli olduğu bir şehirdi. Şarap ve eski Latin kültürü bölgesinde bulunuyordu. Romalılar tarafından inşa edilmiş olan **Portra Nigra**, büyük Fransız ihtilalinin ordularının geçişini ve akılcı düşüncenin Napolyon-öncesi gericilik hareketine karşı direnişini görmüştü. İhtilâlciden ziyade liberal bir hukuk bilgini olan Marx'ın babası, oğlunu XVIII. asır filozoflarının öğretisine uygun şekilde eğitiyordu. Babasının meslektaşı olan, Devlet Şurası üyesi baron von Westphalen Karl'a karşı büyük sevgi besliyor ve ona Homeros'u, Şekspir'i, Servantes'i okutuyordu. Zaten iki aile birbirinden pek uzakta oturmuyorlardı. Marx'ın, halen de var olan Brückenstrasse 10 no. daki evinden Westphalen'lerin Neuestrasse 83 no. daki evi, ki o da hâlen ayaktadır (1) ,yürüyüşle birkaç dakikadan fazla sürmezdi.

Fakat az bir süre sonra, genç Marx kişisel romantizmi ebedî romantizme tercih edecekti. Bu de-

---

(1) Treves şehrinde, 1969 yılında Marx adını taşıyan yüz seksen kişi vardı. Karl Marx'ın doğduğu evde dahi, Hermann Marx adında biri oturuyordu. Fakat bu Marx'lardan hiçbirisinin Kapital'in yazarının soyundan geldiği zannedilmemektedir.

ğişmenin nedeni, Karl'ın kızkardeşinin okul arkadaşı, Marx'tan dört yaş büyük, üstelik te melek kadar güzel olan baron'un kızıydı.

Karl, çocukluk aşklarının yeşil cennetine galip girdi. Doğa gücü onu türlü oyunlara iteleyerekten ve pürüzsüz bir neşeyle arkadaşlıktan aşıkane hisler duyma noktasına çabuk vardırdı. Jenny, kibarlar dünyasına şahane bir şekilde girip, baloda Treves'in yüksek sosyetesinin en yakışıklı ve zengin gençleri tarafından iltifat yağmuruna tutulunca da, henüz küçük bir çocuk olan Karl-Jenny on altı, Marx on iki yaşındadır- kıskançlıktan çatlayacak hale geldi.

Jenny yirmi yaşındayken o onaltı yaşındadır. Karl'ın aşkını henüz itiraf edip etmediğini hiç bir belge bize kanıtlamamaktadır. Fakat herşeye rağmen diplomasını alıp ta, kendisi edebiyat tahsil etmek isterken babasının tercih ettiği hukuk okumak üzere Bonn'a doğru yola çıkarken, yaralı bir genç ilah gibi üzgündü. Sert bakışlar ve yeni terleyen bıyıklarının altındaki sımsıkı kapalı dudaklarıyla, ciddî ve romantik hislerle dolu olarak, yaygaracı öğrencilerle taşan Beyaz At otelinde kalmaya başladı.

Başlangıçta onların eğlencelerine katılmıyordu. Çalışmaya gömüldü, dokuz derse yazıldı ve onları o kadar büyük bir gayretle izlemeye başladı ki hasta oldu. Babası çalışma temposunu hafifletmesini bildirmeye mecbur kaldı.

Garip şekilde bu çalışma isteği kendiliğinden

söndü. Acaba Trèves'ten endişe verici bir haber mi almıştı? Yoksa «Balo Kraliçesi» onu kıskandıracak hareketlerde mi bulunmuştu? Sebebi ne olursa olsun birden son derece şen ve içki sofralarının hiç eksik olmadığı bir hayata atıldı. Bir gece, sarhoşluk ve halkın huzurunu bozucu hareketleri dolayısiyle polis tarafından yakalandı; sonuç: bir gün hapis.

Bu arada, sürekli olarak hayranlık toplayan ve kendisine kur yapılan Jenny onu unutmamıştı. Karl'ın kız kardeşine ondan gelen haberleri sormakta, ve genç dostunun uygunsuz hareketlerini pek ciddiye almamaktaydı. Zaten, ayrılık pek uzun sürmedi. Öğretim yılının sona ermesiyle Karl Treves'e geri döndü. Fakat yeni ders yılının gelmesiyle öğrenimini sürdürmek üzere Berlin'e gidecekti.

İşte bu tatil sırasındadır ki, Goethe tarafından şiirleştirilmiş bu «mutlu bölgede» berrak bir Ren göğü altında, Karl kesin olarak işe girişti. Jenny'ye evlenme teklif etti. O da kabul etti. Fakat içi endişeyle doluydu. Aşkın kapılarında bir yığın engel birikmişti. Nişanları gizli kalacaktı.

Von Westphalen ailesi Prusyalı asiller sınıfındandı. Jenny'nin üvey erkek kardeşi, Ferdinand, (babası, kendisine dört çocuk veren birinci karısını kay-

bettikten sonra yeniden evlenmişti) bütün hayatı boyunca Marx'ın yetkili düşmanı olarak kalan bu azılı gerici, 1848 ihtilâli sırasında İçişleri bakanı olacaktı. Jenny'nin üvey kızkardeşleri, Lisette ve Franziska da ailelerinin siyasî geleneğine bağlı kaldılar Lisette Prusya derebeylerinin en zenginlerinden olan bir von Krosig'le evlendi.

Bu arada, Jenny'nin babası, Ludwig von Westphalen ailede istisna teşkil ediyordu. Fransa'dan yayılan fikirler onu kuvvetle etkilemişti. Prusyanın 1806-1807 deki hezimeti üzerine, Napolyon'un hizmetine girdi ve önce Halberstadt (Westphalie Krallığı) vilâyeti genel sekreteri, sonra Salzwedel'deki «fransız» vali yardımcısı oldu.

Magdeburg (Altmark) bölgesindeki, Salzwedel küçük, şirin bir şehirdi. Burada, bugün dahı Jenny Marx Strasse' (caddesi) deki, o zamanlar otuz dokuz yaşında ve iki yıllık dul olan von Wentphalen'in oturduğu, barok tarzdaki ev -devrinde şehrin en güzel yapısıydı- göze çarpmakta. Az bir süre sonra Caroline Henbel adında parasız ve asil olmayan, bir seyisin kızıyle da ikinci evliliğini yaptı. Bu kız çok güzeldi ve çocukları da seviyordu. 12 Şubat 1814'te bir kızları doğdu. Salzwedel'deki Sainte-Marie kilisesinde saklanmış olan vaftiz defterinde belirtildiğine göre, bu bebeğe Johanna, Bertha, Julia, Jenny isimleri kondu. Bu sonuncusu, kullanılan ismi oldu.

Çok karışık günler içindeydiler. Leipzig muharebesi Napolyon devrinin sonunu belli etmişti. Almanlar, yabancıların despotluğuna karşı ayaklandılar. «Fransız» idaresi yöneticisi olmasına rağmen, Ludwig von Westphalen'de diğerlerinden daha az Alman değildi. Şehrin milliyetçi -fakat demokrat- çevreleriyle birlikte, tertiplenen gizli hareketlere az çok karıştı, mareşal Davout'un katında biraz daha hoş görülü davranması için tavassutta bulunmağa çalışırken, kendini hapiste buldu. Üç ay sonra serbest bırakıldı, sonra yeniden hapsedildi. Ancak 1813 sonbaharında ailesine tekrar kavuştu.

Bu sıralarda Prusya kralı liberalleri hayal kırıklığına uğratmakta gecikmedi. Vaadedilen meşrutiyet yürürlüğe konmadı. «İlerleme taraftarları» Devletin idârî makenizmasından uzaklaştırıldı. Ludwig von Westphalen de bunlar arasındaydı. 1816 Nisanında, Salzwedel'i ailesiyle birlikte terkedip, orada bulunduğu sırada Büyük Fransız İhtilâlinin kendi üzerinde derin etkiler yarattığı Treves şehrine yerleşmeğe mecbur kaldı. Bölgesel yönetimin birinci müşavirliği görvini de üstlendi. O zaman Jenny iki yaşındaydı. Hatırlayabildiği bütün gençliği Ren bölgesinde geçecekti; zaten kendisi de «küçük Venedik» dediği hanseatik **(Çevirenin notu : Orta-Çağ'da, Avrupa'daki ticarî birliğe bağlı şehirlere verilen ad)** ve eski bir şehir olan Salzwedel ve onun sâkin nehri, Jeetze'ye dair hiç bir anısı olmadığını söylerdi.

Marx ailesinin kökleriyse çok daha değişikti.

Karl, annesi ve babası tarafından eski haham aileleri soyundan gelmekteydi. Treves'de haham olan baba tarafından dedesi Marx-Lévy, dört oğlan sahibi olmuştu, en büyükleri Samuel kendisine halef oldu. Karl'ın babası, Hirschel, ayni şehirde avukatlık yapıyordu. XVI. asırda Macaristan'dan göç etmiş, eski bir Hollandalı hahamlar ailesine mensup olan Henriette Presburg'la evlenmişti. Hirschel Marx Treves barosu başkanı ve **Justizrat** (kanunî müşavir) olmuştu. Liberal fikirleri etrafına öğretiyor, Napolyon ve Prusya kralına ayni derecede düşmanlık besliyor; buna karşılık, Volter, Didero, Ruso, ve Le sing'e karşı derin bir hayranlık duyuyordu.

1834'te **Marseyez**'in söylendiği resmî bir ziyafete katılmış olduğu için resmî makamlar tarafından şiddetle yerildi. Karl'ın babası sağlam ve pozitif bir kafa yapısına sahipti. Uzun süredir musevî dininin gereklerinin yerine getirilemediğini görerek, 1817'de protestan oldu. Karısı 1824, çocukları da 1825 de onu izlediler. Bir vaftiz belgesinin Avrupa medniyetine kabul anlamına geldiğini ileri süren şair Heine'de ayni şeyi yapmıştı. Muhakkak ki, eğer yahudi kalmış olsaydı, Hirschel Marx elde etmiş olduğu resmî görevlere hiç bir zaman ulaşamıyacaktı. O zamanlar bile, Almanya'da, yahudi aleyhtarlığı son derece köklüydü. 1827'den beri bütün resmî görevler yahudilere yasaklanmıştı.

Demek ki, Marx ve von Westphalen aileleri arasında ortak fikirler mevcut olup, önyargılara karşı olmak hususunda da birlik vardı. Şahsen, Jenny'nin babası kızının bu durumuna pek hiddetlenmiş değildi. Fakat bir yığın sosyal tabu iki gencin arasında dağ gibi dikiliyordu. Özellikle yaş farkı en çok gözönüne alınan hususlu.

Karl, Jenny ile evlenme niyetini babasına açtığı zaman, bu akıllı hukukçu işlerin, oğlunun hayal ettiği kadar kolay gerçekleşemiyeceğini hemen anladı. Onun bu tasarısına hiç karşı çıkmaksızın, bu konuda son derece ihtiyatlı olmasını öğütlemekten başka bir şey yapmadı.

Jenny ise, kendi açısından bu sorunu, şu anda, ailesine açmanın akılsızca bir iş olacağı kanısındaydı. Bu girişimin yaratacağı bütün sakıncaları gözünün önüne getirebiliyordu. Fakat seviyordu da. Sonradan hıristiyanlaşmış yahudi, parasız bir öğrenci ve daha genç olan Karl'la, büyük bir protestan ailesinin soyundan gelme, asalete mensup ve Karl'dan dört yaş büyük olan Jenny'nin başlarının etrafında, romantizm'e gömülmüş kişilere özgü belâlar dolaşmaktaydı. Karl için sevdiğini ele geçirme şövalyece bir şeydi; Jenny için ise verdiği sözü yerine getirme büyük bir kahramanlık istiyordu. Goethe'nin Werther'i henüz ölmemişti.

Karl, kendisini Hegel'in felsefesinin cazibesinin beklediği Berlin'e doğru yola çıktı. Orada büyük bir gayretle çalışırken bile yalnızca Jenny'i düşünüyordu. Oradan babasına şunları yazacaktı: **Sizleri terkettiğim zaman, önce sıla hasreti ve umutsuz bir aşk duydum, sonra da önümde yeni bir dünya doğdu. aşk dünyası. Başka bir ortamda beni son derece memnun edecek ve yaşama zevkiyle dolduracak olan Berlin seyahatinden bile, hiç etkilenmedim; (...) gördüğüm kayalıklar, ruhumun hislerinden daha sarp ve aşılmaz, büyük şehirler kanımdan daha hareketli, ekonomi istatistikleri ise karabasanlarımdan daha ağır**

ve karışık, nihayet sanat Jenny kadar güzel değillerdir.

İhtiyatlı hareket eden Jenny, Karl'a, kendisine mektup yazmasını yasaklamıştı. Pek sık Marx'lara gidiyor ve Karl'ın babası da, Jenny'ye, ordan gelen mektupları okuması için veriyordu. Kendisi de, Karl'ın eline verip okumasını çok istediği tatlı mektupları yazmak yerine düşlemeyi tercih ediyordu. Karl'ın kızkardeşi Sophie, kardeşine şöyle yazıyordu.

Sevgili Karl, son mektubun beni acı acı ağlattı, seni unuttuğumu ve senin Jenny'nden haberler iletmeği ihmal ettiğimi nasıl düşünebilirsin? Yalnız ikinizi düşünüyor, yalnız ikinizi düşlüyorum. Jenny seni seviyor, eğer yaş farkı onu üzüyorsa bu ebeveynleri dolayısıyladır. Bu arada onları hazırlamaktan da geri kalmıyor. Onlara çok güveniyorsun, öyleyse bir kere de kendin yaz. Jenny bize sık sık ziyaretlerde bulunuyor. Daha dün bizdeydi, «Arzu ve ıstırap gözyaşları» adlı şiirini okurken ağladı. (...) Asla saat on'dan önce bizden ayrılmıyor. Ne diyorsun bu işe!..

Zira Marx, şiir üstüne şiir yazmaktaydı. Daha sonraları artık ihtiyarken Jenny'nin sakladığı şiirleri tekrar okuyacak -birçoğunu yok etmeden önce- ve beraberce güleceklerdi. 1836'da Karl ona üç şiir demeti yolladı: **Lied defterleri,** ve **aşk defteri** (iki derleme). Bir yıl sonra, ilk eserlerini kapsayan bir başka demeti babasına yollıyacaktı: **Lucinde, Denizkızlarının Şarkısı. İki Harp Çalgıcısı, Yıldızlara Lied, Solgun Genç Kız.**

Çılgınca âşık genç Marx, yazılarını günündeki hissî tarza göre yazmaktaydı. Aşk umutsuzluğu ana fikri teşkil ediyordu. Kahraman, sevgilisine sâdık kalmak için, denizkızlarının vefasız şarkısına karşı direnmekteydi, hain nişanlısı rakibiyle evlenirken,

şövalye kendini kilisede öldürmekteydi, mutsuz aşkın önünde yıldızlar soğuk kalıyorlardı, solgun genç kız, aşkın verdiği umutsuzlukla kendini öldürmekteydi.

Fakat, 1837'de daha olgunlaşmış olarak babasına şunları yazdı: Aşkım geçen yıl benim için gök ve sanat kadar uzak bir ideali teşkil ediyordu. Sonsuzlukta hafifleyip kaybolan bir gerçek, şimdiki zamana karşı suçlamalar, karışık ve belirsiz işler, tabii'nin tam olarak yokluğu, bulutlar arasında kelâm terkipleri, bana ilham teşkil eden, idealin ve gerçeğin, belâgat ve mantığın zıtlıkları, bununla birlikte ateşli hisler ve heyecan ifade eden şiirlere doğru uçma: işte Jenny'nin eline geçen ilk üç demetteki şiirleri niteleyen özellikler.

Karl, şimdiye kadar olduğundan daha az âşık değildi, fakat çevresindeki dünyayı eleştirmeye başlamıştı ve kişisel davranışlarını da aynı tahlilden uzak tutamazdı. Belki daha az romantik olmuştu, fakat Jenny'ye karşı bağlılığı aynı derecedeydi.

Öte yandan, babası ondan öğütlerini esirgemiyordu

Üzerine büyük bir sorumluluk aldın, bunu sana tekrar ediyorum. (...) Jenny ile konuştum, onu tamamiyle yatıştırmayı çok isterdim. Elimden geleni de yapıyorum, fakat her şey mantıkî deliller göstermekle halledilmiyor. Jenny ebeveynlerinin bu soruna ne diyeceklerini bilemiyor. Yakınlarının ve toplumun yargısı pek o kadar önemsiz bir iş değil. Duygululuğunun seni her zaman doğru sonuçlara vardırmıyacağından endişe ediyor ve durumun yorumunu sana bırakıyorum. Jenny senin için değeri ölçülmez bir fedakarlığa katlanıyor. Kendine ait her şeyden feragati kabul ediyor ki, bunun gerçek değerlendirmesi an-

cak tam bir soğukkanlılıkla yapılabilir. **Eğer bütün bunları ilerdeki hayatın boyunca unutacak olursan, yazıklar olsun sana. Yalnızca kendine güvenmen gerekir. Bütün eksiklerini hızla tamamlayıp, bütün dünyanın takdirine değer bir insan olduğuna, herkesi, yalnızca kendi gayretinle ikna etmelisin.**

Hirschel Marx, oğullarına öğüt vermekten sakınmayan babalardandı.

1837'nin martında, Karl Westphalen'lerden kızlarını resmen istedi. Jenny'nin aile fertleri, başta kesin bir red cevabıyla karşı çıktılar. Umutsuzluğa kapılan Jenny, hasta olup yatağa düştü. Sonunda, Ludwig von Westphalen'in ölçülü hali ön yargılara üstün geldi. Doğrusu, Marx'ın nişanlısı, çok büyük cesaret, inat ve sebat göstermek zorunda kalmıştı.

Hirschel Marx oğluna şöyle yazıyordu: **Jenny'de dâhiyane bir şeyler var. Emin olmalısın ki, ben zaten eminim (benim öyle saf olmadığımı da bilirsin) bir prens dahi onu senden ayırmaya muktedir değildir. Sana maddî varlığı ve kalbiyle sunsuz bağlıdır. Ve hiç bir zaman unutmamalısın ki, senin için, onun yaşındaki olağan bir genç kızın yapmasına imkân olmadığı kadar, fedakârlıklara katlanmaktadır.**

Nişanlandığından beri, Jenny baloya gitmemekteydi. Terbiye kuralları bunu gerektirdiği gibi, kendisinin de gitmek hususunda hiç bir isteği yoktu. Fakat, ebeveynlerine bir çok misafir geldiği, edebî konferansları izlediği ve tiyatroya gittiği için insan-

lardan uzak kalmıyordu. Prusya militarizminden nefret edilen Treves üzerinde ihtilâl rüzgârları esiyordu.

1838 temmuzunda, Alsace bölgesindeki, Niederbronnles-Bains'de, Jenny bir tedâvi uyguladı. Annesine yazdığı bir mektup, o devir hakkındaki genel kanıları üzerine bize bir fikir vermekteydi

Burada hiç bir zihnî faaliyetimiz olmadığını ve yalnızca maddî bir yaşantı sürdürdüğümüzü sanmayınız.. Colmar adındaki kitapçı sayesinde fransızca, Strasbourg'lu bir vaiz aracılığıyla da almanca bir yığın kitaba sahibolma olanağımız var. En değerlisi, çevremizde, her gün, bir çok ilginç ve sohbeti zevkle dinlenen kişinin varolması. Jenny, Strasbourg'lu bir hukuk profesörüyle aralarında Hegel de olan, ünlü flozoflarla sık sık görüşmüş olan ilâhiyat âlimlerini belirtmekteydi. Buna karşılık, masa komşularından şöyle yakınmaktaydı: **Yalnızca parayı düşünüyorlar, demiryolu hisse senetleri, orman satışları, madenler, fabrikalar aracılığıyla paralarını nasıl arttırıp eksilteceklerinden başka dertleri yok, ve birinin öteki hakkında söyleyeceği en güzel söz, «Oh, o zengin olmanın yolunu iyi bilir. (1) olmakta.**

Karl'la birlikte yoksulluğun bütün acılarını tadacak olan Jenny -acaba o zamanlar bunu düşünmüş müydü? Bütün bu saçmalıklara ilgisiz kalıyordu. Yalnızca kazanç ve kâr için çalışan zihniyetten ve burjuva meşguliyetlerinden daha fazla onu hiç bir şey tiksindirmiyordu. Karl Marx da, onu artık sık sık yazdığı mektuplarıyla bu yolda teşvik ediyordu. Onu felsefeyle şaşırtıyor, ve tarih çalışmasını öğütlüyordu. Jenny de Hegel felsefesine daldı, Karl'ın

(1) Metinde Fransızca olarak geçmektedir.

kendisine bahsettiği Antikite üzerine yaptığı çalışmaları anlayabilmek için de yunanca öğrenmeye başladı.

Genç Marx tanınmaya başlamıştı. Berlin'de devrin entellektüeller sınıfına mensup en ünlü kişilerle sık sık görüşmekteydi. Kadın şair Bettina von Arnin'in salonlarında görünmekteydi. Jenny bunu bilmekte ve endişelenmekteydi. **Bugünkü çılgınca aşkını acaba koruyabilecek miyim? Ah! Karl, eğer yakınıyorsam bu, aşkının öyle güzel, öyle etkili, öyle ihtiraslı olmasındandır, aşk itiraflarının öyle güzel ki, herhangi başka bir kızı, hayalinin coşkun tasvirlerinin mutlulukla doldurabileceğini düşünmemek elde değil, bütün bunlar beni dehşete ve tereddüte sevk ediyor. (...) Bütün hayatım, varlığım, yalnızca seni düşünmek içindir.**

Marx, inanılmaz bir hızla çalışıyor, herşeye değiniyor, sağlığına hiç dikkat etmiyor ve ailesine, bu çalışmasının kaç paraya malolduğunu hiç düşünmüyordu. Babası mayıs 1838'de öldü. Böylece kendisini ailesine bağlayan bağlar oldukça gevşedi. Fakat her zaman, yalnızca Jenny'yi düşünmeye devam etti: Treves'de geçirdiği ender tatiller, iki nişanlı için en güzel günler oluyordu. Fakat ne zaman evlenebileceklerdi? Karl tahsilini bitirmedikçe ve hayatını kazanmadıkça bu olanaksızdı. Devrin gelenekleri bunu yasaklamıştı.

Uzun yıllar geçti. 1841 de, Karl doktora tezini savundu, İéna üniversitesinde görev aldı, az sonra da, gittikçe doğrudan doğruya siyasî bir yön alan çalışmaları dolayısiyle, Bonn'a yerleşti. Bonn, Tre-

ves'in yanıbaşındaydı. Beraber olamadıkları zamanlarda birbirlerine mektup yazıyorlardı.

Jenny Karl'a, **benim küçük yabandomuzum,** diye hitap **ediyordu, senin memnun olduğunu ve mektubumun seni eğlendirdiğini, benim hasretimi çektiğini, halı döşeli bir odada kaldığını, Cologne şampanyası içtiğini, o şehirde bir Hegel kulübü varolduğunu, rüya gördüğünü öğrendiğim için, kısaca benim aşkım, benim yaban domuzum olduğun için çok sevinçliyim. Az kalsın unutuyordum: Beni yunancam için biraz övebilirdin. (...) Ah. Sevgili aşkım, işte nihayet politikaya da karışıyorsun. İnsan boynunu en iyi bu yolla koparttırabilir zaten. Karlchan (1) hiç bir zaman unutma ki evde, ümit eden, inleyen ve kaderi seninkine bağlı bir sevenin var...**

3 mart 1842'de, Lüdwig von Westphalen öldü. Kızı ve onu çok seven, Karl Marx için kaybı son derece acıydı. Ailenin reisi olan, Jenny'nin üvey kardeşi Ferdinand, bu evliliğe karşı çıkma iddiasında bulundu. Baba'nın ölümü Westphalen'lerin gelir kaynaklarını önemli ölçüde zarara uğrattı. Marx'lar zengin değillerdi. Karl'ın annesi de -Jenny'nin nişanlısı hariç, doyuracağı yedi çocuk vardı- ondan bu evlilikten vazgeçmesini, çılgınca bulduğu siyasetten elini eteğini çekmesini ve «para yapmasını» istedi.

Karl Marx ve Jenny'nin olayları görüşaçısı onlardan daha değişikti. Bütün hayatları boyunca beraber olmak için, şimdiye kadar olduklarından çok daha fazla kararlıydılar. 1843'de, dostu Arnold Ruge'ye şöyle yazdı:

---

(1) Karl'ın sevdiği tarafından takılan küçük adı.

Duygusallıktan uzak olarak ve son derece ciddi şekilde sizi temin ederim ki, sırılsıklam âşığım. İşte, nişanlandığım yedi yıldan fazla olmakta ve nişanlım, benim için, sıhhati pahasına, kısmen «Gökteki Efendiyle» «Berlin'deki Efendinin» aynı ibadetin konusunu teşkil ettiği aristokratiko- pietist, kendi ailesine karşı; kısmen de, içinde mahalle papazlarının ve daha başka muhaliflerimizin de yuvalandığı benim kendi aileme karşı en şiddetli kavgaları verdi. Bu yüzden yıllar süresince, ben ve nişanlım, bizden üç kat yaşlı olup sürekli şekilde tecrübelerinden bahseden bir çoklarından çok daha fazla, gerçekte gereksiz olan, savaşlar vermek zorunda kaldık. (1)

Karl Marx bu mektubu yazdığı gün, işbirliği yaptığı **Reinische Zeitung** gazetesi bir kraliyet buyruguyla yasaklandı. 17 martta da, Jenny ile evlenip yabancı bir memlekete gitmeye karar verdi.

Almanya'dan nefret ediyordu. Hüküm süren dar kafalılık, onu sıkan gericilik, özgür düşüncelere

---

(1) O zamanlar Marx'ın dostu olan, G. Herwegh 30 Ocak 1843 te nişanlısına yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: «Marx son derece sıkıntılı bir durumda görünüyor. Bir aile kavgası onu gelir kaynağından yoksun bıraktı. Üstelik, kendisi yüzünden son derece ıstırap çekmiş olan ve terketmek istemediği bir kızla da nişanlı.» G. Herwegh'in nişanlısıyle mektuplaşmaları, **Stuttgart, 1906)** Burada doğru olan, Karl Marx'ın bu sıralarda ailesiyle bozuştuğu ve ailesinin de ödeneğini kestiğidir. Herwegh sanki, dostu vicdanen kendini nişanlısını terketmeye mecbur hissediyor der gibidir. Yukarıda zikrettiğimiz Marx'ın mektubu aslında böyle bir sorunun mevcut olmadığını bize anlatıyor.

aptalca eza eden sansür dayanılmaz hale gelmişti.

O arada, küçük Kreuznach şehrinde, annesi ve erkek kardeşi ile birlikte yerleşmiş bulunan Jenny'yi sık sık ziyaret etmekteydi. Mart 1843 tarihli bir mektup Jenny'nin bu dönemdeki hislerini ortaya koyuyordu: analık derecesine varan müşfik bir aşk, bütün yazışma süresince göze çarpan, mizahla süslü hafif bir kıskançlık. Nişanlısı bu niyetini ona söylediği için, «Karlchen»ine, gelinliğini ve merasim sırasında kendisini süsleyecek olan çiçekleri satın almaktan vazgeçmesini ısrarla öneriyordu; çünkü onun zevklerine ve tutumluluğuna hiç mi hiç güvenemiyordu. Marx'ın bütün biyografilerinde -veya hemen hemen hepsinde gerçekte anlamı pek büyük olmıyan bu küçük fıkra nazarı itibare alınmaktaydı. Öte yandan, mektubun kalan kısmı son derece ilginçti. Aşkının tüm tazeliğiyle, henüz yeni fethedilmiş bir kadın belirmekteydi.

İki büyük gücün en son toplantısı sırasında, yine bu konuda hiç bir şart konmadığı, yazışmanın başlangıcı hususunda anlaşmaya varılamadığı, ve üstelik bu konuda hiç bir engel de mevcut bulunmadığı için, saçları az bukleli, küçük muhalif kız kendini dansı açmaya mecbur hissetti, ve bunu da, kalbimin sevgili, iyi, biricik, küçük fatihi olan sana karşı, en derin aşk ve saygı hisleriyle dolu olarak yapmakta. Düşünüyorum da, şimdiye dek hiç bu kadar muhabbetli, bu kadar tatlı ve bu kadar candan olmamıştın; benden her ayrılışında, sana bir kez daha, seni ne kadar sevdiğimi, bütün varlığımla sana nasıl tamamiyle bağlı olduğumu haykırmak isterken teessürden hiç bir şey yapamıyorum. Fakat, son defasında, muzaffer ayrıldın; sanki etten ve kemikten değilmişsin gibi ruhumun karşısına, canlı, melek tatlılığında, iyi-

liği, aşkının asaleti ve parlak zekâsıyla çıkan sâdık hayalini ne kadar çok sevdiğimi bilemiyorum.

Benim sevgili Karlchen'im. Eğer şimdi burada olabilseydin, senin yiğit küçük kadının da seni mutlu kılacak bir çok özellikler görecektin, ve hattâ kötü niyetle konuşsan bile, ben sana karşı kötü niyetlerle dolu, tutucu disiplin cezaları uygulamazdım. Sabırla, başını, yaramaz çocuğuma armağan ederek, kalbinin üzerine koyardım. «Kim?», «Nasıl?» Işık, ve nasıl ışık. Gece olurken beraberce uyukladığımız saatleri, birbirimizle işaretleşmelerimizi, sohbetimizi hâlâ hatırlıyor musun? Sevgili Aşkım, ne kadar iyi, ne kadar muhabbetli, ne kadar nâzik, ne kadar memnundun.

Hayalin önünde nasıl parlak, muzaffer; kalbim her zaman yanında olmanı nasıl istiyor, senin için zevk ve hayranlıkla nasıl titriyor, seni bütün yollarda, endişeyle nasıl izliyor...

Benden ayrılır ayrılmaz, bende beliren mutsuzluk ve can sıkıntısının sebebini de sana anlatmam gerek. Gördüm ki, o küçücük burnunu rüzgâra, fırtınaya, cereyana, kaderin gökten yere indirdiği her şeye karşı, bir atkı bile sarmadan, cömertçe açıyorsun. En başta, bu beni endişeye sevketti.

Gemide uslu oturdun mu, yoksa orada da yine başka bir bayan Hermann mı vardı? Haylaz çaplın seni gidi! Sana bunun hesabını soracağım! Hep gemilerde! İçtimaî mukavele (1) (contrat social)' de yani evlilik anlaşmamızda, bu tür uygunsuzluklar ve bu düzensiz hareketler kesin olarak yasaklanacak ve uyulmaması durumunda da kararlaştırılacak cezalar

---

(1) Metinde Fransızca olarak geçmektedir.

harfiyyen uygulanacaktır. Mümkün olabilecek bütün durumları göz önüne alacak ve tabiî cezalarını da ona göre tespit edeceğim. Görüşürüz seninle...

Bu kural tanımaz üslûp, bu esrarlı îmalar ancak âşık bir kadına ait olabilirdi.

Kelimelerle döşeli odalar söyliyeceğim
Orada yalnızdık
Yaşarken...

ARAGON

III

AKIL AŞKI

Karl Marx'ın kıvırcık siyah saçları, ince bıyığı, henüz yeni yeni yüzünü kaplayan sakalı, koyu esmer derisi ve hülyalı gözleri (1) onu, devrinde söylendiği şekilde bir «güzel adam» haline getiriyordu. Orta, fakat kendisine uygun boyuyla, Jenny ile beraber ilgi çeken bir çift teşkil ediyordu.

Jenny ender rastlanan bir güzellikteydi. İnce ve uzun boyluydu. Kaşlarının mükemmel şekilde çevrelediği, yeşil gözleri, ancak bir «büyüleyici prensese» ait olabilirdi. Bazen ensesinde topuz yapılmış, bazen de zarif, aydınlık ve oval yüzünü çevreleyen kumral saçları herkesin hayranlığını topluyordu.

---

(1) 1839'da, Karl Marx «göz rahatsızlığı» ve «akciğer zayıflığı» nedenleriyle askerlik hizmetinden muaf tutuldu.

Yalnızca ailenin hazır bulunduğu evlenme merasimi 19 Haziran 1843'de, Kreuznach'taki küçük luteryen kilisede, gösterişsiz şekilde yapıldı. Jenny yirmidokuz, Karl yirmi-beş yaşındaydı. Marx Almanya'da tanınmaya başlamıştı. Evlenmesinden bir ay önce gittiği Dresde (2)'de sol fikirli gazeteci Ruge ve İsviçre'de editör olan Fröbel'le karşılaştı. **Rheinische Zeitung'un** yasaklanmasından beri, Marx Paris ya da Brüksel'de **Fransız-Alman yıllığını** yayınlamayı tasarlamaktaydı. Dresde'ye de bu tasarısı dolayısıyle gitmişti. Fakat evlenme anında, henüz daha hiç bir şey gerçekleşmemişti.

Jenny mutluydu. Engels'in yazacağı gibi, **yalnızca kocasının kaderini, savaşını paylaşmayı değil, fakat ayni safta en yüksek anlayış ve ateşli bir şevkle yer almayı** da kabul ediyordu. Yeni evliler balayı seyahatinde Palatinat'dan geçtiler, ve bu balayı Marx'ta tatlı anılar bıraktı. Hayatının sonuna doğru, kızı Eléanor'la Karlsbad'tan Londra'ya dönerken, ona o zamandan beri tatlı anılarını içinde taşıdığı Bingen'i gösterecekti.

---

(2) Şu zamana kadar, bu seyahat münakaşalıydı. Doğruluğunu ancak başyazısı «Angekommene Reisende» (gelen yolcular) de, Cologne'den Dr. Marx'ın Stadt Rom oteline indiğini yazan Dresder Anzeiger gazetesini okuyarak anlayabildik. Ayni zamanda, Dresde'ye gelen yolcuların isimleri arasında, ayni otelde kalan Berlinli Dunker adında bir polis memurunun da adı geçmektedir. Muhtemeldir ki, Karl Marx'ı gözlemekle görevliydi.

Fransız-Alman Yıllığı tasarısının gerçekleşmesini beklerken Karl'la Jenny Kreuznach'a yerleştiler. İkisi de hummalı bir şekilde çalışıyorlardı. Marx karısına Hegel'in felsefesini ve Feurbach'ın **Hıristiyanlığın özü**'nü öğretiyordu. 3 Ekim'de Feurbach'a şöyle yazdı: **Cins-i lâtif arasındaki taraftarlarınızın sayısının küçümsenmiyecek derecede olduğundan şüphe etmeyiniz.** Bu zamana kadar çok dindar olan Jenny, kocasının ve Feuerbach'ın etkisiyle inanışlarından sıyrıldı.

Eylülde, Ruge Marx'a **Yıllığın** Paris'te yayınlanması için herşeyin hazır olduğunu yazdı. Marx'a, yeni evli bir çiftin Paris'te bu parayla mükemmelen geçinebileceğini ileri sürerek, ayda 500 ilâ 600 thalers (yaklaşık olarak yüz lui altını) maaş teklif etti. Ekim ayının sonunda Marx'lar fransız başkentine doğru yola çıktılar. Ve Vaneau caddesinde, Ruge ile karısının da oturdukları eve yerleştiler.

Jenny çabucak, Alman solundan olup göç etmiş Georges Herwegh ve karısı ile tanıştı. Berlinli bir bankerin kızı olan bayan Herwegh hareketli bir hayat sürüyor ve bir çok ziyaretçi kabul ediyordu. Franz Liszt'in dostu, barones Marie d'Agoult ve George Sand onun salonunun sürekli ziyaretçileriydiler. Fakat Marx'lar özellikle şair Heinrich Heine ile sıkı ve dostça ilişkiler kuracaklardı.

Heine, Jenny'nin güzelliği için en canlı hayranlık hislerini belirtiyordu. Ona şiirlerini sunuyor ve öğütlerini dinliyordu. Onları birleştiren dostluk her

zaman gölgelenmemiş olarak kalacaktı. (1) Marx da, zâten kıskanç değildi. Onu sıkıcı bulmaya başlayan Ruge şöyle yazıyordu: **Çok okuyor, o kadar büyük bir hırsla çalışıyor ki, bu onu bazen kendini beğenmiş bir diyalektiğe götürerek yozlaştırıyor (...) O, bilgin ve yazar olmak için doğmuş.**

Jenny ilk çocuğunu beklemekteydi. Paris yaşantısı onu büyülüyordu.

Marx seviyordu. Mutluydu. Evlenmişti ve **kendi açısından,** evliliği **olağan** olarak kabul ediyordu. Fakat, muhakkak ki, burada yalnızca, devrindeki hayatın **pratik** bir gerekliliğini görüyordu. Onun için önemli olan, burjuva geleneğine göre uyulmaması halinde cezalandırılan bir mukavele değil, iki varlığın **sâdık** aşkıydı. O, bu aşkı ancak erkekle kadının eşit-

---

(1) **Heine 1830 ihtilâlinden sonra Fransa'ya göçmüştü. «Marx üzerine anılar» da, P. Laforgue şöyle yazıyordu : Bu acımasız hicivci, Heine, Marx'ın istihzasından pek ziyade çekiniyor, fakat onun karısının keskin ve ince zekâsı için en büyük hayranlığı besliyordu.**

Marx'ın kızı, Eleanor Marx Avening 1895'te şöyle yazacaktır: «Bir zaman oldu ki, Heine her gün Marx ve karısını, mısralarını okumak ve bu konudaki fikirlerini almak için görmeye geldi. Marx ve Heine sonsuza dek on satırlık bir şiiri gözden geçirebilirlerdi. Her kelimeyi tartarak düzelterek, mükemmel bir hal alana ve bütün çalışma izleri yok olana kadar uğraşırlardı. Büyük sabır göstermek gerekiyordu, zirâ Heine her türlü eleştiriye karşı hastalık derecesinde alıngandı. Bazen ağlıyarak doğruca Marx'a gelirdi, çünkü meçhul bir yazar gazetesinde ona hücum etmişti. O zaman, Marx onu karısına yollamaktan daha iyi bir şey düşünemezdi. O da az sonra zekâsı ve kibarlığıyla «umutsuz şairi akla» avdet ettirirdi.

liği halinde kabul ediyordu. Yaşadığı devirde, evli çift için karşılıklı saygı ve ahenkli uyumun temeli olan bu eşitliği gerçekleştirebileceğini umuyordu. Burjuva evliliğine karşı da daha az eleştirici bir tutum izlemiyordu.

1845'te Engels'le işbirliği halinde yazdıkları **Kutsal Aile ya da Kritik kritiğin eleştirisinde,** bol bol belirttiği Fourier'e sık sık atıf yapıyordu: **Bir tarih döneminin değişimi kadınların hürriyete doğru ilerlemesinin oranıyle belirlenir, çünkü burada, kadının erkekle, zayıfın güçlü olanla kıyaslanmasıyladır ki, insan tabiatının zorbalığa karşı sağladığı zaferin en belirgin durumu ortaya çıkar. Kadının hürriyet ve serbestliğe kavuşma derecesi genel özgürlük derecesinin tabii ölçüsüdür.**

Cins-i lâtifin zilleti, ayni zamanda uygarlığın ve barbarlığın esaslı usurudur, yalnız şu farkla ki, gaddarlık (barbarlık) basit yöntemler uygularken, uygar sınıf kusur ve ayıplarının herbirini karmaşık varolma yöntemine, mübhem ve iki yüzlü bir çift anlamlandırmaya yükseltir.., Kadın esaret altında tutulduğu sürece hiç kimse erkek kadar ağır şekilde rezalandırılmamıştır. (1)

---

(1) Aynı dönemde, «Politik Ekonomi ve Felsefe Elyazması» nda Marx şöyle yazıyordu :

«İşte, erkeğin sonsuz zilleti, kollektif şehvetin avı ve nesnesi haline gelmiş kadınla olan ilişkilerinde ortaya çıkar... Erkekle kadının ilişkisi, erkeğin ne ölçüde insanlaşmış olduğunu gösterir, çünkü bu en tabii insani ilişkiyi teşkil eder. Bu ilişki, geleceğin erkek için ne ölçüde... bir ihtiyaç haline geldiğini ve, hattâ, giderek, erkeğin kişisel varoluşu içinde hangi ölçüde sosyal bir yaratık haline geldğini bize belirtir.»

(Mega: I, t. III, p. 113)

Ayni eserde, Marx ve Engels, Kritikçi kritik felsefî akımın ve bu akımın mucitlerinin -bugün tamamiyle unutulmuşlardır- içlerinden mübhem sonuçlar çıkardıkları, o zamanlar pek revaçta olan Eugène Sue'nin romanlarının ahlâkçılığını büyük bir muhayyile genişliğiyle kabuğundan sıyırıp gerçek yüzüyle ortaya koyuyorlardı. İki yazarın bu özel tercihlerinde şüpheye yer yoktu. Eğer F. Sue genç ve hoppa işçi kızı «ahlâkan» idealize ediyorsa, bu burjuvazinin hoşuna gitmesi içindir, diye yazıyorlardı: **Durumunun ve karakterinin göze batan yanını ortadan kaldırması gerekti: Şekilde evlilikten nefreti, öğrenci veya işçiyle olan safiyane ilişkisi. İşte yalnızca bu bağla ikiyüzlü, cömertlik yoksunu, bencil burjuva karısıyla, bütün burjuva muhitiyle, yani resmî burjuva çevresiyle gerçekten insancıl bir çelişki meydana getiriyordu.**

Sevgili saf bir ruh değildi. O «duyarlı bir nesneydi» **Ve Kritik, bir nesneyi kabul etmeye rıza gösterirken, en azından onun** şehvet uyandırmayan sinsten **olmasını şart koşuyordu. Fakat aşk,** kritikçi **ve** hıristiyan olmıyan **bir** materyalistti. **Nihayet, aşk bir insan'dan «**bu duygusalıktan uzak yaratıktan» **başka bir insan yaratmaya kadar gider; bu nesne tatminini ancak bir başkasının egoist duygusunda bulur, bu duygu egoisttir çünkü herkes başkasında bizzat** kendi aslını (1) **araştırır**...

---

(1) Marx ve Engels'in yapıtında, Kutsal Aile, bazen idealist hasımlarının kullandığı dile yakın bir dil kullanmalarına rağmen, onları, tam anlamıda ihtilâlci marksist sosyalizme götürmüş bir dönüm noktasıydı. 1846 Mayısında biten Alman İdeolojisi, iki düşünürün felsefi evriminin doruğunu belli edecekti.

Kritik kritiğin idealist yazarlarını mahkûm eden bu tezler, Marx için geçerliydiler. Ve burada aslî varlıklarını aşkyoluyla beraberce keşfeden bir kadınla bir erkeğin hayat boyunca süren kutsal birliğine verdiği büyük önem görülmektedir. İşte bu nedenledir ki, artık aşk bir «moloch» bir «ete kemiğe bürünmüş şeytan», bir «soyut şehvet» değildi. «Cinsellikten» bağımsız da değildi, fakat **«secretio seminis** (*)**»in** mekanik hareketine de hiç bir zaman indirgenemezdi.

Marx'ın komünist dünya teorisini geliştirdiği bir dönemdeydik. İnsanlar bencil amaçları kovalamayı durduracaklar, ve sahip olma iştahiyle birlikte yaşıyanlar arasındaki zıtlıkları da kaybolacaktı. Aile ilişkileri de, ilkel ya da adi komünizmde olduğu gibi kadınların ortaklığıyla değil, «fakat evlilikte karşılıklı bir zenginleşme bulacak özgür varlıkların birliği haline geleceği için (3)» değişecekti.

Marx Engels'i (1) 28 Ağustos 1844'ten beri tanımaktaydı. Marksist teorinin kurucularından biri olan Engels, İngiltere'den Almanya'ya dönerken, hakkında çok şey işittiği fakat 1842'de ancak şöyle bir görebildiği Karl'la karşılaşmak için Paris'te durmuştu. Bundan böyle sâdık bir dostluk onları birbirlerine bağlıyacaktı.

(*) Tohum ifrazatı.

(3) Bakınız: A. CORNU, «Karl Marx, l'homme et l'oeuvre», t. III, p. 133 (P. U. F. ed.)

(1) Friedrich Engels 28 Kasım 1820'de, babasının fabrikatörlük yaptığı, Almanya'nın Barmen şehrinde doğdu. 1842'de, babasının büyük bir hissesine sahip olduğu Ermen and Engels ipfik fabrikasının ticari hizmetlerini yürütmek üzere Manchester'e gitmişti.

1 Mayıs 1844'te Marx'ların ilk çocuğu doğdu. Bu bir kızdı ve Karl onun da annesi gibi Jenny ismini taşıması için ısrar etti. Bebek zayıf bünyeli olduğu için onu, hayat şartlarının Paris'ten daha iyi olacağı Treves'e yollamaya karar verdiler. İki Jenny'ler Haziranda Almanya'ya hareket ettiler. Ayrılıkları boyunca Karl'la karısının birbirleriyle yaptıkları yazışmalar onların karşılıklı hislerinin şahitleriydi.

Jenny **herhalde kıştan önce eve döneceğim** diye yazıyordu. **Işığı bana mektuplarınla ulaşan, bu kadar aşkla dolu, bu kadar kalpten dostluğuna nasıl direnebilirim ki.. Yeniden büyük bir hızla ve sevinçten uçaraktan, kalbinin üzerinde ve kollarının arasında** dinlenebileceğim için nasıl sevinçliyim. Sana anlatabilecek neye sahibolacağım ki. **Beni yeniden** «à la hauteur des principes (²)»e **yükseltmek için epey zorluk çekeceksin; küçücük Almanya'da insanın olan bitenden haberi olması pek kolay değil**...

Treves'deki ikâmeti sırasında, Jenny Almanya'daki politik durumla yakından ilgileniyordu. Mektuplarında Karl'a bundan bahsediyor, o da «bir alman bayanın mektubu» başlığı altında, Paris'ten işbirliği yaptığı **Worvarts** adlı Alman gazetesinde Jenny'nin verdiği bilgilerden bölümler naklediyordu.

Fakat mektuplardaki konular yalnızca politikayla ilgili değildi. 2 Ağustos 1844 tarihli mektubun bir pasajı da bunu kanıtlamaktaydı.

Sevgilim, benim biricik Karl'ım, kalbimin aşkı, mektuplarının beni nasıl sevinçle doldurduğunu, kalbimin ruhanî başkanı ve büyük rahibi olan senin son

---

(²) Metinde fransızca olarak geçmektedir.

ulvî mektubunun, zavallı koyuncuğuna nasıl huzur getirdiğini tahmin edemezsin...

Jenny Eylül 1844'de çocukla beraber Paris'e döndü. Fakat orada fazla kalamayacaktı. Nihayet 1845 Ocağında Vaneau caddesinde bir polis komiseri belirdi. Prusya kralının isteği üzerine Karl Marx Fransa'dan sınırdışı edildi. Ülkeyi terk etmesi için 24 saati vardı.

Seyahatleri bilen tatlı çocuklar nerede,
Kokularını sakladığım büyülü çocuklar
Ve bende vahşi cennetler bırakanlar?..
Jean-Claude RENARD

IV

TAKİBEDİLEN AŞK

Marx'lar otuz yedi ay boyunca Bruxelles'de oturacaklardı. Karl oraya 1 Ocak 1845'de vardı. Nord garı yakınında ilk rastladığı otel olan, «Hotel de la Gare»ye indi. Ertesi gün, Neuve caddesindeki «Hotel de Saxe»ye taşındı. Bu yapı 1901 de yıkıldı. Bugün yerinde 1967'de yanan büyük «innovation» mağazası bulunmakta.

Paris'te birkaç gün daha oturmasına izin verilen Jenny, parasız kalmıştı. Mobilyalarını ve elbiselerinin bir kısmını Bruxelles seyahat masrafını ödiyebilmek için sattı. Karl, onu orada sabırsızlıkla beklemekteydi, fakat, siyasî meşguliyetleri ve ev ekonomisi konusundaki yeteneksizliği nedeniyle, başlangıçta, oturmak için bir ev bulamadı. **İngiltere'de İşçi sınıfının Durumu** adlı kitabından elde ettiği yazarlık hakkı sayesinde ona para verebilen ve onun menfaatine Almanya'da bir yardım kampanyası düzenleyen Engels'in desteğiyle, genç evliler geçici bir süre için dertlerinden kurtuldular.

Engels Marx'a, köpekler hiç değilse, alçaklıklarıyla seni geçim sıkıntılarının içine attıklarından dolayı sevinememelidirler, diye yazıyordu. Karl da kabul etti, fakat elde ettiği meblâğları Almanya'dan Belçika'ya göç etmiş başkaları arasında çabucak dağıttı. Buna karşılık alman sosyalisti Weydemeyer'in para yardımı teklifini sert bir şekilde reddetti. Durumlarını beğenmeyip mücadele ettiği kişilerle birlikte lekelenmek istemiyordu.

Bu arada, ev dertlerinin yorduğu Jenny, kocasıyla tam bir beraberlik içindeydi. Siyasî çalışmasına da katılıyor, fakat sona ermek bilmeyen taşınmalar onu çok yoruyordu. Nihayet, Marx'lar Saint-Louvain semtindeki Alliance caddesinde bir yer buldular. Bugün orada, o dönemden kalma bir kaç dar, sevimsiz, tozla kaplı ev bulunmakta. Fakat 5-7 numaralı daire ortadan kaybolmuş. Jenny şöyle yazmıştı: **Bu küçük ev bize yeter sanırım. Zaten kışın fazla yere de ihtiyaç yok.**

Marx ailesi sonra da, geçen asrın nihayetinde Jean d'Ardennes caddesi adını alan, Orléans caddesi 42 numarada oturdu. Son olarak da, o zamandan bu yana iş hanı haline gelmiş olan, «Hotel du Bois Sauvage»ye taşındı.

Belçika'ya vardıklarından beri tanıdıkları kaçak (1) hayatı aşklarının üzerinde manevî bir etki yaptı. Biri yahut öbürü sağlamlığından şüphe ettiği

---

(1) Belçika kraliyet arşivlerindeki 73946 numaralı belgeye göre, Marx'ın sıkıca gözetlendiği bir çok polis raporuyla bellidir. O ve ailesi için önemli ekonomik sonuçlar doğuran, Belçika basınında hiç bir yazı yazmaması mecburiyeti de vardı.

için değildi bu. Fakat patlamaya hazırlanan fırtınalar işleri birazdan karıştıracaktı.

1845 Nisanında, F. Engels de Bruxelles'e yerleşmeye geldi. Oğlundaki ihtilâlci eğilimlerin gelişmesini çok kötü bir gözle gören babasının hakaretli konuşmalarından yorgun düşmüştü. Marx'ların ailece «Fritze» diye çağırdıkları Engels, -daha sonraları onu askerî sahadaki özel (ve gerçek) ihtisası dolayısıyla «general» diye adlandıracaklardı, -sporcu, hayatı, şakayı, bütün sanat dallarını ve edebiyatı seven neşeli bir arkadaştı. O zamanlar henüz yirmi-beş yaşındaydı ama, çok seyahat etmişti. Dil zevki olağanüstüydü. Almanca, fransızca, ingilizce, italyanca, ispanyolcayı yazıyor ve okuyordu. Daha sonraları, Avrupa dillerinden hiç biri ona yabancı kalamıyacaktı.

Aşağı yukarı Engels'le ayni zamanda Bayan von Westphalen'in kızına yolladığı Hélène Demuth'te Bruxelles'e vardı. Annesi ona, **işte sana verebileceğim en güzel hediye, sâdık, sevgili Lenchen** (1) dir, diye yazıyordu.

Hélène Demuth çocukluğundan beri Westphalen'lerde hizmet etmiş bir genç kızdı. Sarre bölgesindeki, Saint-Wendel'li bir köylü ailesinden gelen Hélène, onlara 8, 9 yaşlarındayken emanet edilmişti. Beraber büyüdüğü ve ebeveynlerine son derece bağlı olduğu, kendisinden dokuz yaş büyük olan Jenny'e karşı gerçek bir hayranlık besliyordu.

Bruxelles'e vardığı zaman, Lenchen, yirmi-iki yaşında, güzel, gürbüz, neşe dolu bir kızdı. Biraz fransızca konuşuyor, ev işlerini mükemmelen beceriyor, obur olan Karl'ı memnun edecek şekilde yemek

(1) Hélène'nin kısaltılmışı.

yapıyor, ve pratik kaabiliyeti evde harikalar yaratıyordu. O ana kadar bazen yokluğu hissedilen istikrarı da sağladı. Jenny bütün hayatı boyunca ona bir hizmetçi değil, fakat bir dost gözüyle bakacaktı. Marx'ın çocuklarının derin sevgisini kazanacak, ve ölümünden sonra (1890) da onlar tarafından teessürle anılacaktı. Ailenin iyi ve kötü günlerinde en sağlam dayanak olacaktı.

1845'de Karl Marx Temmuz'dan Ağustos sonuna kadar Londra ve Manchester'de oturdu. Orada ekonomik durumu inceledi ve bir çok İngiliz ihtilâlcisiyle de önemli ilişkiler kurdu. Bu esnada, Jenny kızı ve Lenchen ile birlikte Treves'e gitmişti.

Bu ayrılık döneminde yazılmış bir mektup karı kocanın hislerinin değişmemiş olduğunu ortaya koyuyordu **Sevgili Karl'ım, mektuplarımız bu defa yolda karşılaşmış olmasına rağmen, seninkini benimkine cevap olarak kabul ediyorum,** diyordu Jenny. **Herşeyi öyle özenle ve aşkla düşünüyorsun ki, sevgilim, mektubunu okurken kendimi evimizde hissettim. Fakat kalmak ya da yola çıkmak için tereddüt ediyorum, bu en azından kesin seyahat tarihi konusunda oluyor...**

Jenny, Engels'le birlikte **Alman İdeolojisi**'ni yazmaya koyulmuş ve yakında da Brüksel «Komünist Haberleşme Komitesi» ni kuracak olan kocasının çalışmalarını yakından izlemeye devam etmekteydi. Onu, kitabını bir an evvel bitirmesi için teşvik ediyordu.

Marx'ların ikinci çocuğu, Laura, 26 Eylülde Brüksel'de doğdu. Jenny'nin kardeşi Edgar da Belçi-

ka'ya yerleşmeye geldi. Komünist çevrelerde Marx'larla birlikte politik faaliyetler sürdürmeye başladı ve Lina Schöler adında genç bir ihtilâlci kızla nişanlandı, fakat sonra Amerika'ya gitmek için bu kızı terketti. Bu sadakatsizlik Jenny ve Karl'ı derin şekilde etkileyecekti.

Özel hayatlarının bu dönemi üzerine Alman matbaacısı olup, Brüksel'de çalışan ve Marx'ların bir çok kere ziyaretine gitmiş olan Stephen Born'un tanıklığından yararlanılmakta: **Onu** (Karl'ı) **Brüksel'in banliyösünde çok sâde, hattâ fakir denebilecek şekilde döşenmiş küçük bir evde buldum. Beni dostlukla karşıladı, propoganda turnemin başarısı hakkında sorular sordu, Heinzen'e karşı broşürümden dolayı beni kutladı, bu konuda karısı da onunla ayni fikirdeydi,** bana yürekten hoşgeldiniz dediği ve hayatı boyunca **kocasının ilgisini ve meşguliyetinin en önemli bölümünü teşkil ettiği için, çok dikkatimi çekti** (...) **Marx karısını seviyor, o da onun dertlerini paylaşıyordu. Sevinçlerin ve sıkıntıların, bu sonuncuların miktarı çok daha fazlaydı, bütün dertlerin bilinçli şekilde kabul edildiği, ve karşılıklı birbirine bağlılığın bu derece tam olduğu böyle bir karı kocaya pek ender rastladım.**

1846 Aralığında (yahut 1847 ocağında, kesin tarih belli değildir), küçük Edgar doğdu. Nihayet bir oğlan diye düşündü Karl.

Jenny'nin arka arkaya gelen analıkları onu kocasının çalışmalarına aktif bir şekilde katılmaktan alıkoymadı. Ona sekreterlik yaptı ve bu dönemde, 1848 Şubatında Londra'da yayınlanacak olan ünlü

Komünist Manifesti'nin metnini tekrar yazdı. Marx'ın yazısı o derece okunaksızdı ki, karısı, çoğu kez, matbaacıya vermeden önce onun elyazılarını tekrar temize çekmek zorunda kalıyordu.

1848 Şubatı, Paris'te patlak veren ihtilâlin haberi ayın yirmi-beşinde akşam Paris'ten gelen trenin makinisti tarafından getirildi.. Brüksel'in Nord garına varır varmaz istasyonda yığılı kalabalığa şöyle bağırdı: «Valenciennes şatosu üstünde kızıl bayrak dalgalanıyor. Cumhuriyet ilân edildi.» Louis-Philippe kaçmıştı. Louis Blanc, Ferdinand Flocon ve, tarihte ilk kez bir işçi, makinist Alexandre Martin (1) geçici hükümetin üyeleri arasında yer alıyorlardı. Karl Marx onları iyi tanıyordu. Umutla doluydu. Başkan vekili olduğu «demokratik cemiyet» Brüksel Belediye Meclisine yurttaşları silâhlandırması için bir çağrı yolladı. Parise dönmüş ve sonra 29 Ocakta oradan sınırdışı edilmiş olan Engels, ihtilâlin merkezi olan Fransa'ya dönmek gerektiğini düşündü. Marx da onu onayladı.

Coburg hanedanından gelen bir Alman ve Louis-Philippe'nin damadı olan Belçika kralı Leopold, Belçika ordusunu harekete geçirdi ve işçi topluluklarını dağıttırdı. Yabancılar yakalandılar ya da sınırdışı edildiler. 3 Mart öğleden sonra, Marx'lar ülkeyi terketme emrini aldılar. Geceleyin de tutuklandılar. Jenny şöyle anlatıyordu:

Belçika'da da ufuk ayni şekilde karanlıktı. Özellikle halk yığınlarının örgütlü unsuru olan işçilerden korkuluyordu. Polis, askerler, burjuva muhafızlar,

(1) Fransa'da «işçi» Albert adıyla daha çok tanınır.

hepsi seferber olmuşlardı. Herkes savaşa hazırdı. Bu durumda Alman işçiler (1) de silâhlanmak gerektiği kanısına vardılar. El bombaları, tabancalar, v.s. elde edildi. Karl gönüllü olarak elindeki parayı verdi. Hükümet bu işte bir komplo, bir suikast sezdi. Marx madem ki para yardımı elde ediyor, ve silâh satın alıyordu, o halde sınırdışı edilmesi gerekiyordu. Gece geç vakit iki adam evimize daldı. Karl'ı görmek istediler, ve, o görünür görünmez de, kendilerini polis çavuşu olarak takdim edip, tevkif müzekkeresini gösterdiler, Karl'ı yakaladılar ve araştırma yaptılar. Onu geceleyin götürdüler. Müthiş bir endişe beni sardı. Onu takipettim, neler olup bittiğini anlamak için nüfuzlu kişilerle görüşmeye çalıştım. Karanlık gecenin içinde evden eve koşuyordum. Aniden, bir muhafız beni yakaladı, tutukladı ve karanlık bir zindana attı. Yersiz yurtsuz dilencileri, vatansız serserileri ve kaybolmuş zavallı kızları buraya hapsediyorlardı. Işıksız bir odaya itildim. Hıçkırıklarla sarsılarak içeri daldım; talihsizliklerle arkadaş olmuş biri bana yatağını verdi. Bu tahtadan, sert bir döşekti. Üzerine yığılıverdim. Gün doğarken, demir parmaklıkların ardında, karşıma gelen pencerede, ölü gibi solgun ve mahzun bir yüz gördüm. Yaklaştım ve iyi ihtiyar dostumuz Gigot'u tanıdım. Beni farkedince, bir işaret yaptı ve aşağı kattaki odaları gösterdi. Gösterdiği yere bakınca, askerî bir kıta koruyuculuğunda götürülmekte olan Karl'ı tanıdım. Bir saat sonra, bir sorgu yargıcının önüne götürüldüm. Benden pek az bilgi alabil-

(1) O zamanlar, Belçika'ya göç etmiş binlerce Alman işçisi vardı.

dikleri, iki saatlik sorgu sonucunda, iki jandarma refakatinde beni bir arabaya kadar götürdüler, ve akşama doğru üç zavallı küçük çocuğuma kavuşabildim. Bu olay büyük gürültü koparmıştı. Bütün gazeteler ondan bahsediyorlardı. Biraz sonra, hemen o saat Brüksel'i terketme emriyle Karl da geldi. Zaten evvelden Paris'e gitme niyeti vardı, ve geçici Fransız hükümetine, Louis-Philippe devrinde kendisi için verilmiş sınırdışı edilme kararının kaldırılması için müracaat etmişti. Az sonra geçici hükümetin eski kararı yeniden gözden geçireceğini ve Karl'ın hakkındaki iltifatkar sözlerini belirten, Flocon tarafından yollanmış bir mektup aldı. Böylece, yeni bir ihtilâl güneşinin doğduğu bu dönemde, kendimizi daha emniyette hissedeceğimiz Paris yolu bize açılmıştı! Çabuk! Çabuk! Çabuk! diyorduk kendi kendimize. Büyük bir aceleyle eşyalarımızı topladım, satılabilecekleri sattım, bütün gümüşlerimi ve en iyi yatak takımlarımı Brüksel'de, hareketim esnasında özellikle yardım severliğini ve faydasını gördüğüm kitapçı Vogler'in koruyuculuğuna terkettim. İşte böylece, Brüksel'de üç yıl geçirdikten sonra, kurşunî ve soğuk bir günde bu şehirden ayrıldık. En küçüğü henüz bir yaşını doldurmuş olan küçükleri ısıtmak için çok zorluk çektik. Karısının başına gelenler Karl'a pek dokunmuştu. Flocon'un **la Réforme**'sinde bu olaydan çok sert bir biçimde bahsetti, bu sırada Engels de **Northern Star**'da öfkesini satırlara döküyordu. Belçika Hükümeti emniyet kuvvetlerinin hareketi dolayısıyla ortalığı kaplıyan heyecan karşısında bu tutuklama olayının sorumlularından bazılarına işten el çektirmeye mecbur oldu.

Marx'lar Paris'i tam bir galeyan halinde buldular. Jenny Joseph Weydemeyer'e şöyle yazıyordu:

Size, burada geçen ilginç olaylar üstüne daha çok şey **söyliyecektim, zira** minute en minute (1) (dakikadan dakikaya) **daha hareketli bir hal alıyorlar. Bu akşam 40.000 işçi** Hotel de Ville **önünde geçit resmi yapıyorlar,** attroupements (toplanmalar) **yeniden çoğalıyor ve ben, ev işleri ve üç çocuğumla o kadar meşgulüm ki ,ancak size ve sevgili karınıza yürekten selâmlarımı iletebilecek kadar vaktim var.** Salut (selâm) ve fraternité (kardeşlik) Citoyenne'niz (vatandaşınız) ve vagabonde [yertsiz yurtsuz (dostunuz)]

İhtilâl bütün Avrupa boyunca gürlüyordu. Marx ve Engels memleketlerindeki kavgada yerlerini almak için Cologne'ye (2) gitmeye karar verdiler. Jenny, çocuklar ve Lenchen bir kaç gün Treves'de kalacaklar, sonra Karl'la buluşacaklardı. Almanya'da korkunç olaylar cereyan ediyordu. Şehirden şehire yönetime karşı ayaklanan işçilere karşı sürdürülen katliamlar akıl almayacak derecede vahşetle doluydu. Marx, bir çok kez, ölümden kıl payı ile kurtuldu. Jenny Bingen'de, dostlarının yanına sığınmak zorunda kaldı.

29 Haziran'da, kardeşi Edgar'ın eski nişanlısı Lina Schöler'e şöyle yazıyordu: **Hayat toz penbe değil. Bunu sana söyleyebilirim, sevgili Lina'm ( ) Hatta sevgili Karl'ımın tehlikelerden büyük bir mutlulukla, kurtulduğunu düşünmek bile bana korku veriyor. Onu herzaman kendini daha büyük, daha kor-**

---

(1) Dik yazılar, metinde fransızca olarak geçmektedir.

(2) Orada Nouvelle Gazette rhénane' (Yeni Ren Gazetesi) yi yayınlıyacaklardı. Bu gazete Almanya'daki 1848 ayaklanmasında büyük bir rol oynıyacaktı.

kunç eziyetlere adamış olarak tahayyül ediyorum ve gelecekteki hayat şartlarımız hakkında da henüz hiç bir kararım yok. Sevgili Karl'ım hep güvenli ve cesaretle dolu; bugün bizi ezen herşeyde hayat telâkkilerimizin tamamının yakın zaferini görüyor.

Marx Paris'e gitti. Temmuz ortalarına doğru, Jenny'ye onunla orada buluşmasını yazdı. Gericilik her yanda üstün gelmişti. Louis- Napoléon Bonaparte fransız Cumhuriyeti başkanı oldu. 19 Temmuz'da Karl'ın ikâmetgâhında bir polis memuru belirdi ve «Marx ve karısını» aradı. Onlara Karl'ın Morriban'da ikamete tayin edildiğini bildirdi. Marx bu sürgünü reddetti ve 24 Ağustos'ta Londra'ya doğru hareket etti. Jenny ve çocuklarla vedâlaşması yürek parçalayıcı bir manzaraydı. Jenny dördüncü bebeğini beklemekteydi. Karl'ın onun da beraber gelebilmesini beklemek için yeterli zamanı yoktu. Onu 15 Eylül'de beklemesi için dostu Freiligrath'a yazdı, fakat arkadaşı Londra'da kalmaları için gerekli parayı nasıl bulabileceğini bilemiyordu. Dostları yolculuk masrafını tedarik ettiler. 17 Eylül 1849'da Jenny, Lechen ve çocuklar İngiltere'ye gitmek için vapura bindiler.

Dudaklarım olmaksızın ne olacaksın?
Aşk olmaksızın ne olacağım?
Paul VALERY

V

GERÇEK AŞK

21 Haziran 1856'da, o zaman Manchester'de bulunan Marx, Treves'de, annesinde çocuklarla birlikte kalan karısına şöyle yazıyordu

Kalbimin küçük sevgilisi,

Sana yeniden yazıyorum çünkü yalnızım, çünkü beni işitmen ve bana cevap vermenin olanağı yokken, kafamın içinde durmadan seninle konuşmak beni rahatsız ediyor. Portren ne kadar kötü olursa olsun, bana büyük yararı dokundu. Ve şimdi anlıyorum, nasıl o «kara meryemler», Allahın anasının o iğrenç portreleri bu kadar azimli hayranlar bulabiliyorlar, ve hattâ iyi portrelerden daha bile fazla.

Marx, Jenny'yi **«sekreteri»** ilân etmişti. (1). Evinde yapılan politik toplantılara da katılıyordu.

---

(1) **Jenny ilerde şöyle yazacaktı**: Karl'ın küçük odasında oturup, onun okunmaz yazılarını temize çektiğim günler ömrümün en mutlu anılarını teşkil eder.

Marx akıl almaz bir gayretle çalışıyordu. Gece gündüz, okuyor ve yazıyordu. Dünyada pek adam ondan daha az «tembel» di. Olağanüstü derecede ürün veriyor, fakat bu çalışması ona hemen hemen hiç bir şey getirmiyordu. Umutsuzluğa düşmüştü. Çünkü yıllardır, ocağında karısına ve çocuklarına ıstırap veren bir fakirlik hüküm sürmekteydi. İngiltere demiryolları kumpanyasında büro memuru olmak için bilimsel araştırmaları terketmeyi bile düşündü. Yazısı o denli kötüydü ki, girmeyi ümit ettiği bu iş ona verilmedi.

Jenny, Londra'ya varır varmaz, 5 Kasım 1849' da, ikinci oğlu Guido'yu doğurdu. Bu çocuk 19 Kasım 1850'de öldü. Ana babanın acısı sonsuzdu. Marx Engels'e şöyle yazıyordu: **Mektubunun eşime çok yararı oldu. Gerçekten tehlikeli bir heyecan ve teessür ortamında bulunuyor. Çocuğu bizzat kendisi emzirmiş ve onu dünyaya en zor şartlar altında, en büyük fedakârlıklar pahasına getirmişti**..

Marx'lar o zaman Londra'nın güney batısındaki mahallelerden biri olan Chelsea'da Anderson street (caddesi) 4 numarada oturuyorlardı. Bugün, hafifçe meyilli olan bu cadde «Swinging London»a ait olup Kings Road ve modern mağazalardan pek uzakta değil, kibar lokantalar ve değerli antika eşya dükkânlarına da pek sık rastlanıyor. Blitz boyunca yıkılmış olan evlerin yerine inşa edilmiş modern yapılardaki kiralar bir hayli yüksek.

Yüz yıl kadar önce Chelsea pek fakir bir mahalleydi. Marx'lar oradaki virân bir evde oturuyorlardı. Altıncı ayın sonunda ev sahibi onları dışarı

attı: Ona 5 İngiliz lirası kira borçları vardı. Bir süre için Leicester Square yakınlarındaki «l'Hotel allemand»a yerleştiler. Bu yapı bugün artık yok, fakat onun yerine bir başka otel inşa edilmiş durumda. Sonra Soho'da, Dean Street, 64 no'da yeni bir barınak buldular. O zamandan buyana o ev de yok oldu. Bugün, yerinde, bir plâk satıcısının dükkânı var. Biraz sonra, aynı caddede, 28 nolu dört katlı bir yapıdaki dar ve karanlık bir odaya sığışmak için, sadık Lenchen de dahil olmak üzere bütün aile taşınmaya koyuldu. Bu ev hâlâ mevcuttur. Çoğunlukla yabancılar tarafından tutulan bir yığın aynı cinsten dükkânın komşuluk ettiği bu bina halen italyan lokantası olarak işletilmektedir. Soho, Londravari striptizin en yoğun olduğu yerlerden biri haline geldi. O vakitler burası çok sayıda göçmenin de yaşadığı bir işçi mahallesi idi. Bütün Avrupa'dan kopup gelmiş kalvenciler XVII. asır sonunda buraya yerleşmişlerdi. Marx'ların gelişinden yetmiş beş yıl önce Jean-Paul Marat da burada yaşamıştı.

* * *

Bereket versin ki, British Museum, Dean Street'den yürüyüşle on dakikaydı. Karl vaktinin en büyük kısımını orada geçiriyordu. Yerlerinin darlığına ve karmakarışıklığına rağmen evlerine döndükten sonra da çalışmasına aynı derecede gayretle devam ediyordu. Fakat ne berbat şartlar altında! Alacaklılar tarafından tâciz edilerek, çoğu zaman eczacıya, ekmekçiye, bakkala, kömürcüye ödenecek bir kuruşları bile olmaksızın, Jenny ile birlikte yıllar boyunca sürecek olan müthiş bir işkence çekti. XIX. asrın ikinci yarısında bu korkunç ve kurşuni

Londra'nın viranelerinde verem hastalığı son derece yaygındı. Binlerce çocuk daha ufak yaşlarda ölüyordu.

Marx'larınki de bu belâdan kendini kurtaramadı. Küçük Guido 1850 yılının Kasımında dünyadan ayrıldı. 28 Mart 1851'de Franziska doğdu. Bir seneden biraz fazla yaşayacaktı. 14 Nisan 1852'de erkek kardeşine mezarda kavuştu. Jenny şöyle yazmıştı: **Hayattaki üç çocuğumuz hemen yakınımızda uzanmışlardı; küçük meleğimiz de, buz gibi ve solgun, yanımızda yatıyordu. Sevgili çocuğunuzun ölümü en acı fakirlik dönemimize rastlamıştı. Komşumuz olan ve bizi kısa zaman önce ziyaret etmiş bir fransız mültecisine koştum. Bana hemen, en şefkatli bir teessürle iki ingiliz lirası verdi. Bu iki lira sayesinde zavallı çocuğumun şimdi sükûn içinde yattığı tabutun parasını ödedik. Dünyaya geldiği zaman beşiği yoktu, en son küçücük barınağını dahi ondan uzun süre esirgediler.**

16 Temmuz 1855'te Eléanor dünyaya geldi. Aynı yıl 6 Nisan'da, Edgar öldü. Oderece parasızdılar ki, cenaze masrafını karşılamak için elbiselerini satmak zorunda kaldılar (1).

---

(1) 1843'te, Marx «Yahudi Meselesi»nde şöyle yazmıştı: **Bu tersine dönmüş dünyada pratik hayat için para, bu faaliyeti açık arttırma ile satılmış, insanın yabancılaşmış evrenin nazari hayatı için Allah neyse odur; o, hayati gücüdür. Para, insanın sayılarla ölçülen değeridir; o, esaretimizin en belirgin işareti, köleliğimizin silinmez lekesidir. Parayla alınıp satılabilen insanlar esirden başka bir şey değillerdir. Modern ticaret dünyasının özü hıristiyanlığın özünün gerçek hale gelmesinden başka bir şey değildir.**

Marx hep çalışıyordu. New York Daily Tribune için makaleler yazıyordu (on yılda beş yüzden fazla yazacaktır). «Lousi-Bonaparte'nin 18 Brumaire'si» (1852), «Cologne'deki komünistlerin duruşması üzerine açıklamalar»ı (1853) yayınladı. Kapital'i için büyük miktarda malzeme topladı.

Maddî sıkıntılar Karl'la Jenny'nin yaşantılarını zehirliyordu. Londra'ya varışlarından hemen sonra Jenny Joseph Weydemeyer'e şöyle yazmıştı: **Kocam burada, burjuva hayatının en berbat dertleriyle yıpranıyor ve bu o derece isyan ettirici şekilde oluyor ki, bütün enerjisi, varlığının bütün o sakin, rahat, sessiz bilinci, günden güne saatten saate süren savaşta onu ancak ayakta tutabilmekte (...) Fakat sanmayınız ki bu adi sıkıntılar boyun eğmemi nedenliyorlar. Kavgamızın yalnız bize özgü olmadığını ve şansımın da, seçkin ve en ziyade mutlu kişilerden biri olduğunu çok iyi biliyorum, çünkü hayatımın desteği olan sevgili kocamla aynı saftayız. Kalbimi dağlıyan tek şey, kocamın bu adiliklerle uğraşmak zorunda kalması, ona yardım etmek için pek az şey yetecekken ve kendisi büyük bir dostlukla, gönüllü olarak herkese yardım etmişken burada hiç bir desteği bulunmamasıdır.**

* * *

Bereket versin ki, eşi bulunmaz bir insan olan Engels oradaydı ve elinden gelen her şeyi yapmaktaydı. Fakat kendisi de ciddî para sıkıntıları içindeydi. Bununla birlikte Jenny, 27 Nisan 1853'te yazdığı yürek parçalayan bir mektupla ondan yardım istemeye karar verdi:

Azizim Engels,

Size para meselesi üzerine yazmaya mecbur kalmak benim için müthiş derecede tatsız bir şey. Şimdiye kadar imdadımıza sık sık yetiştiniz. Fakat bu sefer, ne bir kurtuluş ne bir çıkış yolu göremiyorum. Hagen'e, Bonn'a Georges'e, Clus'a, yengeme, Berlin'deki kızkardeşime yazdım. Korkunç mektuplar! Hiç kimseden en ufak bir cevap yok. Bu durumda hiç bir kaynağımız kalmadı. Size durumumuzu anlatabilmeme imkân yok. Şu anda kocam, şehrin merkezinde, Gerstenberg nezdinde bir teşebbüste bulunuyor: Bu teşebbüsün ona neye malolacağını düşünebiliyorsunuz sanırım. Bu esnada size şu satırları yazmaktayım. Bize bir şey yollayabilecek misiniz? Fırıncı cumadan itibaren bize ekmek vermiyeceğini bildirdi: Dün küçük Musch (1) durumu yine kurtardı. Fırıncı «Bay Marx evde mi?» diye sorunca, «Hayır, evde değil» dedi; ve sonra, üç tane ekmeği koltuğunun altına kıstırıp, son hızla oradan ayrıldı ve yaptığı oyunu bize anlattı. Allahaısmarladık!

Jenny Marx

Marx'ın Engels'le yazışması, ailenin üzerine çökmüş olan korkunç sefaletle doluydu.

«Karım hasta, küçük Jenny hasta, küçük Eleanor'un bir çeşit asabî ateşi var. Ne bir hekim çağırdım ne de çağırabilirim, çünkü ilaçları almak için param yok. Sekiz günden beri

(1) Edgar'ın küçük adı.

ailemi ekmek ve patatesle besledim, fakat bu gün onları da alabileceğimden şüpheliyim. Tabiî, bu perhiz, dışardaki ısı gözönüne alınırsa pek olumlu olmuyor. (8 Eylül 1852)

Karım vücutça, her zamankinden daha zayıf halde; tam bir dermansızlık içinde (18 Eylül 1852)

.....Evdeki hastalarla meşgul olarak geçirdiği gecelerin doğal sonucu olarak, karım şimdi tamamen hasta; en kötüsü doktora gözükmek istemiyor ve Freund'un verdiklerinin — iki yıl önce, aynı cins bir rahatsızlıktan şikâyetçi olduğu zaman — onu daha fena yaptığı bahanesiyle verilen ilâçları da almıyor. Eğer başka çare kalmazsa, sonunda bütün otoritemi kullanmak zorunda kalacağım. (3 Haziran 1854)

Karım yatmakta. Dün, nihayet onu doktor Freund'u getirmeye razı ettim. Jenny'nin durumu uygun hale gelince, doktor onun Almanya'ya gitmesini şart koştu... (13 Haziran 1854)

Hafta sonunda, eğer kendini yeter derecede güçlü hissederse, karım, çocuklar ve Hélène ile birlikte, on beş gün için M. Seiler'in Eduarton'daki villasına gidecek. Kır havası belki Jenny'nin Trèves'e yapacağı seyahati sağlıyacak kadar iyi gelir. Seni temin ederim ki bütün bu küçük sefaletler beni üzgün bir köpek mizacı sahibi yaptı. Ne mutlu ailesi olmayana. (21 Haziran 1854) »

Ne mutlu ailesi olmayana... diye yazıyordu Marx Çocuklarına karşı duyduğu büyük sevgi bi-

linince, uçurumun dibine değdiği o zaman anlaşılmakta.

Kendisi de, hastalığa yakalanmıştı. 13 Şubat 1855'te Engels'e şöyle yazıyordu: **Dört beş hafta süresince, hâlâ da iyileşmemiş olan kötü bir göz iltihaplanması sonucu sana bile yazamadım ve kötü hava da mutad sekreterime (1) hemen istediği an yatağı terketmesine izin vermedi. Fakat öyle ümit ediyorum ki az bir süre sonra tekrar görevinin başına dönecektir.**

Musch'un ölümü Marx'ların mutsuzluğunu en son dereceye yükseltti. 12 Nisan 1855'te Karl Engels'e şöyle yazıyordu: **Sevgili yavrumuzun ölümünden sonra ev tamamile ye'se boğulmuş ve öksüz kaldı (..) Çocuğumuzun eksikliğinin nasıl farkedildiğini anlatmak imkânsız. Şimdiye kadar her türlü talihsizliğe uğradım, fakat gerçek bir felâketin ne olduğunu ancak şimdi anlıyorum. Kendimi** broken down (2) **hissediyorum.**

* * *

Aşağı yukarı aynı dönemde, Westphalen'lerin uzak bir akrabası İskoçya'da öldü ve Jenny'ye küçük bir miras bıraktı. Jenny bundan konutlarını değiştırmek için yararlanmayı düşünüyordu. Fakat, bu arada, seksen yaşına gelmiş olan annesinden aldığı haberler onu endişelendiriyordu. Mart ayında, Jenny'nin doksanlık bir amcası da ona bir miktar

(1) Karısı.

(2) Tamamile yıkılmış.

para bırakarak hayattan ayrıldı. 1856 nın Mayısında, Lenchen ve çocuklarından üçü yanında olduğu halde, Jenny Trèves'e doğru yola çıktı. İşte bu bölümün başında yayınladığımız Marx'ın o muhteşem mektubu, bu tarihe aittir.

Kara şair, bir bâkire göğsü
Sana musallat oluyor
Kızmış şair, hayat kaynıyor
Ve şehir yanıyor,
Ve gök yağmurdan taşıyor
Kalemin hayatın kalbine çiziktiriyor
Antonin ARTAUD

VI

İHANET EDİLMİŞ AŞK

Haziran 1856'daki mektup çok önemliydi, çünkü Karl ile Jenny'nin yuvalarını yıkmaya ramak kalan dramatik bir krizden az sonra yazılmıştı.

Marx hastaydı. 1849'dan beri bir karaciğer hastalığından çekiyordu. Durmak bilmeyen baş ağrıları, göz iltihapları ona ıstırap veriyorlardı. (1) Bazı doktorlar ona ilâç olarak şarap tavsiye ediyorlardı. Korkunç derecede sigara içiyordu, hem de en ucuzlarından. Kıtlık günlerinde —çok olup olmadığını Allah bilir— açlığını bastırmak için, bu koca obur günlük nafakasının üzerine mevcut bütün baharat çeşitlerini ekiyordu. Sefalet o derece büyüktü

(1) F. REGNAULT: «Karl Marx'ın hastalıkları» in **Revue d'anthropologie** no: 43,1933. Bu inceleme Marx'ın yazışmaları temel alınarak gerçekleştirilmiştir.

ki bazı anlar delirmek üzere olduğunu sanıyordu, bitkin düşmüş karısı da, genellikle metin ve herşeye aldırış etmiyen bir karaktere sahip olmasına rağmen, yakınmaktaydı. Çoğu zaman yatakta yatarken, intihar etmeyi düşünmekte ve Karl'ı umutsuzluğa düşürmekteydi. Karl mektuplarında, karısının «birdenbire ortaya çıkan sinir krizlerinden» «garip heyecanlarından» bahsetmekte ve «Tehlikeli asabî durumu» da zikretmekteydi. 1851'de şöyle yazdı:

Evde herşey tam bir sıkı yönetim altında, geceler boyunca gözyaşı dereleri aralıksız üzerime akmakta ve beni çılgına çevirmekte... Karımın hali beni çok üzüyor. Sıkıntının en büyük kısmı onun üstünde ve gerçekte de, haklı olan o.

* * *

Hélène Demuth, aile fertlerinin tedavilerini gözetiyor, aylığını verdikleri zaman almıyor, Marx'ın sabah saat üçe kadar çalıştığı odadaki rahatsız bir şiltenin üzerinde yatıyordu. Çocuklar için de âdeta ikinci bir anneydi.

Uzun yıllar boyunca Marx'ları sık sık ziyaret etmiş bulunan Wilhelm Liebknecht (2) şöyle yazıyordu: Marx ailesinin varoluşundan beri, Marx'ın kızlarından birinin de dediği gibi, Lenchen «evin ruhu» haline gelmişti ve kelimenin tam anlamıyla herşeyi halleden bir yardımcıydı. Yapması için ona neler neler verilmiyordu ki? Verilen hangi işi neşesiz bir şekil

(2) Alman sosyal-demokrat akımının kurucularından biridir (1826-1900). **Marx üzerine anıları** 1896'da yayınlanmıştır.

de yapıyordu? (...) Ve hep neşeli, hep yardıma koşmaya hazır, hep gülümser vaziyette. Fakat hayır! Bazen öfkelendiği de oluyor ve «Mohr» (Karl Marx) un düşmanlarına karşı vahşî bir kin besliyordu.

Bazen Bayan Marx yahut rahatsız olduğu zaman Lenchen onun yerini alıyordu; zaten çocuklar için de her zaman ikinci bir anne olmamış mıydı? Kuvvetli ve sağlam bir iradeyle mücehhezdi. Gerekli gördüğü şeyi mutlaka gerçekleştirirdi.

Evvelce de söylediğim gibi, Lenchen bir çeşit diktatörlük uyguluyordu ilişkilerin mahiyetini tayin etmek için söyleyeceğim şudur: Evde Lenchen'in diktatörlüğü hüküm sürmekte, fakat karar verme yetkisi Bayan Marx'a ait bulunmaktaydı. Marx bu diktatörlüğe bir kuzu gibi boyun eğiyordu. Oda hizmetçisinin yanındayken kimse büyük adam değildir derler. Lenchen ile beraberken Marx muhakkak hiç değildi. Gerekli ve mümkün olduğu zaman Hélène, Karl için kendini kurban ederdi; Karl, Bayan Marx ve çocukların her biri için hayatını yüzdefa feda ederdi. Zâten etmedi mi ki? fakat Marx onu hiç bir şeye zorlayamazdı. Lenchen onu alışkanlıkları ve zayıflıklarıyla tanıyor ve ona her istediğini yaptırabiliyordu. En kızgın durumda olabilirdi, bağırıp çağırabilir ve o kadar gürültü çıkarabilirdi ki bütün herkes ondan uzakta durmayı tercih ederdi: Lenchen aslanın kafesine girer ve eğer halâ homurdanıyorsa, ona o derece sert ihtarlarda bulunurdu ki aslan hemen bir kuzu kadar uysallaşıverirdi. Marx'ın çocuklarının hâfızasında Lenchen, unu-

tulmaz bir anı olarak kalacaktı. W. Liebknecht'e yazdığı bir mektupta Eleonor - «Tussy» diye adlandırılırdı - şöyle yazacaktı: **Hélène evde, herşeyin onun etrafında döndüğü bir çeşit eksendi. Dostların, en mükemmeli, en sâdığıydı. Eğer Mohr üzerine bir şey yazıyorsan, Hélène'yi sakın unutma.**

Ölmeden evvel, Jenny, Lenchen'in de bu dünyadan göçtüğü zaman aile mezarlığına gömülmesini şart koşmuştu. **Engels bu isteği yerine getirmeyi kendisi için bir görev saydı. (1)**

Jenny kocasının kendine çektirdiği üzüntüleri atlatalı bir hayli olmuştu. Karl'ın bir çok mektuplarında Engels'e bahsettiği kıskançlık sorunu hiç bir sebep yokken ortaya çıkmış değildi.

Neler olup bitmişti ki? Tahmin etmek mümkündü ve en darlık zamanlarında Marx'ın umutsuzluğu, genç, gürbüz ve körükörüne sâdık bir köylü kızı olan Lenchen'e karşı olan telâşı ve derin merhameti son derece geçici olan bir davranışı bize kolayca açıklamaktadır. Engels'le mektuplaşmalarında üstü kapalı olarak bahsettiği ve onu büyük korkulara salan bu davranışından dolayı Karl kendisini hiç bir zaman affetmiyecekti.

Bir «ilişki»den bahsetmek muhtemelen yanlış olacaktı «Üç kişi arasındaki bi rkarı koca hayatı» aynı derece ciddîlikten uzak bir iddia olarak kalacaktı. Büyüdükleri zaman bile, çocuklar bu olayın, Karl'ın «iğrençlik hülâsası» diye adlandırdığı dö-

---

(1) **Marx'ların aile kabri Londra'da Highgate mezarlığında bulunmaktadır. Karl ve Jenny'den başka, toruniarı Henri Longuet, (1878-1883) ve Hélène Demuth (1823-1890) de orada yatmaktadır.**

nemde çok kısa bir süre devam ettiğinden şüphe etmediler.

Hélène'nin bir oğlu doğdu. Engels rezaleti önlemek için onu kendi çocuğu olarak tanıdı, zirâ o dönemde bu bir felaket olacaktı ve yalnızca Marx'ın kendisine değil eserine de çamur atılmasını nedenliyecekti. Jenny ve Karl bu olaydan bir daha söz açmadılar. Hélène'de aynı şekilde davrandı. Louise de Freyberger Kautsky (1)'nin Auguste Babel'e (2) 2 Eylül 1898'de yazdığı bir mektupta şu açıklamalar vardır:

> General'in (1) bizzat kendisinden öğrendiğine göre Freddy Demuth Marx'ın oğludur. «Tussy» (2) beni o kadar sıkıştırdı ki, yaşlı adama konuyu doğrudan doğruya açtım. General, Tussy'nin kendi aile sorunları hakkında tam bir fikir edinebilmek için bu derece inatla olayın üzerinde durmasına pek şaştı. Bunun üzerine, gerektiği takdirde, onu oğlunu inkâr etmekle suçlıyacak gevezelerin çeşitli imalarına karşı dikilmem için bana yetki verdi. Hatırlarsın ki General'in ölümünü sana haber vereli çok oluyor. Ölmeden önce General, Mr.

---

(1) Karl Kautsky'nin ilk karısı, Alman sosyal-demokrat hareketinin yöneticilerinden biri. Lenchen'in ölümünden sonra Engels'in işlerinin yöneticisi ve sekreteri olmuştur.

(2) Alman ihtilâlcisi, Engels'in vasiyetnamesiyle tayin ettiği mirasçılarından biri.

(1) Engels'in takma adı.

(2) Eleanor Marx

Moore'ye Frédéric Demuth'un, Karl Marx ile Hélène Demuth'un oğlu olduğu gerçeğini teyid etti. Bunun üzerine Mr. Moore Orpington'a gitti ve Tussy'ye bu sözleri tekrar etti. Tussy'de ona General'in yalan söylediğini, çünkü her zaman çocuğun babasının kendisi olduğunu tekrar etmiş olduğunu ileri sürdü. Orpington'dan döndükten sonra General'e bu konuyu etraflı bir şekilde sordu, fakat yaşlı adam söylediklerinde ısrar etti: Freddy tastamam Marx'ın oğluydu. Moore'ye şöyle dedi: Tussy wants to make an idol of her father (3)

Pazar günü, yani ölümünden hemen önce, General bu olayı bizzat Tussy'nin kendisi için bir taş tahta üzerine yazdı. Ve Tussy yanından o kadar al tüst olmuş şekilde çıktı ki bana karşı bütün kinini unutup kucağıma atıldı ve acı acı ağladı.

General yalnızca, Freddy'ye karşı hasisçe davrandığının iddia edilmesi halinde bu gizli itirafı dikkate almamıza (Mr. Moore, Ludwig ve ben) izin verdi; isminin lekelenmesini istemiyordu, hele bu hiç kimseye fayda sağlamıyacaksa... Marx'ın yerini yalnızca acı bir aile çatışmasını engellemek için almıştı. Bizim Mr. Moore'nin ve Marx'ın çocuklarının dışında, sanırım ki Laura'da bu gerçeği sezinliyordu, belki de doğrudan doğruya bilmeden: Marx'ın yaşayan bir oğlunu tanıyan ancak Lesner ve Prander vardı. Freddy'nin mektupla-

(3) Tussy babasını putlaştırmak istiyor.

rının yayınlanmasından önce bana şöyle derdi: Freddy şüphesiz Tussy'nin kardeşidir, bundan haberimiz vardı, fakat yumurcağın nerede yetiştiğini kestiremiyoruz.»

Gerçekten de Freddy Marx'a olağanüstü şekilde benziyordu ve açıkça yahudiyi andıran, sık mavi siyah saçlı bu yüzde General ile bir benzerlik bulabilmek için körcesine bir inceleme yapılmış olması gerekiyordu. Marx'ın o zamanlar Manchester'de bulunan General'e yazmış olduğu mektubu okudum, General daha Londra'da oturmuyordu ve öyle sanıyorum ki diğer bir çok mektuplar gibi bunu da yok etti.

Bu meseleye dair bildiğim bu kadar; Freddy ne annesinden ne General'den babasının kim olduğunu hiç bir zaman öğrenemedi.

Bu soruna dair bana yazdığın satırları bir kez daha okudum. Karısı son derece kıskanç olduğu için, Marx boşanmaktan pek ziyade korkuyordu. Bu oğlanı da hiç sevmiyordu. Rezalet o derece büyük oldu ki, çocuk için hiç bir şey yapmaya cesaret edemedi. (1)

Mme. Freyberger Kautsky, Marx'ın kızı Tussy'nin kendisine karşı beslediği nefreti göz önüne almaktaydı. Bu hislerin karşılıklı olduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte iki kadın arasındaki düşmanlık, bu mektubun yazarının tanıklığını çürütmeye yetmez.

Werner Blumenberg olayları «muhtemelen 1860 yılları başında» geçmiş olarak zikretmektedir. Werner Blumenberg'in ifşaatlarını tekrar ele alan Nicolas Baudy («Le Marxisme Kapital'in yüzüncü yılı. Encyclopédie Planète - 1967), şunları ileri sürmekte: Freddy'nin doğum tarihi bizden halâ sak-

lanmakta (Frédèric Demuth). Londra'daki araştırmalarımız bunu kesinlikle öğrenmemizi sağladı. Lenchen'in oğlu Dean street 28,no'da 23 Haziran 1851'de doğdu. Bu Marx'ın hayatının en karanlık dönemidir. Bayan Freyberger Kautsky'nin anlattığına göre, anlatılan olaylar en acı sefalet günlerinde meydana gelmişlerdir.

Werner Blumenberg'in yazdığı gibi, herşeye rağmen, bütün bu olup bitenler, Marx'tan hiç bir şey eksiltmemekte; Dickens'de çifte aşkı dolayısıyle şerefli burjuva yaşantısından bir şey kaybetmedi; Beethoven'in de hayranlarmdan birinden bir kız sahibi olduğu söylentisi de onun büyüklüğünü ters yönde etkilemedi. En mükemmel beyinler bizi dar bir ahlâk görüşüne saplanmaktan korusun! Sürekli olarak içinde çırpındığı çatışmalar göz önüne alınırsa Marx olduğundan daha da yücelir. Bu acımasız ve sert hayat şüphesiz daha zayıf bir yaratılışta olan kişiyi yok ederdi. Fakat bütün bunların ortasında onun ortaya koyacağı yapıtı vardı. (in Marx, fransızca basım, sayfa: 164)

Lenchen'in oğlu üzerine pek az şey bilinmektedir. İngiltere'de bir yere süt nine yanına verildiği ve çok iyi şartlar içinde olduğu muhakkaktır. Öğrenimini bitirince maden teknisyeni oldu. Uzun süre Londra'nın East End'inde, dost bir aile olan Clayton'ların içinde oturdu. Bu aileden gelme Charles adında biri 1960 yılının sonlarına doğru halâ yaşamakta ve onu mükemmelen hatırlamaktaydı. Onu (Robert Payne tarafından düzenlenmiş Karl Marx'ın biyografisine bakınız, W.A. Allen éd. Londra 1968) kısa boylu, kibar, ihtiyatlı, son derece «entellektüel»,

sendikacılık ve politikayla ilgili fakat hiç bir zaman militan olmamış, geniş yürekli ve herkese yardıma hazır biri olarak tanımlar.

Engels'in açıklamalarından sonra Eleanor Marx - Aveling onunla tanışmak istedi. Ondan Freddy'ye yazılmış dokuz mektup mevcuttur, bunlar hayatının son dokuz ayına aittiler. Hasta ve evliliğinden dolayı son derece mutsuz olan Eleanor onu yardıma ve kendisiyle birlikte oturmaya çağırmıştı. Bu tasarı gerçekleşemiyecekti. Ölümünden bir ay önce 1 Mart 1898'de Freddy'ye şöyle yazıyordu: **Sizi şimdiye kadar tanıdığım insanların en büyük ve en mükemmellerinden biri olarak kabul ediyorum.**

28 Ocak 1929'da Frédéric Demuth o zamana göre önemli sayılacak bir miras bırakarak öldü: (1971 İngiliz Lirası, 12s., 4d.) bunun onda birini dostu J. Hill'e dörtte birini zevcesine, kalanını da **91, Great Dover, Southwarh, S.E.1 Londra'da oturan ve oğlum olarak bilinen, yeğenim Harry Demuth'a** bırakmıştır. Bu kişinin ne olduğu hakkında bir bilgi edinebilmek mümkün olamamıştır.

Marx Engels'e, **Çocuklarım olmasaydı intihar ederdim** diye yazıyordu. Umutsuzluğa kapılmıştı. Artık kendisini bile anlamıyordu. Kendi kendini bulmasını yine Jenny sağladı. Onu ve Lenchen'i affetti. Bu konu bir daha açılmayacaktı. Aşk fakirlik tarafından ihanete uğramıştı. Jenny o kadar çok ağladı ki ebedi karanlıklara gömüldüğünü sandı. Fakat

Karl'ı hep sevmekteydi ve Karl'da onu her zamankinden daha çok seviyordu. Jenny Trèves'e doğru yola çıkarken, güneş yeniden ışıldamaya başlamıştı. Karl'ın mektubu yeni bir gençlik çağının habercisi gibi geldi. (1)

---

(1) Boşanma üzerine, 19 Aralık 1842 tarihinde, Ren Gazetesinde Marx bir yazı yazıyor ve bir hükümet tasarısını eleştirerek, mevcut kuralların gayri ahlâkî olduğunu çünkü yalnızca bireyin mutluluğunu göz önüne alıp aileyi yeterli şekilde korumadığını ileri sürüyordu. Bu arada resmî tasarıya, evliliğin insanî niteliğini göz önüne almadığını ileri sürerek çatıyor ve yazısını şöyle bitiriyordu: Sosyal görevi dolayısiyle, evlilik ancak gerçekten yıkılmış olması halinde feshedilmelidir.

Engeller ve darbelerle dolu sonsuz bir hayatın
Yolu üstünde, büyük bir sûkûna rastladım..

Henri MİCHAUX

VII

AŞK VE AİLE

Çocuklarım olmasaydı intihar ederdim

Eğer çocuklarına olan derin bağlılığı bilinmezse Karl Marx'ın hissî hayatı anlaşılamaz. Büyük oğlunun ölümünün onu nasıl altüst ettiğini zâten görmüştük. Fakat daha bir çok deliller, bize kendinden doğanlara karşı duyduğu baba sevgisini kanıtlamaktadırlar. Hayatının sonuna kadar, evlâtlarıyla sürekli ve şefkatli ilişkileri olacaktı, fakat Jenny ve Laura en çok sevdikleriydiler.

Marx üzerine anılarında W. Liebknecht şöyle yazıyordu:

> Bütün güçlü ve sıhhatli yapılar gibi, Marx'ta çocuklarını olağanüstü şekilde seviyordu. Yalnızca, en şefkatli, saatler boyunca, çocuklarla çocuk olabilen bir baba değildi, kendini yabancı çocuklara özellikle yolda rastladığı terkedilmiş ve fakir çocuklara mıknatısla çekilmiş gibi hissederdi. Fakir mahallelerden geçerken, belki yüz kere, bir kapının eşiğine otur-

muş yırtık elbiseli herhangi bir çocuğun saçlarını okşamak ve küçücük ellerine bir yahut yarım peni sıkıştırmak için bizden ayrılırdı.

Karl Marx en çok çocukları ve karısıyla takma ad oyunu oynardı. Ona **Le Maure** (Mağripli) derlerdi. 50 yaşlarına doğru, Jenny, Engels ve dostlarından bir çoğu onu yalnızca bu takma adla çağırır olmuşlardı. Karl aynı zamanda «Challey» küçük adını da taşırdı, bu şüphesiz Charley'den türetilmişti. Kızları büyüyünce babalarını **Old Nich** (şeytan yahut **Woldgeist** (ormanın hayaleti) diye isimlendirdiler. Jenny o ve çocuklar için **Möhme** idi. Lenchen ise **Nim** diye çağırılırdı. En büyük kızları Jenny, **gui - gui, Çin imparatoru** yahut **Di** idi; Laura, **Kakadou** ve **Hottentote,** Eleanor, **Tussy** yahut **guo-guo, Çin veliahtı** ve **cüce Alberich** (1) tiler.

Eleanor babasının, omuzları üzerine biri yahut ötekinin tırmanıp, - Engels yahut Liebknecht'in üstüne tünemiş kızkardeşlerine karşı müthiş süvari savaşları açtığı «olağanüstü bir at» olduğunu anlatmaktaydı. Daha sonraları, büyükbaba olduğu zaman, ihtiyar Marx bu oyunları torunlarıyla tekrar oynamağa başladı.

W. Liebknecht şöyle yazıyordu: Londra'ya bir ziyarette bulunduğum sırada, ona babasının Paris'ten yolladıkları Johnny (2) her sene bir çok kez gelirdi. Dahiyâne bir şekilde «Mağripli» yi atlı tramvay haline getirme fikrini ortaya attı. Ve eğer tramvay haline getir-

---

(1) Nibelungenlied'in kahramanı.

(2) Johnny yahut Jean, Longuet ile evlenmiş olan Jenny'nin oğludur.

diği omuzları üstüne ata biner gibi bindi, bu sırada Engels ve ben Omnibüs'ün atları yerine yerleşmiştik. Ve iyice koşulmamızla beraber, Maitland Park Road'taki Marx'ın küçük evinin arkasında bulunan ufacık bahçe içinde bir koşudur, nasıl diyeyim, vahşice bir dört nal gidiştir tutturduk. (...) Artık gidiyorduk. Çüş! Deh! Her milletin dilinden çığlıklar: Almanca, Fransızca, İngilizce: Go on. (Plus vite) Daha hızlı! Hurra! Ve Mağribî öyle bir dört nala kalktı ki, ter alnından aşağı şakır şakır akmakta. Engels ve ben yavaşlar gibi olmayalım. Merhametsiz arabacının kırbacı ıslık çalarak ensemizde şaklıyor: «You naughty Horse! «Haydi be! kötü beygirler, ileri. Bu hal Marx'ın daha ileri gidemez hale geldiği ve Johnny ile işi müzakereye döküp, bir mütareke akdettiği ana kadar sürerdi.

Marx çocukları için çok önemli bir masalcıydı. İngiltere'nin ünlü kırlarında yaptıkları aile gezilerinden, **Bin bir gece masallarından, Nibelungen**lerin şarkısından, **İlyada ve Odise**'den, **don Kişot**'tan menkıbeler anlatmak için yararlanırdı. Hikâyelerini başlıklara göre değil, fakat katedilen mesafeye, yani mil hesabına göre ayarlardı. Kızları ona şöyle seslenirdi: **Bize bir Mil daha anlat** (1) Bu anlatmak için kullandığı hikâyeler boyunca, çocuklarına iyi ve doğruya olan tutkuyu, yalana ve insancıl olmayan herşeye karşı nefreti öğretirdi. Çocukları daha büyüyünce onlarla ahlâk, din, politika üzeride tartışmaya baş-

(1) **Eleanor Marx-Aveling: Mohr und General.**

ladı. Eleanor (2), daha sonraları babasının ona, mükemmel bir dini müzik dinledikleri kiliseden çıkarken yöneltti**ğ**i bir soru üzerine söylediklerini minnettarlıkla anacaktı: **Mağripli, alışılmış sükûneti ile bana** herşeyi o kadar aydınlık ve açık şekilde anlattı ki o **tarihten bu güne kadar en ufak bir şüphem dahi olmadı. Bana, zenginlerin öldürdüğü dülgerin oğlunun hikâyesini nasıl bir sâdelik ve yücelikle anlatmıştı! Çoğu zaman onun şöyle dediğini işittim: «Herşeye rağmen, hıristiyanlığın bir çok kusurlarını affedebiliriz, çünkü o insanlara çocukları sevmesini öğretti.»**

Karl Marx aynı zamanda çocukları için hikâyeler **uydururdu.** Hele bir tanesi vardı ki her gezintinin gediklisi olmuş ve bir türlü bitmek bilmemişti. Hans Röckle'nin maceraları. Tıpkı Hoffmann gibi, Marx'ta oyuncakçı dükkânı olan ve gırtlağına kadar borçlu bir sihirbazı Hans Röckle - tasvir ediyordu. Dükkânında en hayrete şayan şeyler bulunurdu: Tahtadan insanlar, devler ve cüceler, kırallar ve kıraliçeler, işçiler ve kalfalar, her çeşit hayvanlar, Nuhun gemisi, masalar, iskemleler atlar ve koşumlar... Borçlarını ödemek için, Hans Röckle bütün bu harikaları, parça parça şeytana satmak zorundaydı. Sayısız maceralardan sonra bütün hepsi tekrar sihirbazın dükkânına dönüyorlardı. Bu da Marx'a en olağanüstü olayları dikkat çekici bir mizah ve merakla tasvir etme olanağını veriyordu.

Marx çocuklarıyla birlikte kendisini en akla gelmez oyunlara kaptırıyordu. Paul Lafargue (1)'nin

---

(*) **Adı geçen eser.**

(1) Neue Zeit'taki **«Anılar», 1891.**

anlattığına göre, kızlarıyla birlikte sayısız kağıttan gemi yapmakta ve onları suyla dolu büyük bir leğen içinde yüzdürmekteydi. Şiddetli bir deniz savaşı esnasında da çocuklar eğlensin diye bütün bu gemileri ateşe veriyordu.

W. Liebknecht'in anıları, Karl Marx'ın ailesine karşı tutumunu anlamak için son derece kıymetli bir kaynak teşkil etmektedirler. 1896'da yazılmış, çoğu kez yağma edilmiş ve o zamandan beri seyrek olarak yayınlanmış olan bu anılar özellikle, çoğu kez bir kaç dostun da refakatiyle yapılan, Marx'lar ve çocuklarının pazar gezmeleri hakkında çok canlı bir fikir vermektedirler.

> Oh, Hampstead'daki gezilerimiz! Bin sene bile yaşasam onları unutamam. Primrose tepesinin öte yanındaki Hampsteod «alanı» da ilki gibi Londra dışındaki dünya tarafından Dickens'in Pickwick'i sayesinde tanınır; bu gün bile burası büyük kısmı henüz yapılarla işgal edilmemiş, yollarla ve koruluklarla bezenmiş, minyatür dağlar ve vadilerle kaplanmış durumdadır, burada kutsal mülkiyetin bir koruyucusu tarafından yakalanmak ve, trespossing, yani bir başkasının arazisine izinsiz girildiği için bir ceza korkusu olmadan herkes gönlünce gezip eğlenebilir. Bugün halâ, Hampstead Heat Londralıların en çok tercih ettikleri gezi yeridir. Hava iyi olduğu zaman, pazar günleri kalabalık çok yoğundur, erkekler siyah, kadınlar renkli lekeler meydana getirirler; bu sonuncular özellikle eşekler ve doğrusu son derece uysal atlarla gezmeyi tercih ederler.
>
> Kırk yıl önce, Hampstead arâzisi şimdiye göre daha yaygın, daha vahşî, daha «tabiî» idi.

Pazar gününü orada geçirmek en büyük zevkimizdi. Çocuklar bütün hafta boyunca bu olaydan bahsederler, içinde genç ve ihtiyarların bulunduğu biz büyüklerin, gezi yaklaştıkça, içi içine sığmamağa başlardı. Yalnızca oraya gitmek bile başlı başına bir bayramdı.

Küçük kızlar, yorulmak bilmeyen bir tempoyla, kediler gibi canlı ve harika bir şekilde yürürlerdi. Marx'ların oturduğu Deanstreet'ten (Demir attığım Church street'ten bir kaç adım ötedeydi.) Hampstead'a kadar bir saat bir çeyrek süren bir yürüyüş yapılır ve genellikle yola sabah saat on birde çıkılırdı.

Gerçeği söylemek gerekirse, biz yola biraz daha geç çıkardık, çünkü Londra'da erken kalkma alışkanlığı pek yok; bundan başka, herşeyin hazır olması, çocukların kendilerine gerekli her şeyi yanlarına almaları, yemek sepetinin iyice hazırlanması, hep bir hayli zaman alıyordu.

Oh! Şu sepet! Onu «hayalimin gözleri» ile önüme konmuş daha doğrusu asılmış olarak, daha dün Lenchen'in kolunda gördüğüm kadar canlı, somut, çekici, iştah açıcı biçimde görüyorum.

Bu sepet sanki bir gıda mağazasıydı, eğer insanın iştahı varsa ve çoğu kez yeteri kadar ufaklık para olmayınca (o zamanlar büyük paradan bahsedilmezdi.) beslenme sorunu birinci derecede önem kazanıyordu. Bunu pek iyi bilen yiğit Lenchen'in, sık sık açlıktan bitkin hale gelmiş ve dolayısıyla sürekli gözü dönmüş misafirler olan bizlere karşı kalbi şefkâtle doluydu. Geleneksel olarak Hampstead'daki pazar gezmelerine ayrılan muazzam bir parça kı-

zarmış et esas yemeği teşkil ediyordu. Lenhen'in Treves'den getirdiği, Londra'da kullanılmayan boyda bir kadın çorabı bu değerli hazineye melce teşkil ediyordu, bu çorap adeta bir çadır gibiydi. Beraberimizde çay, şeker, bâzen bir kaç meyva da götürüyorduk. Ekmek ve peyniri gittiğimiz yerde satın alabiliyorduk. Berlin'in kahve bahçeleri gibi burada da kap kacak, kaynar su, süt bulunmaktı ve aynı zamanda ekmek, peynir, tereyağı, bira ve geleneksel shrimp (deniz örümceği,) watercrees (tere), periwinkles (salyangoz)i ihtiyaçlara ve kaynaklara göre tedricen elde etmek mümkündü.

Her zaman için bira bulma olanağı vardı, fakat bazı kısa süreler boyunca, evlerinde ve kulüblerinde dünyanın bütün alkoliklerini toplayan ve yılın her günü sürekli bayram yapan, mürâi bir aristokrat güruhu, pazar günleri bira satışını yasaklıyarak «ayak takım»ını fazilet ve genel ahlâk yoluna itmeyi denedi. Fakat midesi söz konusu olunca Londra halkı bu lâtifelerle uğraşmaz. Bill (Parlamentoya verilen kanun tasarısı)'in sunulmasından sonra ki ilk pazar günü yüzbinlerce kişi Hyde Park'a gitti. Ve arabayla yahut atla gezinen her iki cinse mensup aristokratlara öyle şahane ve alaylı bir şekilde Go to church! (kiliseye gidin) diye bağırdı ki erdemli süvariler ve güzel bayanlar dehşete kapıldılar. Sonra ki pazar, daha müthiş Go to church! diye bağıran sesler artık çeyrek değil yarım milyonu bulmuştu. Üçüncü pazar kanun teklifi geri alınmıştı.

Biz, kovalananlar, bütün gücümüzle bu

«papaz devrimi»ni destekledik, bu gibi durumlarda kolayca heyecana kapılan Marx'ın bir polis memuru tarafından nezarete alınmasına ramak kaldı; bereket versin ki biranın gerekliliği üzerine çektiği ateşli nutuklar kanunun sâdık koruyucusunu etkiledi de kurtulabildi.

Demin de söylediğim gibi iki yüzlülüğün zaferi pek az sürdü ve bu kısa duraklama dışında, hemen hemen tamamile bir gölgeden yoksun Hampstead yolunda ilerlerken serinletici bir içkinin hayalini zevkle kurabildik.

Yolculuk çoğu kez aşağıdaki şekilde gerçekleştirilirdi. Ben iki küçük kızla, onlara çeşitli masallar anlatarak, yahut jimnastik yaparak ya da şimdiki gibi seyrek olmayan kır çiçeklerini toplayarak öncü görevini yapardım. Gerimizden bir kaç dost gelirdi. Daha sonra ise ana kafile belirirdi: Marx, karısı ve özel dikkat isteyen bir kaç pazar konuğu. Bunların da arkasında, sepetin taşınmasına yardım eden, açlıktan en gözü dönmüş misafirle birlikte Lenchen bulunurdu. Eğer kafile daha kalabalık olursa değişik kol nizamlarına ayrılırdı. Sanırım bu yürüyüş düzeninin keyfe ve gerekliliğe göre değiştiğini söylemeye gerek yok.

Heath'a varınca, her şeyden önce çadırımızı kuracak bir köşe arardık. Tabiî bunu çay ve bira ihtiyacını karşılama olanağını gözden uzak tutmadan yapardık.

(Fakat, yiyecek ve içecekleri zevkle gövdeye indirdikten sonra) herkes oturmak ya da uzanmak için en uygun yeri arardı, bir defa da bu yer bulununca, kadın ve erkeklerin herbiri (tabii öğleden sonra uy-

kusunu tercih edenler dışında) yolda gelirken alınmış pazar gazetelerini cebinden çıkarıp okumaya ve siyasî tartışma yapmaya başlarlardı; çocuklara gelince, onlar kendilerine çabucak arkadaş bulurlar ve katırtırnağı demetleri ardında saklambaç oynarlardı.

Fakat, en derin saadet bile değişiklik ister; bu yüzden sıra az sonra koşu, güreş, taş atma ve diğer sporlara gelirdi. Bir pazar hemen yakında ve üzeri meyva dolu bir kestane ağacı keşfettik. Aramızdan biri «Bakalım kim daha fazla kestane düşürecek» diye bağırdı; herkes hemen hurra diye haykırarak işe koyuldu, «Mohr» kudurmuş gibiydi, fakat kestane düşürmede pek başarılı olamadıysa da, en az diğerleri kadar gayret gösterdi. Bombardıman ancak ağaçtaki en son kestanenin de vahşi zafer çığlıkları içinde düşürülmesiyle sona erdi. Ondan sonra ki sekiz gün boyunca, Marx sağ kolunu oynatamadı, ama ben de daha iyi durumda değildim.

Eşekle gezinti en büyük zevkimizdi (treat): çılgınca neşe ve kahkahalar yeri göğü inletirdi! Daha nice eğlenceli sahneler! Marx kendi de eğlenerekten bizi de nasıl neşelendirirdi! Gerçekte çok iptidai olan ata binme yeteneği, ve bu sanatta çok kabiliyetli olduğunu bize kanıtlamak istemesinde ki inatçılığı bizi iki kat eğlendiriyordu. Bu inatçılık öğrenciyken aldığı bir kaç binicilik dersinden (Engels bunların üçü geçmediğini iddia ederdi.) ve Manchester'e yaptığı ziyaretlerde her yıl Engels ile birlikte şenlik yaparak, muhtemelen ihtiyar Fritz'in iyi Gellert'e hediye ettiği uysal kısrağın son torunu olan, pek muhterem bir Rossinante ile yaptığı gezilerden ileri gelmekteydi.

Hampstead'dan dönüş her zaman pek eğlenceli olurdu. Muhakkak ki geride bırakılan zevk öndekinden daha az neşe uyandırır. Melankoliye karşı - ki çoğu zaman içimizde varolması için bir sebep olurdu - şen mizacımız bizim panzehirimizdi.

Sürülmüşlerin sefaletine bizde rastlanmazdı; eğer aramızdan biri sızlanmaya başlarsa, ona hemen en kesin şekilde sosyal görevleri hatırlatılırdı.

Dönüş yolunun yürüyüş düzeni gidişten değişikti. Yaptıkları delişmence hareketlerin yorduğu çocuklar Lenchen ile birlikte artçı olurlardı; ağır yükünden kurtulmuş olan Lenchen onlarla meşgul olabilir ve boş sepetle birlikte hafif adımlarla yürürdü.

Yol boyunca genellikle şarkı söylenirdi; bunlar çoğu kez tercihen hissî olanlar arasından seçilmiş, halk şarkılarıydı (politik şarkılar seyrek söylenirdi); bunlar aynı zamanda - ayrıca belirtmeme hacet yok sanırım - yurt sevgisi de özellikle Strasbourg, Strasbourg, şahane şehir! olağan üstü şekilde ilgi toplardı. Eğer bacakları biraz dinlenirse, çocuklar dans ederekten zenci türküleri söylerlerdi. Yol boyunca politika ve sürgündeki acılarımızdan bahsetmeye izin yoktu. Buna karşılık, sanat ve edebiyattan çok bahsedilirdi: Marx böylece müthiş hâfızasını gösterme fırsatını elde ederdi. Hemen hemen tamamile ezbere bildiği İlâhi Komedi'den uzun tiradları yüksek sesle okur, bunun gibi Shakespeare'i onun kadar iyi bilen karısıyla birlikte Shakespeare'den sahneleri tekrarlardı; özel bir coşkunluk içinde bulunduğu zamanlar da Mefistofeles rolünde oynayan Seidelmann'ı taklid ederdi. Berlin'de öğrenciyken görüp dinlediği bu sanatçıya Marx hayrandı. Alman edebiyatında Faust onun en çok zevk alarak okuduğu eserdi.

Marx'ın yüksek sesle iyi okuduğunu söyleyemiyeceğim - biraz fazla zorluyordu -, bununla birlikte, tam zamanında vurguluyor, ve cümlenin tam anlamını veriyordu; tek kelime ile, dinleyenleri çok kuvvetle etkiliyordu; baştaki, çok kuvvetle söylenmiş sözlerinin yarattığı gülünç etki, Marx'ın rolünü çok derinden kavramış, ve ona mükemmelen hâkim olduğu anlaşılır anlaşılmaz derhal kayboluyordu.

İki küçük kızın büyüğü, (Tussy, diğer adı ile Eleanor, sonraki Bn. Marx Aveling o zaman daha henüz doğmamıştı.) aynı kara gözleri, aynı alnı ile babasının yaşayan portresi olan Jenny bazen kâhinane vecd'ler içine dalardı; bir medyum gibi trans haline gelir, gözlerinden parlak ışıklar geçer ve çoğu kez olağan üstü ve hayali şekilde yüksek sesle konuşmaya başlardı. Bir gün, Hampstead dönüşü, yine bu vecdlerden birine daldı ve yıldızlarda hayatın varlığı üzerine mısralarla bir kehanette bulundu. Zaten bir çok çocuğunu kaybetmiş olan bayan Marx bu olaydan alt üst oldu; çocuğundaki bu erken zekâ gelişmesi ona hastalık âlâmeti gibi geliyordu. «Mohr» onu yatıştırdı; bana gelince, ona, kâhince vecd'inden çıkmış ve civarlarda neşeli bir gülüşle zıplayan ve tam bir sıhhat alameti gösteren medyumumuzu gösterdim. Bununla birlikte, Jenny genç öldü, fakat anası onun ölümünden sonra yaşama acısını tatmadı.

Pazar gezilerimizin niteliği kızlar büyüdükçe değişti; bununla birlikte, genç elemanların yokluğu hiç bir zaman hissedilmedi. Yeni

evlâtların dünyaya gelme üzüntüleri hep yenileniyordu.

Londra'nın kuzeyinde, Kentish Town ve Haverstockhill de otururken - yaklaşık olarak 1860'dan itibaren - tercih ettiğimiz gezi yerleri Hampstead ve Highgate'nin arasındaki ve arkasındaki çayır ve bayırlardı. Orada çiçekler araştırılır, bitkiler açıklanırdı, bu da çocuklar için çifte ziyafet olurdu, zira, şehrin soğuk, gürültülü, hareketli taş okyanusu, bu şehirli çocuklara yeşil tabiatın açlığını hissettirmekteydi. Ağaçlarla gölgelenmiş küçük bir su birikintisine rastlayınca ve ben çocuklara topraktan çıkmış ilk «vahşi» muhabbet çiçeklerini gösterebilince, bu bizim için ne büyük bir zevk oluyordu. Araziyi iyice tanıyıp da, yerden fışkırmış, yumuşak ve koyu yeşil bir çayıra rastlayınca sevincimiz daha da büyüdü. Girmek yasaktır. Özel Mülkiyet levhasına rağmen **buraya daldık ve daha bir çok ilkbahar çiçekleriyle birlikte rüzgardan korunan bir iki köşede sümbüller bulduk.**

Marx çocuklarına arkadaş muamelesi yapıyordu. Onlara kendi istekerini kabul ettirmeye değil, fakat onların kendi yararlarına ikna etmeye çalışırdı. Şöyle demeyi adet edinmişti: **Çocuklar, ana babalarını eğitmelidirler** (1).

---

(1) **Paul Lafargue'nin tanıklığından.**

Gecede dünya harikaları var,
Gecede koruyucu melekler yok fakat
uyku var,
Gecede sen varsın.
Gündüzde de.

Robert DESNOS

VIII

MUHABBET AŞKI

Bu aile mutluluğu görüntüsü bize, hepsi de esasında Marx'ların daha normal bir maddî yaşantıları olduğu dönemde yazılmış anılar tarafından aksettirilmektedir. Fakat bugüne kadar çok acılar geçirmek zorunda kalmışlardır. Marx'ın Engels'le yazışmaları buna bol bol tanıklık etmektedir.

1856'da, Jenny'ye annesinden ve amcasından miras yoluyla beş bin mark tutarında para kaldı. Yıl sonuna doğru, Marx'lar içinde yaşadıkları sefil mahalleleri terkedip Grafton Terrace'de bulunan bir ev kiraladılar. Burası Londra'nın kuzey sırtlarındaydı. Karl ve Jenny nihayet nefes alabildiler. Marx, **burası gerçek bir ev, konforlu bir görünüşü var,** diye yazıyordu. Biraz mübalâğa ediyordu tabii. Bugün bu sokağın oldukça kasvetli bir görüntüsü var ve Viktorya devrinden kalma iki katlı hüzünlü binaların yıkılması bitirilmektedir; onların yerine şekilsiz ve modern H.L.M. blokları inşa halindedir.

Ailenin üstünde hastalık belâsı esmeye devam etmekteydi ve yeniden para sıkıntısı çekilmeye baş-

lanacaktı. Ocak'ta Marx Engels'e şöyle yazıyordu: **Ne yapacağını mutlak olarak bilmiyorum ve, gerçekte, 5 yıl öncesinden daha umutsuz bir durumdayım. İğrençliğin özünü sineye çektiğimi sanıyordum. Fakat hayır, bir çıkış yolu bulamıyorum bu badireden.**

Mart'ta Mont-de-Piété' (Emniyet sandığı) ye yeniden başvurma.

18 Mart 1857'de Marx şöyle yazıyordu: **Karım çok acı çekiyor ve bütün ev öyle bir kriz içindeki sana yazmak için kafam tersine döndü.**

9 Nisan'da durum vahimleşmişti: **Şu son iki hafta süresince, karım aylardan beri olduğundan daha çok acı çekti ve evde «geçimsizlik» pek fazla oldu.**

23 Nisan: **Karım bana sekreterlik yapıyor (Fakat) altı aydan beri sürekli olarak doktora ihtiyacı var. Gerçekten son derece kötü durumda.**

29 Haziran: **Karım hep aynı durumda. Çok öksürüyor ve evle ilgili kocaman da dertleri var.**

11 Temmuz: **Karım yavaş yavaş iyileşiyor. Fakat durumu henüz evden ayrılmama izin verecek halde değil.**

16 Temmuz: **Karım vücutça daha iyi durumda; fakat halâ yatıyor ve çok keyifsiz. Bu durumu göz önüne alınca ona yürekten kızamıyorum, hatta bu sabrımı zorlu bir şekilde sınasa dahi...**

8 Aralık: **Sana bu son mektubumu üst katta yazarken, alt katta karım yüz tane aç kurt tarafından sarılmış durumda. Hepsi de zamanın zorluğundan bahsederek ondan para koparmaya çalışıyorlar, halbuki, bu aradıkları onda mevcut değil.**

Ve bu böyle aylar boyunca, yıllar boyunca devam edecekti. Karl Marx hayatının dev eseri olan

Kapital'i yazdı ve onu Engels'e 21 Ocak 1859'da emanet etti: **Paradan bu derece yoksun olaraktan para üzerine şimdiye dek hiç bu kadar çok yazı yazıldığını sanmıyorum. Bu konuyu işleyen yazarların çoğu, «araştırmaların konusuyla» tam bir anlaşma halindeydiler.**

Ertesi yıl, Jenny yeniden hasta oldu. Marx 21 Kasım 1860'da şöyle yazıyordu: **Geçen cumartesi, karım kendini pek fena hissetti ve ateşine bakıp, doktoru çağırmak istedimse de reddetti. Pazar günü de aynı şey cereyan etti. Pazartesi günü artık onu dinlemedim tabii.**

Çiçek hastalığına tutulan Jenny ölümden kıl payı döndü ve salgın bütün aileyi tehdit etti. 28 Kasım'da Marx şöyle yazıyordu:... **Hiç bir yere başvuramıyorum; çünkü, garip bir şekilde evi terkedemiyorum, karım (muhakkak durumunun iyileşmesinden dolayı) beni hep yanında görmek istiyor, tam da (tabii ki bu ona söylenemez) onu mümkün olduğu kadar az görmemin gerektiği bir anda.**

Bir yıl sonra yeni bir hastalık.

9 Aralık 1861: **Karım tehlikeli bir asabî durum içinde ve Dr. Allen bir kaç gün boyunca bir hayli korktu (...) Zavallı kadın hep çok acı çekmekte. Fakat en ufak bir iyi yolda gelişmenin, sağlam tabiatı sayesinde, onu ayağa kaldıracağına eminim.**

20 Aralık 1861 tarihli bir mektupta Marx şu gizli şeyleri söylemekteydi: **Karımın sinirleri pek hasta ve eğer bu zor durumumuz daha uzun müddet sürerse, kötü biteceğinden korkarım.**

Fakat işler düzelmedi. 18 Haziran 1862'de Marx

bir umutsuzluk çığlığı kopardı: **Karım bana her gün çocuklarla birlikte mezarda olmak istediğini söylüyor. Ben de ona gerçekten kızamıyorum, zira, bu durumda geçilmesi gerekli zilletleri; acıları ve büyük korkuları tarif etmenin imkânı yok (...) Yedi hafta boyunca bir kuruşu bile bulunmamak... Bu bizde, müzmin bir hal aldı (...) zavallı çocuklarım, bütün arkadaşlarının eylendiği, fakat birinin gelip de onların fakirliğini görmesi korkusundan titredikleri bu Exhibition season (1) daki halleri bana son derece acı veriyor. Bununla beraber ben çok sıkı çalışıyorum ve garip şey, beynim de yıllardan beri çalışmadığı kadar iyi çalışıyor.**

Bazan trajik bir hal alan bu zor durum, Karl ve Jenny'nin birbirlerine karşı olan aşklarına hiç bir zarar veremedi. Geçici bulutlanmalar, hatta sinirlenmelere rağmen, Marx'ın Engels'e yazdığı mektuplarda karısının başına gelen felâketlerle uğraşmaktan bir an bile kaçınmadığı hissedilmektedir. İlerde göreceğiz ki, bunlardan dolayı çok acı çekmişti ve serzenişte bulunmaktaydı.

Jenny'nin, 1863 Noelinde, yıl sonu eğlenceleri dolayısı ile Hollanda'da bulunan kocasına yazdığı bir mektup hayatı boyunca «benim koca bebeğim» diye adlandırdığı Marx'a hep aynı şekilde bağlı olduğunu göstermekteydi :

Kalbimin Karl'ı.

Bu destan ülkesinde (1), karla kaplanıp donmandan endişe ediyorum; burada taşı dahi çatlatacak şe-

---

(1) Teşhir, sergi mevsimi

kilde don var ve bizimki gibi küçücük odaları ısıtmak için bile dağ gibi kömür yakmak gerekiyor. Eğer senin kutsal ülkede bulunduğunu bilmeseydim, kendimi özellikle Home ve Family (1) den başka bir şey hissedilmediği bu Noel zamanında iyice terkedilmiş hissedecektim. Mutsuzluğum içinde hiç değilse ufak tefek tedavilerinle uğraşıldığını bilmek teselli ediyor ve zorluklara dayanmamı sağlıyor. Birkaç gün önce Dr. Allen'e of the season (2) için tebriklerimizi ilettim ve onu her zamanki gibi dost ve hoş sohbet buldum. Sende eskilerinin yanında, yeni bir kan çıbanının çıkmasına pek şaştı ve gördüğün bütün ihtimam, aldığın gıda ve özellikle yuttuğun iron (3) yığını göz önüne alınırsa, bu yeni çıkanın, diğerlerinden daha önemli olmasını gümkün görmedi.

Buraya kadar senden yeni bir gazete bekledim, fakat öyle görünüyor ki iddiamı kaybettim, yazışmamızda meydana gelen sekiz günlük mütareke yüzünden de initiative couleur derose (4) yi ele almaya karar verdim. Yalmz, senin tamamile iyileştiğini bir öğrenebilseydim! Lormies'ler bize tekrar geldiler ve iki saat öncesine kadar, dansedip şarkı söylediler. Bu «toujours perdrix» (5) benim için oldukça «ennuyant

---

(1) Ev ve aile.

(2) İyi yeni yıl dilekleri.

(3) Marx'ın kan çıbanlarını Dr. Allen, zamanın yönetmenlerine göre, demir almasını öğütleyerek tedavi ediyordu.

(4) (Pembe renkli girişim) Metinde fransızca olarak geçmektedir.

(5) Her zaman bir keklik olan. Metinde fransızcadır. Gerçekte keklikten başka bir şey yenmiyen günler.

(1), fakat daha iyisi olmadığından, çocuklar bu ziyaretler sayesinde biraz olsun neşeli bayram günleri geçirdiler; ve fransızcaya çalışmak için onlara bu olay faydalı oldu hem de gecelerini yalnız geçirmemiş oldular. (...) Küçük senin dönüşünü görmek için sabırsızlanıyor ve hergün babasının şimdi geleceğini iddia ediyor. Holidays thoroughly (2)' den yararlanıyor ve Noel ağacı olmadığı için kızkardeşleri ona yirmiden fazla çeşitli şekilde giydirilmiş bebek imal ettiler. Bunlar arasında, Ruy Blas gibi giyinmiş bir silâhşör, Tussy'nin saçlarından uzun bir saç kuyruğu yapıp Kui-Kui adını verdikleri bebeğin kel kafasına yapıştırdıkları koca bir Çin'li de vardı. Mert Lupus'un (3) bize yolladığı 70 liranın üçünü onlara verdim. hiç değilse böylece bâzı küçük fun'larla (6) oyalanabildiler ve ellerinde de azıcık para oldu. (Monish at hand (5). Bütün evi, Judie Lea rolündeki ünlü amerikan sanatçısı Miss Bateman'ı görmek üzere tiyatroya götürdüler. Bu, trajik yaşantımız içinde bizim için yüksek bir sevinç vesilesi oldu, eve kaygılarımızdan sıyrılmış bir şekilde cab (6) tutup döndük... Çocuklar dün akşamdan çok yorgun oldukları için bugün sana yazacak halleri yok. Sana ve tanıdıkla-

---

(1) Sıkıcı. Metinde fransızcadır.
(2) Tatilinden iyice.
(3) Alman ihtilâlcisi Wilhelm Wolf'un takma adı (Almanca'da Kurt demektir.) Marx'ların dostudur.
(4) Zevkler.
(5) Doğrusu Money at hand'dir.
(6) Araba (kiralık)

ra, benim de katıldığım en candan selâmlarını iletiyorlar. Now Good Bye, old Boy! En çabuk şekilde haberlerini bekliyorum.

Jenny'n

* * *

1864 yılı Marx'lar için bir dönüm noktası olacaktı. Engels, Barmen ve Engels firmasının ortağı oldu. Bu andan itibaren, on beş yıldan beri hayranlık verici bir fedakârlıkla dostlarına yaptığı yardımın miktarı daha önemli ve özellikle daha düzenli olacaktı. Bolluk içinde yüzmemekle birlikte, Karl Marx, bu kadar uzun zamandır onu dehşetli şekilde sıkan maddî sıkıntılardan kendini oldukça kurtulmuş hissedecekti. Aynı şekilde, ailesiyle birlikte sürdüğü özel hayatı, çoğu kez ufak şeyler dolayısıyla üzüntülerden kurtuldu. Talihin başına yağdırdığı fırtınalardan sonra, feleğin indirdiği sillelerin yıkmaya muvaffak olamadığı karısına olan aşkı, ortak bir hayatın sağlam berrâklığına kavuştu.

Bu sırada Karl'ın Jenny'nin ailesinden kızlarını istiyeli yirmi-üç sene olmuştu. Acaba o da Balzac gibi, **gerçek aşk süreklidir, sonsuz ve yalnızca hep kendine benzer; eşit ve saftır, şiddetli gösterilere onda yer yoktur; kalbi hep genç kişilerde, ak saçlı olarak belirir mi diyordu?**

Marx'lar yeniden konut değiştirdiler. Yine Londra'nın kuzeyinde, önce Maitland Road (1) 1 noda

---

(1) Bütün mahalle 1960 yıllarında tamamiyle değiştiği için bu evler günümüzde artık mevcut değildir.

Villa Modena'da, sonra da 1875'ten itibaren aynı caddenin 41 nosunda oturdular. Dostları Wilhelm Wolf'un ölümüyle, onlara rahat bir şekilde yaşamalarına izin verecek bir miras kaldı. Villa Modena küçük bir bahçeyle çevriliydi. Zemin katında bir «konuşma odası» vardı ki, Marx orada politika arkadaşlarıyla toplantı yapardı. Çalışma odası birinci kattaydı, Maitland Park üzerine açılan geniş bir pencere odanın bol ışık almasını sağlıyordu.

Oda kitaplar ve gazete paketleriyle istilâ edilmiş durumdaydı. Görünüşteki bu dağınıklığa rağmen, Marx aradığını çabucak bulurdu. Tahta bir koltuk ve deri kaplı bir divanla birlikte, çalışma masası odanın yegâne eşyasını teşkil ediyordu. Bazen bu divana Marx dinlenmek veya bir roman okumak amacıyla uzanırdı. Pencerenin karşısına düşen şöminenin üstünde, karısının, kızlarının, Engels'in ve Wilhelm Wolf'un resimlerini yerleştirmişti. Bunların etrafında tütün paketleri, sigara kutuları ve inanılmaz miktarlarda tükettiği kibrit kutuları vardı. Yürürken düşünmeye alışmıştı. Paul Lafargue'nin anlattığına göre, **kapıdan pencereye kadarki yol halının ipliklerine kadar aşınmış olduğu bir çizgiyle belliydi. Bu çizgi bir çayırda açılmış patika kadar net olarak çizilmişti.**

..Aşktan sonra beliren, kalbin civarında ve vücudun öteki taraflarında hissedilen sıcaklığın kökenini incelemek için, ruhumuzun bedenle birleştiği ilk andan itibaren, muhtemeldir ki, sevinç, belki sonra da nefret ve üzüntü hissettiğini tahmin ediyorum... Diyorum ki aşk sonra gelmiştir, çünkü vücudumuzun maddesi bir nehrin suları gibi durmaksızın akmakta ve yerine başkasının gelmesi gerekmektedir, insan vücudunun iyi düzenlenmiş olduğu, ona özgü besin olabilecek herhangi bir yaklaşık madde bulunduğu ve ruhunda iradi olarak bu yeni maddeyle aşk haline geldiği pek muhtemel değildir.

DESCARTES

IX

AŞKIN TEORİSİ

Marx'ın kızlarına karşı olan tutumu şüphesiz onun aşk anlayışının anahtarlarından birini vermektedir. Fakat bunu anlayabilmek için, yaşadıkları devrin tarihî anlatım yöntemi içine yerleştirmek gerekir.

Aşk nedir, XIX. cu asrın ortasında evlilik nedir? Bu devrin insanları okudukları içinde nedirler? İbsen'in 1861' de aşkı evlilik müessesesini bütün dini semboller kadar gülünç, çağdışı bir boş görüntü olarak gördüğünü hatırlamak yeter. Baudelaire, Renan, Flaubert, Fromentin 1820'ye doğru doğdular ve Vigny'nin «Çoban evi» 1844 yılına aittir. Victor Hugo kızı Léopoldine'yi 1843'te kaybetmiş ve les Contemp-

lations (Temaşalar) bu felâketten doğmuştu. George Sand **les Compagnons du Tour de France** (Fransa gezisi yoldaşları)nı 1841'de ve **le Meunier d'Angibault** (Angibault değirmencisi)ni 1845'te yazmıştı. Baba Dumas 1802'den 1870'e, oğlu da 1824'ten 1895'e kadar yaşamışlardı. Flaubert, **Madame Bovary'yi** eylül 1851'de yazmaya başlamış vela **Revue de Paris** (Paris Dergisi) bu eseri 1856'da yayınlamıştı.

Byron 1824'te, Shelley 1822'de ölmüşlerdi. Walter Scott 1823'de ve Wordsworth 1850'de aynı kaçınılmaz sonuca ulaştılar. Coleridge, Southey ile birlikte eserini asrın başında yayınlamıştı, buna karşılık Caryle 1850'de ilerlemiş bir yaştaydı, Dickens ise Marx'la çağdaştı.

Almanlardan Heine (1799-1856), Freiligrath (1810-1876) ve Herwegh (1817-1875) Marx'ın dostlarıydılar veya bir zamanlar öyleydiler. Uhland (1781-1862) realist G. Keller'den (1815-1890) az önce yaşamıştı. Rusya'da, Marx'ın metinden (1) okuduğu Puşkin 1799'dan 1837'ye Gogol'da 1809'dan 1852 ye kadar yaşamışlardı. Turgenyev (1818-1883) şöhretin en üst mertebesindeydi. Ve Tolstoy (1828-1910) da, Marx'ı az bir süre teshir ettikten sonra, onun hücumlarına mâruz kalacaktı. Dostoyevski (1821-1881) Kutsal-Rusya ile beraber ağlıyor ve İtalya'da, Leopardi (1798-1837) ve Manzoni (1785-1873) yeniden doğan yurtlarının türküsünü söylüyorlardı.

Zamanın yazarları arasında, Karl Marx Balzac'ı hepsinin üstünde tutardı. **(Kaybedilmiş Hayaller**

---

(1) Marx elfi yaşındayken Rusça öğrenmeye koyuldu. Altıncı ayın sonunda, Puşkin, Gogol ve Ştşedrin'i aslından okuyabilecek kadar bu dili öğrenmişti.

1837 ile 1843 yılları arasında yazılmıştı.) Stendhal onun dikkatini çekmişe benzemiyor ve 1848 geçici fransız hükümetinin başkanı olan Lamartine'de hayran olduğu romantizminden ziyade nefret ettiği burjuva reformizmiyle ilgisini çekiyordu.

Trèves'deki Marx **tahayyül ve izleme yeteneğine** sahipti, Mme. de Stael'in yazdığı gibi bunlar Almanları şâirane bir ifade tarzına götürdü. Berlin'deki Marx Hegel'in «mutsuz şuurunu» aştı, Paris ve Brüksel'deki ise, Eugène Sue'nin gazete tefrikalarının, **Lumpenproletariat** romanında sosyal tarihin gerçeği altında tasvir edilmediğini görmeyi bildi. Londra'daki Marx, dehasının bütünlüğü içinde, daha ileri gitti: Zamanın verilerini büyük bir dikkatle tahlil etti ve nesnelerin zaman içinde varolma özellikleri üstüne düşündü. Homère ve Eschyle onun için daima hayranlık kaynağı olarak kaldılar; olağanüstü bir şekilde, ayrıntılarına kadar Shakepeare'nin, Goethe'nin ve Heine'nin eserlerini, Cervantes'in **Don Kişot'u**nu bilirdi. Diderot onu o derece heyecana getirirdi ki, onun en çok tercih ettiği yazar olduğunu söylerdi. Fakat, üzerine yazmayı dilediği (hiçbir vakit buna ayıracak zamanı olmayacaktı.) Balzac'ta düşünüşünün en somut malzemesini bulacaktı.

* * *

Aşk ve evlilik sorunları üstüne, Marx'ın devrinde ortaya konduğu şekilde, tartışmasız en bütün ve derin incelemeyi Balzac yapmıştı. Zina hiç bir zaman **erkeğe ait** bir suç olmamıştı. Kadın hiç bir iktisadî bağımsızlığa sahip değildi, André Wurmser (1) pek

(1) André Wurmser'in İnsanlık dışı Komedisi'ne bakınız, N. R. F. edit.

iyi belirttiği gibi, o zamanlar «kanunun düzenlediğine göre: Kadının tam mülkiyeti erkeğe verildiği zaman bu evlilik anlaşması, geçici kira mukavelesiyle verildiği zaman ise bu fuhuş oluyordu.»

İki genç gelinin Anılarında, Balzac'ın açıkladığına göre **kadın zayıf bir yaratık olup, evlendiği zaman kendi iradesinden erkek lehine, tamamile feragat etmek zorundadır.** Fakat işler böyle olunca -ve belki de hâlâ, çoğunlukla böyledir-, **«bugünkü uygulanış şekliyle, evlilik bana yanızca kanunileştirilmiş bir fuhuş gibi görünüyor» (Otuz yaşındaki kadın)** Her halde, kadın **«erkekle eşit olmayı»** başaramıyacaktı. **(Vadideki zambak.)**

Devrin bu gerçeklerine, Marx ihtilâlci ülküsünün bütün iradesiyle karşı çıktı. Genel olarak kadın hakkında, özel olarak ta kendisininki için duyduğu eşitlik hislerine bin şahit tanıklık ederdi. Bu his o denli güçlüydü ki, çoğu kez belirttiği gibi bir militan (1) olan karısı aynı zamanda onun **mesai arkadaşıydı** da.

* * *

Engels'in 1884'te yazdığı, **Ailenin, özel mülkiyetin ve Devletin Kökeni**'nde, yazar Marx'ın fikirleri-

(1) Cenevre'de 1866 yılının eylül ayında yapılan Birinci Enternasyonal'in birinci kongresinde Proudhon'un muhalefetine rağmen, erkekle kadının eşitliğini ilân eden bir karar kabul edildi. Marx'a karşı olan Proudhon, kadının faaliyetini mutfak ve çocuk yetiştirmeyle sınırlamayı düşünüyordu.

ne (2) atıf yapmaktaydı, ilmî sosyalizmin kurucularının aşk ve evlilik üzerine görüşleri mükemmel bir açıklıkla bu eserde açıklanmaktaydı. İnsanlığın başlangıcından bu yana ailenin tarihî temellerini ortaya koyan uzun bir tahlil sayesinde şu esasları ortaya koyuyorlardı

1) Monogomik aile, barbarlığın orta ve üst aşamalarını biribirinden ayıran dönemde doğmuştur; **bunun kesin zaferi ticarî medeniyetin en karakteristik ögelerinden biridir.**

2) Bununla birlikte, modern çağda, genel olarak yalnızca erkek aile bağını koparıp, kadını boşayabilir. **Demek ki, erkeğin en azından gelenekler açısından aile bağına sadakâtsizlik hakkı, bâkî kalmakta (İlişkide bulunduğu başka bir kadını aile evine getirmedikçe Kod Napolyon ona bu izni özellikle vermekteydi.) Ve o da bu olanağını sosyal gelişmeyle orantılı olarak gitgide daha fazla uygulayaraktan kullanmaktaydı.**

3) Monogomi **hiç bir surette bireyci cinsel aşkın meyvası olmadı.** (...) **O ailenin doğal değil fakat ekonomik şartları üzerine inşa edilmiş ilk şekliydi, aynı zamanda da bireyci mülkiyetin kendiliğinden gelme ilkel komünizme karşı zaferiydi.** (...) **Buna rağmen monogomi en azından kadınla erkek arasındaki anlaşma olarak belirmemekte, hele bu anlaşmanın en yüce şekli olarak hiç anlaşılmamaktaydı. Bir cinsin**

---

(2) Engels şöyle yazıyordu: «Bundan sonra ki başlıklar, bir bakıma, vasiyetle yapılan bir bağışlamanın icra edilmesidir. Karl Marx bunları açıklamayı kendisi yapmak istemişti.

diğerine tâbi olması, iki cins arasında bir mücadele olarak belirmekte ki, bugüne kadar tarih öncesinde bunun varolduğu bilinmemekteydi. Marx ile benim 1846'da yaptığımız bir çalışmanın ürünü olan eski ve yayınlanmamış bir elyazmasmda şu cümleyi buldum: «İlk iş bölümü erkekle kadın arasındaki çocukların doğumu için yapılandır.» Bugün şunu da ekleyebilirim: Tarihte beliren ilk sınıf çelişkisi, monogamide erkekle kadın arasındaki çelişkinin gelişmesiyle ve ilk sınıf baskısı da kadın cinsinin erkek tarafından ezilmesiyle aynı zamana rastlar. Monogami büyük bir tarihi ilerleme oldu, fakat günümüzde de süregitmekte olan dönemi açtı ki burada, her ileri atılan adım göreli (izafi) olarak geriye atılan bir adımdı, çünkü bazılarının rahat yaşama ve ilerlemesi diğerlerinin mutsuzluğu ve ezilmesi sayesinde gerçekleşti.

4) Monogamiyle birlikte, sürekli bir şekilde, iki karakteristik sembol belirdi: Kadının aşığı ve aldatılmış koca. Gerçi erkekler kadınlara karşı zaferi kazanmışlardı. Fakat bu aradayenilenler de galiplerin alınlarını boynuzlayıp süslemekten geri durmuyorlardı.

5) (...) Eğer bilinen bütün aile şekillerinden, monogami modern cinsel aşkın gelişebileceği tek biçimse, bu evli çiftlerin birbirlerine olan aşklarının tek, hattâ en önemli şekil olarak bile gelişmesi anlamına gelmiyordu.

6) Fakat erkekle kadın arasında ekonomik eşitlik halinde, monogaminin ebedî yoldaşları olan kadına özgü açık meşreplik ve zina, hemen hemen ortadan kalkmak üzere olan bir rol oynamaktadırlar; zira kadın boşanma hakkını kazanmıştır ve çiftler birbirine tahammül edemez hale gelince herkes kendi seçtiği başka bir yola gitmektedir. Kısaca, pro-

leter evliliği kelimenin etimolojik anlamıyla monogamik olmakla birlikte, tarihî anlamına göre hiç böyle bir niteliği yoktur.

7) Cinsel aşkımız, eskilerin Eros'u olan basit cinsî istekten esaslı şekilde ayrılır. Önce sevilen varlıktan aynı aşkla karşılık bekler; bu bakımdan kadın erkeğe eşittir, halbukî antik Eros'ta buna rastlıyamamaktayız. İkinci olarak, cinsel aşkın öyle bir devamlılık ve şiddet derecesi vardır ki çiftin iki bölümüne de sahip olamama ve ayrılığı en büyük bir felâket değilse bile, büyük bir mutsuzluk gibi hissettirir; birbirlerinin olabilmek için, büyük tehlikelere atılırlar, bu hayatlarını feda etmeye kadar gider ki, antik çağda buna en nihayet zina halinde rastlanmaktaydı.

8) Demek ki genel olarak evliliği akdetmede tam bir özgürlük ancak kapitalist üretimin ve onun tarafından yaratılmış mülkiyet şartlarının ortadan kaldırılması esasında son derece talî olmakla birlikte, iktisadî açıdan gözönüne alınan değersiz şeyleri bir kenara itince gerçekleşebilecektir. Bu ekonomik kaygıların bugün bile evlenilecek şahsın seçiminde büyük etkileri vardır.

Böylece karşılıklı sevgiden başka bir sebep ortada kalmamış olacaktır. Fakat tabiatı itibarile, cinsel aşk kendi dışa kapalı olduğu için — bugün artık bu dışa kapalılık yalnızca kadında gerçekleşmektedir. — Cinsel aşk üzerine kurulu evlilik te, doğası itibarile, monogamdır...

9) Eğer aşk üzerine kurulu evlilik yalnızca ahlâkiyse, bu yalnızca aşkın devam ettiği yerde varolabilir.

* * *

Zaman ve mekândan kopuk olarak volontarist (idareci) bir görüşle, Marx'ın, hayatının realitesi içinde, aşk üzerine ileri sürdüğü görüşlere rağmen, sadece devrinin mecburiyetleri yahut âdetlerine tâbi olmadığını ileri sürmek pek Marksistçe bir düşünce sayılmaz. Kadına özgü açık meşrepliği mahkûm ederek ve onu hiç uygulamıyaraktan, çağ dışı Renan'la alay etmek için — bundan başka konularda da hiç bir yakınlığı olmamıştı. — **Onu ilgilendiren ve en çok sevdiği varlık** olan kadınlar tarafından sevildiğini iddia edecekti; bunlar gerçekte karısı ve kızlarıydı. (1)

Özellikle bu sonuncular dolayısıyladır ki, hayatının ifade tarzına ve aşk üzerine görüşlerine bağlı yeni bir veçheyi farketme olanağımız varolabildi.

(1) **E. RENAN** : Çocukluk ve gençlik anıları.

Kıskanç zamanlar, mümkün müki aşkın uzun
dalgalarla
Bize mutluluk akıttığı bu sarhoşluk anları
Felâket günlerindeki gibi
Aynı hızla bizden uzaklara uçsunlar?
LAMARTİNE

X

PİŞMAN OLUNAN AŞK

Karl'da bir keşiş ciddiyeti hiç yoktu. Şakalaşmayı ve stout kupası (alkollü ve siyah ingiliz birası) elinde, uzun toprak piposu ağzında olduğu halde kırda gezinti vesilesile bir köy evinde oturup dostlarıyla birlikte yemeyi çok severdi. Wilhelm Liebknecht, 1850 yılında, onunla ilk karşılaşmalarından birinde, **ertesi sabaha kadar gevezelik edip, gülüp içtiklerini** anlatır. Temmuz ayındaydılar ve Marx Regent Street'te teşhir edilmekte olup bir treni çekebilecek güçte olan elektrikli makineye karşı olan hayranlığını anlata anlata bitiremiyordu. **Şimdi, mesele hallolmuştur,** diyordu. **Sonuçlar tahminlerin fevkindedir. İktisadî ihtilâlden sonra kaçınılmaz olarak, gerçekte onun bir tezahürü olan siyasî ihtilal patlak verecektir.**

Kadınlara ve çocuklara kötü davranılmasına hiç dayanamazdı. Bir gün Liebknecht ile birlikte

omnibüsle Hampstead Road'tan geçerken, **Kaatil var! İdat!** diye bağıran bir kadının yardımına koşmak için birden arabadan atladı. Göz açıp kapayana kadar bağırıp çağırmakta olan topluluğun içine daldı. Kurbanın, kocası tarafından eve götürülmek istenen sarhoş bir kadın olduğunu çok geç farketti. Döğüşen çift, birden barışarak, âlicenap Marx'ın üzerine beraberce yürüdü, kadın Marx'ın muhteşem siyah sakalını yakalamaya çalışırken, etraftaki kalabalık ta üstüne vazife olmayan şeylere karışan **damned foreigner'** (melûn yabancı) e karşı tehditkâr bir vaziyet alıyordu. Ancak iki polis memurunun gelişi onu bu kötü durumdan kurtarabildi.

* * *

Siyasî hasımlarına karşı en şiddetli kelimeleri kullanmaktan kaçınmayan Karl Marx, kadınlar ve çocuklarla beraberken en büyük nezaket örneğini verirdi. Yine W.Liebkneecht'in anlattıklarına göre **sohbet müşkül bir konuya rastlayınca, sinirli bir heyecana kapılır, çok sıkıntılı bir şekilde iskemlesinde kıpırdanır ve altı yaşındaki bir kız çocuğu gibi kızarırdı. Biz genç sürgünlere gelince yerimizde duramaz, açık saçık şarkılar söylemeyi pek severdik. Günlerden bir gün içimizden çok güzel sesi olan biri -diğerleri için hiç bir şey söyliyemiyeceğim, zira siyaset adamları, özellikle komünist ve sosyalistler, edebiyatla ve müzikle bozulmuşa benzerler- MarX'ın salonunda, gerçeği söylemek gerekirse pek te namuslu sayılmayacak** Jeune, Jeune compagnon **şarkısını söylemeye koyuldu. Bayan Marx orada yoktu. , aksi halde bu işi yapmaya cesaret edemezdik; ne**

Madeline (1) ne de genç kızları ortada göremeyiştik, bu sebeple "biz bize" olduğumuzu sanıyorduk Başta, sesiyle iştirak eden, dahadoğrusu diğerleriyle birlikte bağıran Marx birden irkildi; aynı anda, yanındaki odada gürültü işittim, bu bir çok kişinin varlığına işaretti. Hiç şüphesiz, aynı şekilde, kendisi de bu gürültüyü işitmiş olan Marx, birkaç dakika iskemlesinin üctünde ileri geri sallandı, hal ve tavrı büyük bir sıkıntı içinde olduğunu kanıtlıyordu, sonra birdenbire kıpkırmızı olmuş bir yüzle ayağa kalktı ve şöyle mırıldandı: Susalım!
Susalım! Genç kızlar.

Aslında, genç kızlar o derece gençtiler ki, Jeune, jeune compagnon şarkısı terbiyelerini bozamazdı. Biraz gülümsedik. Karl çocukların önünde böyle şarkılar söylenmesinin sakıncalarını kekeliyerek anlattı. Bundan böyle Jeune, jeune compagnon ve buna benzer şarkılar, Marx'ların evinde, bizler tarafından bir daha hiç söylenmedi.

Jenny'nin kendisi de bu konuda çok titizdi Hiç bir lâubaliliğe izin vermezdi. Yine aynı tanık, bir gün «Kızıl Kurt» (') saldığı dehşeti hâlâ hatırlarım diye nakletmekteydi.

İleri derecede miyop olup, Parisli gibi davranmaya çalışan bu kişi, bir akşam yolda zarif bir bayan silûeti görür ve onu izlemeye koyulur. Yüzünü farkedemediği kadının etrafında dönüp durmasına rağ-

---

(1) Muhtemelen Hélène kastediliyor.

(1) Adı geçen şahıs, Yeni Ren Gazetesinde çalışmış Ferdinand Wolf'tur. Marx'ın Kapital'i ithaf ettiği «zindanlar» kurdu diye anılan Wilhelm Wolf'la karıştırmamak gerekir.

men, öbürü ona dikkat bile etmez; bunun üzerine o da cesaret edip yüzünü bu meçhul kişiye o denli yaklaştırır ki, bütün miyopluğuna rağmen, simasının çizgilerini seçer. Ertesi günü, büyük bir heyecanla bana gerisini şöyle anlattı: «Şeytan çarpsın ki Bayan Marx'ın ta kendisiydi. «Eh! iyi, sana ne dedi? -Hiç bir şey, zaten bütün aksilik te burada ya.- Sen ne yaptın? Özür diledin mi? -Allah kahretsin! Kaçtım!- Fakat özür dilemek gerekir! Haydi canım, durum o kadar vahim değil!..

Fakat, inatçı terbiyesizliğinden dolayı «Kızıl Kurt» diye anılan bir şeytan adam, altı aydan fazla bir süre ayağını Marx'ların evine basmaya cesaret edemedi. Halbuki, ertesi günü ona, zemin yoklamak için bu konuyu Bn. Marx'a açtığımda, «Kızıl Kurt»un altüst olmuş, korku içindeki yüzüyle don Juan rolündeki talihsizliğini hatırlayıp nasıl bir kahkaha tufanına tutulduğunu anlatmıştım da.

* * *

Karl ile Jenny kızlarına mümkün olan en mükemmel eğitimi vermeye gayret etmişlerdi. Jenny ile Laura, ilkokuldan sonra, beraberce genç kızlara mahsus yüksek okullara devam ettiler. Jenny özellikle eski tarih ve edebiyata meraklıydı. Dil konusunda müthiş yetenekleri vardı, ana babası ona ayrıca dans ve müzik dersleri aldırdılar. Laura bir çok şiir yazmış, Goethe'nin **Faust**'nu da ingilizceye tercüme etmişti. İyi bir ahçı olduğu gibi (Onu «mutfak perisi» diye çağırırlardı) çok kibar ve sporcuydu da. Binicilik dersleri almıştı (aynı zamanda «süvari» diye de anılırdı.) Kızların en genci olan Eléanor, özellikle edebiyatla ilgilenirdi.

1866'da Laura, Küba kökenli genç bir tıp öğrencisiyle tanıştı. 1868'de de ismi Paul Lafargue olan bu gençle evlendi. Bu da pek kolay olmadı, nedenini ileride göreceğiz.

23 Ağustos 1866'da Marx Engels'e şöyle yazıyordu

Anlaşıldığı üzere (...) Lafargue, evlenme söz konusu olmadan evvel, doktorasını önce Londra, sonra da Paris'te yapacak. Buraya kadar her şeyde mutabıkız. Fakat dün melezimize yine anlattım, eğer ingilizlerin sakin tavırlarını benimseyemezse; Laura, ona kısa zamanda güle güle der.

Bunu iyice anlaması gerek, aksi takdirde yapacak hiç birşey yok.

Marx, politik kuvvetini takdir ettiği Lafargue'ye karşı derin bir muhabbet besliyor ve «alkolle elektriğin en temel ilâçlar olduğunu» ileri süren onu, geleceğin iyi doktoru olarak görüyordu. Fakat genç adamın aşıkane heyecanlarından pek çekiniyor ve kızının zamansız bir maceraya kapılıp gitmesini istemiyordu.

Bu konuda, Marx'ın hayatının bu dönemindeki fikirlerine yegâne ışığı tutan ve henüz yayınlanmamış temel bir belgeyi elde bulundurmaktayız. Burada söz konusu olan, 13 Ağustos 1866'da Paul Lafargueye yolladığı bir mektuptur. (1)

Londra, 13 Ağustos 1866

---

(1) Fransızca yazılmış bu mektup, Moskova'daki Marksizm-Leninizm Enstitüsünde bulunmaktadır. Yukarıda zikredilen Marx'ın Engels'le yaptığı yazışma da şüphesiz bu mektubu ima etmektedir.

Azizim Lafargue,

Aşağıdaki gözlemleri yapmama izin vereceğinizi umuyorum

1) Eğer kızımla olan ilişkilerinizi sürdürmek istiyorsanız, «kur yapma» yönteminizi yeniden gözden geçirmeniz gerekir. Gayet iyi biliyorsunuz ki, henüz verilmiş bir söz yoktur ve hiç bir şey de kesinleşmemiştir.

Hatta Laura, sizin usulûne uygun şekilde nişanlınız olmuş olsaydı, yine de söz konusu işin uzun vadeli olduğunu unutmamanız gerekirdi. Çok fazla bir samimiyetin alışkanlıkları iki sevgilinin çetin tecrübeler ve ıstırap anlarıyla dolu olarak geçirecekleri ve zorunlu olarak ta uzun bir süre aynı yerde oturacakları oranda yön değiştireceklerdir.

Yalnızca bir haftanın jeolojik devresi içinde, bir günden diğerine değişen davranış değişikliklerinizi dehşetle izledim. Fikrimce, gerçek aşk, ihtiyat, tevazu ve hattâ aşığın putuna karşı olan çekingenliğinde ortaya çıkar; fakat asla ihtiras içinde kendini kapıp koyvermeyle ve vaktinden önce gelişen bu samimiyetin gösterileriyle değil...

Eğer melez mizacınızı müdafaa edeceksiniz, kızımla davranışlarınız arasına aklımı koymakta benim görevimdir. Eğer onun yanındayken, Londra meridyeniyle uyan bir şekilde sevmeyi bilmiyorsanız, onu uzaktan sevmeye rıza göstermek zorunda kalacaksınız.

2) Laura ile olan ilişkilerinizi kesin olarak düzenlemeden önce, ekonomik durumunuz üzerine ciddî açıklamalara ihtiyacım var. Kızım işleriniz hakkında bilgi sahibi olduğumu zannedi-

yor. Halbuki yanılmakta. Bu sorunu şimdiye kadar ortaya atmadım çünkü kanımca bu girişimin sizden gelmesi gerekirdi. Biliyorsunuz ki elimde avucumda ne varsa hepsini ihtilâlci savaşlarda tükettim. Buna pişman değilim. Tersine eğer yeniden hayata başlama durumunda olsaydım yine aynı şekilde hareket ederdim. Yalnız evlenmezdim. Gücüm yettiğince, anasına hayatı zehir eden zorluklardan kızımı kurtarmak istiyorum. Bu iş benim doğrudan müdahalem olmaksızın (bu benim açımdan bir zayıflıktır.) ve size olan dostluğumun kızımın hareketlerini etkilemeksizin hiç bir zaman bu günkü haline gelemiyeceğine göre, üzerimde ağır bir şahsî sorumluluk taşımaktayım.

Şu anki durumunuza gelince, aramadığım, fakat buna rağmen elime geçen bilgiler pek tatmin edici değil. Fakat bunu bir kenara bırakıyorum. Genel durumuna gelince, henüz öğrenci olduğunuzu, Fransa'daki kariyerinizin Liege olayı nedeniyle yarıyarıya kırılmış bulunduğunu, İngiltere'ye alışmanız için en gerekli araç olan dilin sizde çok eksik bir unsur olduğunu ve en iyi halde bile başarı ihtimallerinizin (?) ne kadar şüpheli olduğunu biliyorum.

Gözlemlerimden çıkardığım sonuca göre, ateşli faaliyet başlangıçlarınıza ve iyi niyetinize rağmen, tabiat olarak çalışkan değilsiniz. Bu şartlar dahilinde, kızımla birlikte hayat gemisine binebilmeniz için size dışarıdan destek gerekecek.

Ailenize gelince, hiç bir şey bilmiyorum. Bir miktar zenginliğe sahip olduklarını farzetsek bile, bu onların sizin için fedakarlığa katlan-

maya pek hevesli olduklarını kanıtlamaz. Hattâ onların sizin bu evlilik projenizi nasıl karşıladıklarını bile bilmiyorum.

Tekrar ediyorum, bütün bu noktalar hakkında bana olumlu açıklamalar gerekiyor. Zaten hayata gerçekçi bir şekilde bakan siz de, kızımın geleceğine idealist bir görüş açısından bakmamı beklemezsiniz. Şiiri ortadan kaldırmayı düşünecek derecede müsbet bir kişi olan sizin, kızımın zararına olacak şekilde şairâne davranışlarda bulunmamanız gerekir.

3) Bu mektuptan doğabilecek bütün yanlış anlamaları önlemek için, size şunu bildiririm ki, hemen şimdi evliliği akdetme iktidarına sahip olsaydınız bile, bu yine olmazdı. Kızım reddederdi. Ben de bizzat bu işe itiraz ederdim. Evlenmeyi düşünmeden önce olgun bir adam olmanız ve hem sizin hem de kızım için uzun bir tecrübe devresi gerekiyor.

4) Bu mektubun sırrı ikimiz arasında kalırsa çok memnun olurum. Cevabınızı bekliyorum.

En iyi dileklerimle
Karl Marx

* * *

Bu mektup bir çok bakımdan ilginçtir. Marx, **gerçek aşk, itidal, tevazu, ve hattâ sevgilinin putuna karşı olan çekingenliğinde ortaya çıkar,** derken, şüphesiz içten bir duygusunu açıklamaktaydı. Gerçek aşk onun için ciddî, şairane, derin bir şeydi. Heyecansız ve itidalsiz yürüyemezdi. Ne aşırı serbestîle ne de

kendini kapıp koyvermeyle uzlaşmazdı. Evlilik, yahut, en azından, devamlı taahhüdlerle somutlaşması zorunluydu. Burada XIX. asrın (ve bu günün) «ilerici» edebiyatının pek düşkün olduğu «serbest aşk» teorilerinden çok uzağız.

Bazıları Marx'ı bu konuda «burjuva» olmakla suçladılar. Zamanın gerçekleri ve şahsî mutsuzluklarıyla açıklanabilecek endişelerinden bazıları, muhakkak çok âmiyane gözükmektedir. Fakat bu mektupta iki temel cümle belirmekte: **Eğer hayata yeniden başlama durumunda olsaydım, yine aynı şekilde hareket ederdim. Yalnız, evlenmezdim.** Sefalet, Marx için hiç bir şey değildi. Onun için söz konusu olan yalnızca devrim ülküsüydü. Fakat tahammül edemediği, sevdiği kişinin kendisiyle birlikte sürgün hayatının işkencelerini çekmesiydi. «Evlenmezdim». de yine bir aşk çığlığıydı.

Bir gemi var ki sevgilimi alıp götürdü..
G. APOLLİNAİRE

XI

AŞK İTİRAFI

Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsü'nün müstakbel kurucusu David Riazanov, 1910 yılında Laura Lafargue tarafından saklanmış arşivleri incelemek için Paris'te bulunuyordu. Adı geçen kişiyle yaptığı bir görüşmede, Laura, Marx'ın ingilizce yazılmış bir «itirafını» saklamış olduğunu birden hatırladı. Bu belge muhtemelen 1860-1861 dönemine aitti (1)

İngiltere'de (Almanya'da olduğu gibi), o zamanlar genç kızlar arasında yakınlarına ve dostlarına bu tür soru kâğıtları doldurtmak pek geçerliydi. Muhakkak ki bir oyun söz konusuydu, fakat, bu münanebetle ve Marx tarafından verilmiş cevapların mizahî görünüşüne rağmen, bizim açımızdan «itiraf» bir çok bakımdan ilgi çekicidir. Metin aşağıdaki gibidir

---

(1) Bu «itiraf» Riazanov tarafından 1923 'te Marx, insan, düşünür, ihtilâlci, adındaki bir metinler koleksiyonu içinde yayınlandı. 1927'de Editions sociales internationales tarafından fransızca olarak basıldı. 1968'de ise Editions Anthropos tarafından yeniden yayınlandı.

İTİRAF

Sorular

Cevaplar

Sizce en değerli meziyet...
İnsanlarda sadelik
Erkeklerde kuvvet;
Kadınlarda zaaf.

Sizin ayırdeci karakteriniz...
Amaçta birlik.

Sizce mutluluk nedir?
Dövüş.

Sizce felâket nedir?
Boyuneğme.

En kolay bağışladığınız kusur?
Birisine kolayca gösterilen güven.

Sizi en çok tiksindiren kusur...
Kulluk

Zıddınıza giden..
Martin Tupper (1)

Tercih ettiğiniz uğraşı...
Eski kitapları karıştırma.

Tercih ettiğiniz şairler...
Shakespeare, Eschyle, Goethe.

---

(1) Martin Tupper, 1850-1855 yılları arasında pek ünlü olan bu İngiliz şairini Marx, uğursuz ve yavan bir ukalâ dümbeleği olarak nitelendiriyordu.

Beğendiğiniz nesirci...
Diderot.
Beğendiğiniz kahramanlar...
Spartaküs, Kepler.
Beğediğiniz kadın kahraman...
Gretchen.
Beğendiğiniz çiçek...
Defne(2)
Beğendiğiniz renk...
Kırmızı.
Beğendiğiniz yemek...
Balık (3)
Beğendiğiniz söz...
İnsancıl olan hiç bir şey bana yabancı kalamaz.
Beğendiğiniz özdeyiş...
Herşeyden şüphe.
KARL MARX

Burada bizi özellikle cevaplardan ikisi ilgilendirmekte. Erkekle kadının eşitliğine taraftar olan Marx, nitelik olarak birinciye kuvvet, ikinciye de zaaf izafe ederken şüphesiz şahsî görüşünü yansıtmaktaydı. Jenny zayıf bir kadın olmaktan çok uzaktı. Fakat Marx'la Engels'in yazışmaları bize onun da umutsuzluk ve herşeyi oluruna bırakma anları yaşadığını anlattı, bu da o zaman göz önüne alınırsa tamamile an-

---

(2) Defne, İngilizce'de Daphne, yani Laura.

(3) Marx bir kelime oyunuyle cevap vermiştir. (İngilizce'de) «beğendiğiniz yemek» sorusu «Dish» şeklindedir. Oda bunu «Fish» diye cevaplamıştır.

laşılablir zaten. Kocası bu durumdan çoğu kez müteessir oluyordu. Fakat onu anlıyordu.

Dostlarına her zaman onun «zevce ve anne» olduğunu unutmamalarını söylüyordu (1)

Marx'ın kendisi de duygusuz olmaktan uzaktı. Fakat her zaman -en azından herkesin önünde- hertürlü duygusallıktan kendini uzak tutmaya zorladı. Riazanov çok doğru olarak şunu belirtiyordu: **Onun iç dünyası yabancılara kapalıydı.**

Ondaki şefkat ve sezgi zemini o denli güçlüydü ki heyecanlı şairlerin en sübjektifi Henri Heine'ye olduğu kadar özgürlüğün patetik âşığı, Freiligrath'a karşı aynı derecede kuvvetli bir çekiciliğe sahipti.

---

(1) Engels'in canyoldaşı Mary öldüğü zaman, Karl Marx dostuna önce o denli kuru bir mektup yazdı ki öteki buna üzüldü. Marx ona hemen özür dilemek için cevap yazdı: Birçok kereler karıma bütün bu can sıkıntılarının (borçlar, mübaşirler, vs. P.D.) burjuva yaşantısının sonradan farkına varılan hatâlarının ve beni asabi kılan bu durumun seninkinin yanında gerçekten hiç önemli olmadığını, bu anda bile seni teselli etmek yerine, şahsi ihtiyaçlarımla nasıl rahatsız edebildiğime hâlâ hayret ettiğimi söyledim. Bunun sonucu olarak, evdeki huzur bir hayli bozuldu. Ve zavallı karıcığım bu işte alışkanlığı yüzünden dolaylı olarak sıkıntıları yüklenen kişi oldu. (...) Daha bu sabah, karım Mary ve senin uğradığın büyük kayıp yüzünden ağlıyordu, o kadar ki kendi öz derdini unutmuştu, halbuki bu dertler tam da o gün en üst mertebesine ulaşmıştı; akşam da, eğer çocuklar olmasa, evde de icra memuru bulunmasa bütün dünyada hiç kimsenin bizler kadar ıstırap çekemiyeceğini hayâl ediyordu.

(28 Ocak 1863

Fikrî zenginliklerini dostlarıyla paylaşmada sonsuz yeteneği, başkalarındaki insanî zaaflara karşı tam bir hoşgörü yokluğu, buna bitişik olarak bizzat kendi kendine karşı acımasız bir eleştirici zihniyet; bütün bunlar dünyanın gözlerinden delinmez bir zırhla çevrilerek saklanmıştı.

Marx'ın beğendiği adlar Laura («itiraf»ta atıf yapılan isim) ve zaten yeterli derecede anlamlı olan Jenny idi. Beğendiği kadın kahramana gelince, adı Gretchen idi. Bu bir rastlantı olmayıp alman edebiyatındaki Gretchen, özellikle Goethe'ninki ,bir tabiîlik, sadelik ve samimilik örneğiydi. Bu özellikler tamı tamına Marx'ın kendi karısında gördüklerine uyuyordu.

Jenny'nin ölümünden iki hafta sonra, büyük kızı Jenny'ye şöyle yazıyordu :**Her yerde, değişik milliyet ve mesleklere mensup kişiler tarafından bana yollanan taziyet mektuplarının hepsi küçük anneciğin methini yapıyorlar. Ve hepsinin de üslûbu derin bir samimiyetin ve sempatinin izlerini taşımakta, bu gibi genellikle klâsik ve tatsız görevlerde buna pek az rastlanır. Ben bu samimi ifadeyi şuna bağlıyorum: Onda herşey tabiî gerçeğe uygun ve sadeydi. Onda yapmacıklı hiç birşey yoktu. Aynı zamanda da hazır bulunanlar üzerinde büyük bir açıklık etkisi bırakırdı.**

* * *

Hastalık onu yatalak edene kadar, Jenny kocasının eserine doğrudan katkıda bulunmuştu. Yazışmalar Karl'ın çalışmasındaki ıstıraplı payını dile getirirdi. 14 Eylül 1867'de **Kapital**'in birinci bölümü

Hamburg'ta yayınlandığı zaman, bütün varlığıyla kocasının duyduğu sevinci paylaştı.

24 Aralık 1867'de, Kugelmann'a (1) şöyle yazıyordu. : **Pek ender kitap bu derece zor şartlar altında yazılmıştır ve bu konuda bitmek bilmeyen sıkıntıları, endişeleri, korkuları ifşa edecek gizli bir hikâye yazabilirim. (...) Eğer işçiler, yalnızca onlar ve onların menfaatleri için yazılmış bu eserin mükemmel bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayan fedakârlıklar hakkında bir fikir sahibi olabilseydiler, belki onu daha fazla dikkat harcarlardı.**

Paris Komünü Marx'larda ne kadar büyük bir umut doğurduysa, yenilgisinin kaderi de o denli acı oldu. Karl ve Jenny, dostlarına yolladıkları mektuplarda, bu konu üzerinde aynı düşünceleri belirtmekteydiler, hattâ bâzen kelimeler, cümleler dahi aynı oluyordu. Londra'da Enternasyonal konferansı toplandığı zaman (Eylül 1871), hasta olup Ramsgate'de biraz istirahat eden Jenny, kocasının yollayacağı haberleri sabırsızlıkla bekliyordu. Marx onu bu konuda hiç ihmal etmiyordu. Ona **Sevgili Jenny,** diye yazıyordu, **bugün nihayet konferans sona eriyor. Bayağı** hard work (2) oldu **doğrusu sabah ve akşam oturumlar, ayrıca bu arada komisyonların toplantıları,** hearing of witness, reports tobe drawn upand so forth (3) **Bütün geçen toplantıların hepsinden daha fazla fa-**

---

(1) Ludwig Kugelmann (1828-1902), Hannover'de doktor olup, Almanya'daki Uluslararası emekçiler Cemiyetinin kurucularından biriydi.

(2) Zor iş.

(3) Tanıkları dinleme, resmi tebliğlerin yazılması, v.s...

aliyet yapıldı çünkü önünde ebedi komediler oynanmaya elverişli bir dinleyici topluluğu bu sefer mevcut değildi. Almanya temsil edilmemişti, İsviçre'den de yalnızca Perret ve Outine vardı.

Geçen hafta, ihtilâlci parti Roma'da Ricciotti Garibaldi'ye bir ziyafet verdi, la Capitale adlı bir Roma gazetesinde buna dair bir haber bana yolladı. Bir hatip (il signore Luciani) işçi sınıfı ve sonuçları Mazzini için çok elim olan durmaksızın faaliyet gösteren örgütü meydana getirmiş Carlo Marx şerefine kadehini heyecanla kaldırdı! (Carlo Marx che ne è fatto l'instancabile instrumento) (1)

My death (2)'in haberi sonuç olarak Cosmopolitan Society'ye bir miting kararı aldırdı, bu karar sana yolladığım World'ta yayınlandı.

Tussy Saint Peters Petersbourg'dan aynı şekilde endişe verici mektuplar aldı.

Bakunin'in dostları ve işbirlikçileri olan Robin ve Bastelica ile çatışma epey sert oldu. Robin'in Cenevre ve Paris'teki faaliyetleri hakkındaki açıklamalar indeed strange (3) oldu. Küçük Jenny'nin makalesi bugün Amerika'ya yollandı.

Senin Karl'ın

Marx'ın karısını politik kavgalarından sürekli olarak haberli kılması ilgi çekiciydi. Yazının üslubu

---

(1) İtalyancadan fransızcaya çevriler Marx tarafından yapılmıştır.

(2) Ölümüm

(3) Gerçekten çok şaşkınlık verici

kişisel fakat içinde iletilen haberlerin niteliği son derece geneldi. Jenny Karl için her zaman olduğu gibi bir mesai arkadaşı, bir kavga arkadaşı olarak kaldı. Şüphesiz, bu fikir beraberliğinde aşklarının sağlamlığının temel direklerinden birini ve bütün fırtınalara karşı yıkılmazlığını görmek gerekmekte.

1870'ten itibaren, Marx'ların hayat şartları tamamen düzeldi. Engels ikinci hanımı, Lizzy Burns (1) ile birlikte dostlarınınkine yakın bir eve yerleşti.

Genç Lafargue'ler kendi ihtiyaçlarını temin etmek için Londra'da bir fotoğraf ve resim atölyesi açtılar. Burada hiçbir başarı sağlayamadılar ve Jenny Paul Lafargue'nin ihtiyar Esculape babaya sadakatsizlik etmiş olmasına pek yandı. 1872 yılının Ekiminde Jenny Charles Longuet ile evlendi. Charles, Oxford King's College'de hocaydı, karısı da özel dersler veriyordu.

Gitgide üzerlerine çöken hastalıklara rağmen, Karl ve Jenny nisbeten mutlu bir yaşlılık dönemi tattılar. Yetmiş yaşına yakın olan Jenny dikkati çekecek ölçüde güzel kalmıştı. Uzun saçları, ince boyu, hemen hemen kırışıksız bir yüz onu olağanüstü şekilde genç gösteriyordu. 1880'e doğru Karl, kıllı, zaptedilemez, çıkıntılı ve ağır kaşları altında «iyice dibe raptedilmiş» parlak gözleri, yüzünü çevreleyen ve kaplayan bukleli saçlarıyla «dinç bir ihtiyardı.» (2).

---

(1) İlk canyoldaşı Mary Burns'un kızkardeşi, 1878'de ölecekti.

(2) Bu tasvir, ikinci Enternasyonal'in İngiliz yöneticilerinden Henry Hindeman'a ait olup, The record of an adventurous life (Londra, 1911) adıyla yayınlanan hatıra risalesinden alınmadır.

Marx'lar ve Engels'ler pazar günleri, bir bordo şarabı şişesi etrafında yeniden buluştukları zaman, Karl bayanları dansa kaldırmaktan çekinmez, Friedrich'te Almanyada İngiliz öğrenci şarkıları söylerdi...

Bu arada, 1876'danberi Jenny ciddî şekilde hastaydı. Karl bundan dolayı fena halde altüst olmuştu. Çalışmalarının çoğundan vazgeçmişti. Ve karısının acılarının ona çektirdiği ıstırabı ancak matematiğe dalarak unutabiliyordu. Bu evrensel zekâ son derece küçük sayıların hesabı üzerine bir eser yazmıştı. «Yüksek matematikte diyalektik devrimi en mantıkî ve aynı zamanda en basit şekliyle» buluyordu. (1)

Marx Epicure'nin şu sözünü söylemeyi âdet edinmişti: **Ölüm ölen için değil, geriye kalanlar için bir felakettir.** Karısınınki onun için müthiş bir darbe oldu.

Kaçınılmaz sonucu biliyordu. 6 Haziran 1881' de, henüz kocası ve çocuklarıyla Argenteuil'de oturan, Jenny Longuet'e şöyle yazdı: **Möhmchen'e gelince (annecik), biliyorsun ki çektiği hastalıktan kurtuluş yok ve gözle görünür şekilde zayıflıyor (...) Hayranlık verici şekilde direniyor, fakat Paris'e bir seyahat söz konusu olamaz.**

Laura'ya **Möhmchen'e yazıp, onu memnun etmek için** herşeyi yapmasını söylüyordu. Jenny'nin durumundaki ani bir düzelme uzun ortak hayatlarının son günlerini aydınlatacak bir Fransa seyahatini onlara mümkün kıldı.

---

(1) **Paul Lafargue**, in Souvenirs

Fakat iyileşme çok kısa bir süre devam etti Takvimler 2 Aralık 1881'i gösterirken, Jenny son nefesinde o kadar çok sevmiş olduğu kocasının adını söyleyerek öldü.

Jenny'nin mezarının yanıbaşında, sadık dost Engels dünyaya veda eden bu aziz varlığın methini yaptı ve onun fedakârlık ve şerefle dolu hayatını yücelttikten sonra şunu ekledi: **Eğer onun için en büyük mutluluğun başkalarını mutlu etmek olduğu bir kadın şimdiye kadar varolmuşsa, bu şimdi gömdüğümüz kadından başkası olamaz.**

Paul Lafargue anılarında şöyle yazıyordu:

Hayat arkadaşının ölümünden sonra, Marx'ın hayatı maddî ve manevî acılar zincirinden ibaret kaldı. O da büyük bir dirençle bunlara katlandı. Ve büyük kızı Bayan Longuet'in bir yıl sonra birdenbire gelen ölüm haberi bu acıları bir kat daha arttırdı. Bu olay onu bir daha toparlanmasına imkân bırakmıyacak şekilde yıktı. 14 Mart 1883 günü, çalışma masasının önünde otururken öldüğünde altmış-beş yaşındaydı.

Hayatlarındaki değişik evrelere ve fırtınalara rağmen bu altmış-beş yılın kırk yedisini Jenny'nin aşkı kaplamıştı.

7 Aralık 1881'de, Marx kızı Jenny'ye şöyle yazmıştı:

Sevgili küçük Jenny'ciğim,

Şu anda, canımın hiç bir şey yazmak istememesini ve bu sebeple sana şu bir kaç satırı da ancak şimdi yollayabilmemin nedenlerini tabiî karşılayacaksın sanırım. Henüz daha hiç bir şekilde hasta

yattığım odayı terkedemediğimden, doktorlar benim cenaze alayına katılmamı merhametsizce menettiler. Ben de buna boyun eğdim, çünkü kaybettiğimiz aziz varlık, ölümünden bir gün önce, bir merasime katılmam söz konusu olduğunda hasta bakıcısına şöyle demişti: We are no such external people (1).

Çeşitli endişelere rağmen, Paris seyahatini göze almış olmamızı düşünerek bu gün kendimi olağanüstü şekilde mutlu hissediyorum. Yalnızca unutulmaz aziz varlığımızın sen ve çocuklarla geçirdiği zaman dolayısıyla değil (...) fakat, hastalığının son dönemi boyunca bu anları yeniden yaşamamdan ileri geliyor bu mutluluk. Tamamile gerçek olan bir şey var sa o da, onun bu dönemde sizleri zihninde yaşatarak kendini meşgul etmeye çalışmasındansa, senin ve çocukların varlığıyla oyalanıp derdini unuttuğudur. (2)

Kabri sevgili Charles'inkine pek yakın.

Gücünün tam zamanında tükenmiş olması benim için bir teselli kaynağı oldu. Tümörün son derece ender rastlanan bir yerde olması sayesinde - gezgin, hareket ediciydi -, hastalığın karakteristik ögesi olan dayanılmaz acılar ancak en son günlerinde ortaya çıkmıştı. Bundan başka, saydığım ağrılar doktorun nihaî felâket için saklamış olduğu morfin iğneleriyle de itaat altına alınmıştı. Eğer bu uyuşturucu iğneler uzun süre kullanılırsa bütün etkilerini kaybetmektedirler. Doktor Donkin'in bana önceden söylediği gibi, hastalığın seyri, ihtiyarların za-

(1) Biz öyle dış görüntülere bağlanmayız.

(2) Charles Longuet, Jenny Longuet'in oğlu.

yıflamasına benzer şekilde, genel bir zayıflama niteliğine büründü. Son saatler boyunca dahi, ölüme karşı hiç bir direnme mevcut olmayıp, genel bir uyku hali içindeydi; gözleri her zamankinden daha büyük, daha güzel, daha parlaktı!

Karl Marx artık umutsuz bir hal almış hayatının son aylarını Jenny'nin anısıyla geçirdi. Çocukları ve dostları onu hastalıklarına bir deva bulabilmesi için daha yumuşak iklimli yerlere gitmesi için zorladılar. O da Fransa'nın güneyine ve Cezayir'e gitti. Engels'e 1 Mart 1882'de Cezayir şehrinden şöyle yazıyordu:

Bilirsin ki pek az insan abartılmış hissî gösterilere benim kadar zor tahammül eder. Fakat eğer bütün düşüncelerimin karımın anısıyla dolu olduğunu inkâr etmeye kalkışırsam yalan söylemiş olurum. Hayatımın en mükemmel bölümünü onunla beraber geçirmemiş miydim?

Bu, Marx tarafından açıklanan son aşk itirafı olacaktı.

KRONOLOJİ

1814-12 Şubat-	Jenny von Westphalen'in Salzwedel'de doğumu.
1818- 5 Mayıs-	Karl Marx'ın Tréves'te doğumu.
1820-28 Kasım-	Friedrich Engels'in Barmen'de doğumu.
1823- 1 Ocak-	Hélène Demuth'un doğumu.
1835-	Karl Marx ve Jenny von Westphalen'in gizlice nişanlanmaları.
1836 -Ekim-	Marx'ın Berlin'e gidişi.
1838-10 Mayıs-	Marx'ın babasının ölümü.
1841-30 Mart-	Marx'ın öğrenimini bitirip Trèves'e dönüşü.
-Temmuz-	Marx'ın Bonn'a yerleşmesi.
1842 -Nisan-	Marx **Ren Gazetesi** kadrosuna katılıyor.
-Ekim-	Gazetenin yazı işleri müdürü olması, Engels ile ilk karşılaşma.
1843-17 Mart-	Marx, **Ren Gazetesini** terkediyor.
-19 Haz.-	Karl ile Jenny'nin evlenmesi.
-Ekim sonu-	Genç evliler Paris'e gidiyorlar.
-Aralık sonu-	Marx'ların Heine ile tanışmaları.
1844- 1 Mayıs-	Marx'ların ilk kızı, Jenny'nin doğumu.

-28 Ağus.-	Engels ile ikinci karşılaşma. İki adam arasındaki dostluk ve işbirliğinin başlangısı.
1845- 3 Şubat-	Paris'ten atılan Marx, ailesinin de biraz sonra kendisini takip edeceği Brüksel'e varıyor.
-Nisan-	Hélène Demuth'un Brüksel'e varışı.
-26 Eylül-	Laura Marx'ın doğumu.
1847 -Ocak-	Edgar Marx'ın doğumu.
1848 -Şubat-	**Komünist Manifesti**'nin Londra'da yayınlanması.
-4 Mart-	Belçika'dan atılan Marx ailesi ayın 5'inde Paris'e varıyor.
-31 Mayıs-	Marx'ın yazı işleri müdürü, Engels'in de yazarı olduğu **Yeni Ren Gazetesi**'nin çıkması. -bu gazetenin son sayısı 19 Mayıs 1849'da çıkacaktır.-
1849-26 Ağus.-	Marx'ın Paris'ten atılıp, Londra'ya varması.
-17 Eylül-	Ailesinin ona katılması.
- 5 Kasım-	Guido Marx'ın doğumu.
1850-19 Kasım-	Guido Marx'ın ölümü.
1851-28 Mart-	Franziska Marx'ın doğumu.
-23 Haz.-	Friedrich Demuth'un doğumu.
1852-14 Nisan-	Franziska Marx'ın ölümü.
1855-16 Ocak-	Eleanor Marx'ın doğumu.
- 6 Nisan-	Edgar Marx'ın ölümü.
1863-30 Kasım	Karl Marx'ın annesinin ölümü.
1864-28 Eylül-	Birinci Enternasyonal'in kuruluşu.
1867 -Nisan-	Marx'ın Hamburg'taki editörüne **Kapital**'in birinci cildini teslim etmesi.

-14 Eylül-	**Kapital**'in birinci cildinin yayınlanması.
1868- 2 Nisan-	:Marx'ın Paul Lafargue ile evlenmesi.
1870 -Eylül-	Engels'in Londra'ya yerleşmesi.
1872-10 Ekim-	Jenny Marx'ın Charles Donguet ile evlenmesi.
1881-26 Tem.-	
» -16 Ağus.-	Marx ve karısının Argenteuil'de oturan kızları Jenny'nin yanında bir süre kalmaları.
-2 Aralık-	Jenny Marx'ın ölümü.
1883-11 Ocak-	Jenny Longuet'in ölümü.
-14 Mart-	Karl Marx'ın Londra'da ölümü.
-17 Mart-	Karl Marx'ın Highgate mezarlığındaki cenaze töreni.
1890- 4 Kasım-	Hélène Demuth'un ölümü.
1895- 5 Ağus.-	Friedrich Engels'in ölümü.

KAYNAKLAR VE BİBLİOGRAFİK YOLGÖSTERME

Salzwedel belediyesine ait Johann-Friedrich Danneil müzesi ve Sainte-Marie kilisesi Arşivlerindeki Belgeler (RDA).

Berlin Marksizm-Leninizm Enstitüsü Arşivleri (RDA).

Trèves belediye kütüphanesi (RFA).

Belçika kırallığı Güvenlik Arşivleri (Brüksel).

Uluslararası sosyal tarih Enstitüsü, Marx-Engels Arşivleri (AMSTERDAM).

Maurice Thorez Enstitüsü (Paris).

Karl Marx-Friedrich Engels (MEGA) **Historisehe Kritische Gesamtausgabe,** Francfort (1927 ve ss.).

Marx-Engels Werke (Bütün eserleri) Dietz Verlag, Berlin (1956 ve ss.).

Marx ve Engels'in mektuplaşmaları, Costes Paris (1947).

Marx üzerine anılar, Paul Lafargue ve Wilhelm Liebknecht, Bureau d'édition, Paris (1935).

Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassale, Frans

Mehring tarafından J. H. W. Dietz, Stuttgart (1902).

Karl Marx: Geschichte seines Lebens, Franz Mehring tarafından. Bütün eserleri, III. bölüm, Dietz Verlag, Berlin (1960).

Famille Marx in briefen, Dietz Verlag, Berlin (1966).

Jeny Marx, Luise Dornemann tarafından, Dietz Verlag, Berlin (1968).

Karl und Jenny Marx. Ein Lebensweg, Berlin (1933).

Karl Marx: eine Biographie, Heinrich Gemkov ve bir gurup araştırmacı tarafından, Dietz Verlag, Berlin (1967).

Karl Marx: l'homme et l'oeuvre, Auguste Cornu tarafından. Félix Alcan (1934) ve PUF (1958 - 1962).

Ein unbekanntes Kapitel aus Marx Leben. Briefe an die hollandischen Verwandten, Werner Blumenberg, tarafından, in International Revue of Social History, T. I Amsterdam (1956).

Marx in Selbstzeugnisse und Bild dokumenten, Werner Blumenberg tarafından, Rowohlt (Hambourg) (1962) ve fransızca tercümesi, Mercure de France tarafından (1967).

Karl Marx'ın mektupları ve belgeleri, in Annali dell' Istituto G. Feltrinelli, Milan (1958) ve in **La Pensée** nos: 74 ve 75 (1957), yayınlıyan: E. Botigelli.

Marx, Robert Payne tarafından, W. A. Allen, Londra (1968).

Karl Marx'ın hayatı - İnsan ve Kavgacı, B. Nicolaievski ve O. Maenchen Helfen, Gallimard (1937 ve 1970).

Karl Marx'ın faal Hümanizmi, Luc Sommerhausen tarafından. Richard Masse, éd. Paris (1946). (Bu eser özellikle Marx'ların Belçika'daki hayatını öğrenebilmek açısından önemlidir.)

Marx ve Engels üzerine anılar, A. Roudnikov ve R. Rodov tarafından. Yabancı dillerdeki yayınlardan, Moskova (1958).

Marx: Yoldaşlarının anılarından derlenmiş biyografisi, Mundos Verlag, Bâle.

Marx ve Engels, D. Riazanov tarafından. Editions sociales internationales, Paris (1927). (Anthropos yayınları tarafından tekrar basılmıştır (1968).)

İÇİNDEKİLER

Önsöz		7
BÖLÜM :	I — Aşk ve ölüm	11
	II — Çılgın aşk	13
	III — Akıl aşkı	31
	IV — Takip edilen aşk	41
	V — Gerçek aşk	51
	VI — İhanet edilmiş aşk	61
	VII — Aşk ve aile	71
	VIII — Muhabbet aşkı	83
	IX — Aşkın teorisi	91
	X — Pişman olunan aşk	99
	XI — Aşk itirafı	109
Kronoloji		121
Kaynaklar ve bibliyografik yol gösterme		124

PIERRE DURAND, 30 ağustos 1923'te Mulhouse'de doğdu. Yüksek öğrenimini Edebiyat Fakültesi'nde yaptı. "Résistance" Mukavemet hareketinde FTPF'lerin bölgelerarası yöneticisi oldu. Buchenwald toplama kampında esir kaldı. Büyük harp malülü oldu.
1945'ten beri profesyonel gazetecilik yapmaktadır. L'Humanité'nin büyük muhabir (Grand reporter) liğini yürütmektedir.

KARL MARX'IN AŞK HAYATI

Tarihe, silinmez felsefî ve siyasal yön veren bir adamın aşk hayatından söz edebilir miyiz?

KARL MARX'IN AŞK HAYATI'nı yansıtan bir varlığın, bir tek aşka bağlılığı düşünülebilir mi? Aşk hayatı sadece sahtecilik midir? Pierre Durand buna inanmıyor.

Paradoksal bir başlık altında, her zaman saptanmayan bir yazışmaya dayanarak; bu monoğrafik eserle bize ; birbirlerini açık durumlarda; yoksulluk ve açlıkla savaşarak seven iki varlığın yaşantısını vermektedir.

Matbaa 70 Tel. : 26 60 05

10 TL.